

Н.В. БАРНА
А.В. КОРОТЄЄВА

ІНКЛЮЗИВНО-РЕАБІЛІТАЦІЙНИЙ ТУРИЗМ

**Н.В. БАРНА
А.В. КОРОТЄЄВА**

ІНКЛЮЗИВНО-РЕАБІЛІТАЦІЙНИЙ ТУРИЗМ

Київ-2020

Посібник розроблено за підтримки проекту ПМГ ПРООН-ГЕФ “Розширення можливостей людей з особливими потребами через застосування сучасних інструментів соціальної інклюзії та жіночого лідерства на засадах збалансованого розвитку в Україні”.

Автори: **Барна Наталія Віталіївна**, професор, доктор філософських наук, директор інституту філології та масових комунікацій; **Коротєєва Антоніна Вікторівна**, кандидат економічних наук, професор кафедри туризму документних та міжкультурних комунікацій Відкритого міжнародного університету розвитку людини “Україна”.

*Рекомендовано до друку Науково-методичною радою
Університету «Україна»
(протокол № 3 від 19 лютого 2020)*

Рецензенти:

Сердюк Людмила Захарівна – доктор психологічних наук, професор, завідувач лабораторії психології особистості імені П.Р. Чамати Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України.

Антоненко Володимир Степанович – доктор географічних наук, професор кафедри готельно-ресторанної справи і туристичного бізнесу Київського національного університету культури та мистецтв, завідувач кафедри міжнародного туризму Київського університету культури.

Посібник містить теоретичні та практичні питання щодо впровадження соціальної інклюзії в галузі туризму, він стане у пригоді керівникам туристичних агенцій, працівникам соціальних служб, місцевих органів влади, громадських організацій та працівникам навчальних закладів, які готують фахівців у сфері туризму та готельно-ресторанної справи. Структура та зміст посібника побудовано також з урахуванням сегменту екологічного туризму, зразки практичного досвіду спрямовані на формування умінь в наданні різноманітної підтримки людям з інвалідністю в інтегрованому середовищі.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	4
РОЗДІЛ 1. Соціальна інклюзія як шлях до створення «суспільства для всіх»	6
1.1 Інвалідність і суспільство	6
1.2 Розбудова інклюзивного суспільства	9
1.3 Законодавчо-правові аспекти в сфері інклюзії (інклюзивного туризму)	17
РОЗДІЛ 2. Інклюзивно-реабілітаційний туризм: недискримінаційність, безбар'єрність та доступність туристичних послуг	22
2.1 Сутність та зміст інклюзивного туризму як засобу соціально-психологічної реабілітації людини в сучасному світі	22
2.2 Розвиток інфраструктури та інформаційна доступність як основний фактор створення безбар'єрного середовища	26
2.3 Міжнародний досвід розвитку інклюзивного туризму	32
РОЗДІЛ 3. Активний відпочинок та супровід туриста з інвалідністю	36
3.1 Історія рекреації для людей з інвалідністю в світі та Україні	36
3.2 Дискримінація, бар'єри і доступність	39
3.3 Методологічні основи розробки туристичних маршрутів для категорії туристів з інвалідністю	48
РОЗДІЛ 4. Зелений(екологічний) туризм як вид туризму для людей з інвалідністю: комунікації, безпека, досяжність, ужитковість	58
4.1 Екотуризм як важлива складова стратегії сталого розвитку України	58
4.2 Сучасні види екотуризму та екотурів в Україні та світі	69
4.3 Місця природнього екотуризму в Україні: відпочинок та створення інклюзивного простору	74
4.3.1 Туристичний маршрут «Лісогорський форт» без бар'єрів	76
ПІСЛЯМОВА	86
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	87
ГЛОСАРІЙ	92
ДОДАТКИ	108

ПЕРЕДМОВА

Туризм в Україні - це галузь, яка ще розвивається та відкрита для пошуку нових форм роботи на ринку, шляхів вирішення проблем, що виникають в туристичній індустрії. Але, незважаючи на колосальний потенціал українського туристичного сегменту, належної уваги туризму як сектору національної економіки не приділяється.

Інвалідність можна вважати соціальним феноменом, уникнути якого не може жодне суспільство, а кожна держава відповідно до рівня свого розвитку, пріоритетів та можливостей формує соціальну та економічну політику щодо людей з інвалідністю.

В Україні ситуація з вирішенням проблем осіб з інвалідністю мала поверхневий характер. Це пояснювалося фінансовими можливостями і матеріальними ресурсами країни. Особливо рідко порушувались питання, пов'язані з їх відпочинком. А інклюзивний відпочинок можна організувати та зробити його навіть активним.

Часи змінюються, і що характерно, власне з ініціативи самих людей з особливими потребами. Вони не лише вимагають від суспільства більшої відкритості, вільного доступу до всіх загальних ресурсів – відпочинкових зон, туристичних маршрутів, пляжів, парків, фізкультурних комплексів, цікавих об'єктів природи, але й частіше всього самі організовують пізнавальні поїздки, табори, змагання, екскурсії. Ось тут і виявляється, що наші рекреаційні зони ніяк не пристосовані до такої експансії людей з особливими потребами, не готові йти назустріч їхнім побажанням. Навіть за умови асистування волонтерів організувати повноцінний активний відпочинок для різних категорій людей з інвалідністю непросто.

В представленому посібнику ми пропонуємо розглянути екологічний (природно-пізнавальний) туризм як доступний метод соціальної реабілітації інвалідів, який може стати перспективним напрямом розвитку сучасного туризму в Україні. Матеріали, зібрані з різних вітчизняних та закордонних джерел, здебільшого досить легко можна адаптувати до наших обставин.

Створення доступного середовища для людей з інвалідністю дозволить їм реалізовувати свої права і основні свободи, що буде сприяти їх повноцінній участі в житті країни.

Сьогодні в Україні гостро постає питання реабілітації людей з інвалідністю та особливих категорій населення держави – учасників та постраждалих в АТО та ООС. Основне завдання держави стосовно лю-

дини з інвалідністю – надати можливість повного або часткового відновлення здатностей до побутової, суспільної та професійної діяльності. За таких умов «інклюзивний туризм» створює підґрунття для реструктуризації культури суспільства, його правил і норм поведінки, прийняття всіх сторін життя й особистих відмінностей та потреб осіб з інвалідністю за рахунок їх тісних, плідних відносин зі здоровими особами в сучасному соціумі.

*Антоніна Коротєєва,
Наталія Барна*

РОЗДІЛ 1. СОЦІАЛЬНА ІНКЛЮЗІЯ ЯК ШЛЯХ ДО СТВОРЕННЯ «СУСПІЛЬСТВА ДЛЯ ВСІХ»

1.1 ІНВАЛІДНІСТЬ І СУСПІЛЬСТВО

Центральна місія ООН – реалізація всіх прав людини всіма членами суспільства, тобто і повної соціалізації людей з інвалідністю. Конвенція ООН про права інвалідів була прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 13 грудня 2006 року, Україна підписала її 24 вересня 2008 року, ратифікувала – 16 грудня 2009 року. Країни – учасниці гарантують громадянам, що особи з інвалідністю мають ті ж права, що і всі інші, реалізуючи гасло «Всі різні – але всі рівні». Згідно статті 1 Конвенції, люди з інвалідністю мають стійкі фізичні, розумові, інтелектуальні чи сенсорні порушення, що можуть заважати повноцінній і дієвій участі їх у житті суспільства нарівні зі всіма. Також запропоновано країнам відмовитися від традиційного, «медичного» підходу до інвалідності, що концентрується виключно на проблемах здоров'я на користь «соціального» розуміння інвалідності як результату взаємодії осіб з інвалідністю з перешкодами у спілкуванні, стосунках і середовищі. Повноцінна та ефективна інтеграція осіб з інвалідністю в життя суспільства можлива за умов усунення різномірних бар'єрів: інституційних, архітектурних, ментальних, фізичних, інформаційних, в освітньому просторі, в рекреаційній сфері.

Різні тлумачення поняття «інвалідність» спричинили існування відмінних моделей інвалідності, що приймають за основу при формуванні соціальної політики держави.

«Медична модель» як підхід до формування законодавства, соціального забезпечення щодо потреб людей з інвалідністю широко застосовується в Україні. Життєві проблеми осіб з інвалідністю при такому розумінні розглядають як хворобу чи вроджений дефект, які потребують лікування, медичної реабілітації. Соціалізація осіб з інвалідністю – не є кінцевою метою за такого підходу, за межами уваги залишаються проблеми наскрізної освіти, профільної підготовки фахівців з числа студентів з інвалідністю, їх працевлаштування та соціальної адаптації.

«Реабілітаційна модель» виокремилась з медичної. Її прихильники розглядають осіб з інвалідністю як таких, хто потребує послуги фахівців реабілітологів. Саме тут виникла і широко застосовується «працетерапія» як метод сучасної професійної реабілітації та шлях адаптації до життя у суспільстві.

«Моральна модель» має історичні корені, коли інвалідність роз'ясняли сімейним покаранням за гріхи попередніх поколінь і трактували як особисту трагедію, що зумовлює повну ізоляцію особи з інвалідністю від суспільства. Цей підхід вже не використовують на державному рівні.

«Благодійна модель» широко застосовується в діяльності благодійних організацій, коли людину з інвалідністю вважають жертвою життєвих обставин, трагедій, а умови її виживання створюються тільки за адресної допомоги та співчуття. За цією концепцією людина з інвалідністю в соціальних функціях потребує догляду, допомоги, тому що не спроможна владнати свої справи самостійно.

«Економічна модель» пов'язана з розумінням інвалідності як непрацездатності певного прошарку населення або необхідності створення умов зайнятості для осіб з інвалідністю. Такий підхід широко застосовують за часів воєнних подій в країні, коли повертаються до цивільного життя учасники боїв з обмеженою працездатністю і формується потреба в їх перепідготовці, а фінансування здійснюють шляхом перерозподілу державних витрат.

«Правозахисна модель» наголошує на інвалідності як правовій проблемі, досліджуючи осіб з інвалідністю як правовласників, рівноправних суб'єктів прав людини в соціумі, де суспільство і уряд несуть відповідальність за політичну, соціальну, правову та фізичну підтримку людей з інвалідністю, за створення умов для їх повноцінної інтеграції у суспільне життя.

«Соціальна модель» ефективно застосовується для визначення та усунення наявних бар'єрів у суспільному житті, тим самим маючи за мету створення «суспільства для всіх». Прибічники цієї моделі не заперечують необхідності лікування та реабілітації осіб з інвалідністю, але спрямовувати ці процеси потрібно на подолання соціальної дискримінації та постійне зростання рівня участі людей з інвалідністю у всіх сферах суспільного життя. За цією концепцією інвалідність слід розглядати як нормальний аспект життя, який може виникнути внаслідок війн, катастроф, збігу обставин, з віком, але це не є відхиленням, тому суспільство повинно створювати дружне для осіб з інвалідністю оточуюче середовище.

Незважаючи на різні моделі, що домінували у суспільстві за різних історичних умов, до вивчення інвалідності слід підходити комплексно. Так, за класифікацією Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) функціонування та інвалідність – це динамічна взаємодія між станом здоров'я людини та ситуативними факторами людського оточення –

особистісними та зовнішніми. За експертною оцінкою, інвалідність - не тільки вроджена вада здоров'я, оскільки сучасному світу притаманна демографічна проблема «старіння націй», тому масштаби зростання видів обмежень у цієї групи населення також збільшуються. Хоча уряди країн самі окреслюють коло громадян, яких вважають особами з інвалідністю і надають їм соціально-правовий захист, в сучасному світі нараховують понад мільярд людей з інвалідністю, тобто приблизно 15 відсотків населення мають одне або більше порушень здоров'я, які стають причиною інвалідності. З віком людини таких порушень стає більше: у віці 60 років і більше - 35 відсотків осіб мають стійкі перешкоди, пов'язані зі станом здоров'я, для здійснення звичайних соціальних функцій; у віці понад 70 років - 50%; а понад 80 років - 100%.

Досвід забезпечення особам з інвалідністю, незалежно від віку та нозології інвалідності, умов реалізації прав на самостійність, соціальну інтеграцію та участь у житті суспільства закріплено у Європейській соціальній хартії, що була вчинена 3 травня 1996 року у місті Страсбург та підписана Україною 7 травня 1999 року. Країни - учасниці беруть на себе зобов'язання, зокрема, щодо всебічної соціальної інтеграції людей з інвалідністю завдяки вжиттю заходів на державному, законодавчому рівні, в соціальній політиці щодо реалізації доступності до соціальної та громадської інфраструктури, безбар'єрності у спілкуванні, в пересуванні, в освіті, культурній діяльності, відпочинку (ст.15, пункт 3).

Якщо трактувати соціалізацію як процес ствердження особи в якості повноцінного громадянина, зі всіма соціальними статусами, з можливістю виконувати соціальні норми та ролі, то стосовно людини з інвалідністю це - можливість та суспільні умови для подолання їх соціального виокремлення, ізоляції, тобто інтегративний підхід набуває державного значення. Створення інтегративної ситуації або атмосфери в суспільстві змінює ставлення до особи з інвалідністю та шляхи вирішення проблем інвалідності на макро- і мікрорівнях: по-перше, індивід з інвалідністю адаптується до суспільства, по-друге, суспільство пристосовується до його потреб, ґрунтуючись на повазі до прав і свобод всіх членів суспільства, на засадах соціальної справедливості.

Інвалідність сама собою не принижує людину і не повинна обмежувати громадянські, соціальні права людини, а проблеми доступності повинні стосуватися кожного в демократичному суспільстві. Для забезпечення доступності прийнято класифікувати осіб з інвалідністю за видами нозологій порушень: не бачать або мають обмежений зір; не чують або мають обмежений слух; мають порушення опорно-рухового апарату.

ту, користуються інвалідними візками або ходунками при пересуванні; хворіють протягом тривалого періоду і мають проблеми з самостійним пересуванням; мають «невидиму» інвалідність; мають порушення ментального здоров'я, психологічні та психічні проблеми. Також розрізняють ступені обмеженості в особи: легкі, середні, непомітні стороннім, такі що ускладнюють функціональні можливості та мобільність.

З урахуванням інтеграційних цілей соціалізації розуміння причин та класифікацій інвалідності набуває інших ознак. Так, на питання про те, що робить людину інвалідом, відповідь треба шукати в соціальній, суспільній площині: це – фізичні бар'єри, існуючі в навколишньому середовищі; відсутність доступу до інформаційних потоків та комунікацій; відсутність інклюзивного освітнього простору; коли особам з інвалідністю не створені можливості працевлаштування; архітектурно недоступні житло, суспільні установи, театри, історичні та культурні, туристичні дестинації; недоступний суспільний транспорт; негативне ставлення в суспільстві до осіб з інвалідністю, що уможлиблює систематичну дискримінацію.

1.2 РОЗБУДОВА ІНКЛЮЗИВНОГО СУСПІЛЬСТВА

«Демократичне суспільство потребує інклюзії» - такий принцип відображає пріоритети соціальної політики, заснованої на сучасній соціальній моделі інклюзії. Держава зобов'язується: дотримуватися вимог рівності та недискримінації, приймати всі необхідні заходи для запобігання дискримінаційним проявам у всіх сферах життєдіяльності, тобто реалізувати концепцію «соціальної інклюзії».

Термін «соціальна інклюзія» набув широкого застосування в практиці Європейського Союзу наприкінці двадцятого століття в розумінні, перш за все, процесу змін в соціальній, економічній політиці країн на засадах соціальної рівності. Держава повинна також відігравати активну роль щодо залучення всіх громадян до суспільного життя як повноправних членів суспільства, створюючи умови для розвитку людини та соціального добробуту.

Принцип соціальної інклюзії передбачає соціальний досвід, що стосується політики в освіті, охороні здоров'я, економіці, працевлаштуванні, міграції, в будівництві та архітектурі та націлений на досягнення певних тактичних та стратегічних цілей. Серед них: визнання і повага – незважаючи на особистісні відмінності, всі люди цінні та рівні для суспільства; розвиток особистості – можливість отримати освіту, професію, культурно зростати на безперервній, наскрізній основі; участь

та причетність – правова захищеність та втілення в життя гасла «Нічого для нас без нас»; територіальна доступність – уможливлення спільного користування громадськими місцями та послугами, наприклад, в подорожах, на реабілітаційному відпочинку; матеріальний добробут – фінансування соціальних програм підтримки з бюджетів різного рівня для досягнення всіма громадянами базового рівня благополуччя.

Прийнято розподіляти сфери у суспільному житті, де формуються перешкоди до повноцінної участі осіб з інвалідністю:

- ▶ медичне обслуговування і реабілітація, психологічна допомога (проблеми з доступністю якісних медичних, психологічних та реабілітаційних послуг, брак кваліфікованих спеціалістів, оздоровчий та санаторний туризм переважно не орієнтовані на інклюзивні потреби);

- ▶ освітній простір (перехід від принципів спеціальної освіти до інклюзивного, наскрізного освітнього процесу: від інклюзивного дитячого садочку до середньої та професійної або вищої освіти);

- ▶ сфера зайнятості (правове регулювання працевлаштування людей з інвалідністю, брак соціальних робочих місць, спеціалізованих підприємств, спеціалізованих служб зайнятості, центрів соціальної допомоги);

- ▶ матеріальне забезпечення (в трансформаційних економіках існує значна різниця між прожитковим мінімумом та соціальними виплатами за інвалідністю; дефіцит якісних, пільгових технічних та медичних засобів лікування та реабілітації, компенсації вад та захворювань, транспортних пільг);

- ▶ універсальний дизайн та доступність (пристосування архітектурних споруд, будівель, місць загального користування, кінотеатрів і театрів, музеїв і історичних пам'яток, суспільного транспорту до потреб осіб з функціональними обмеженнями).

Тобто подолання цих перешкод - це процес соціального розвитку країни на макро- і мікро рівнях, спрямований на системне і комплексне зменшення тиску на життєдіяльність людей з інвалідністю, на реалізацію мети – соціальна адаптація, реабілітація та інтеграція осіб з обмеженими функціональними можливостями. Умовою ефективного прогресу в цій царині є ставлення до інклюзії людей без функціональних обмежень. Соціальна інтеграція здійснюється тільки за умов усвідомлення всіма громадянами актуальності ідеї рівних прав і необхідності забезпечення компенсаторних можливостей для осіб з інвалідністю. За оцінками експертів ВООЗ в 2011 році було узагальнено основні бар'єри на шляху до повноцінної участі осіб з обмеженими можливостями у житті сучасного суспільства. Серед них:

► інституційні (стратегічні) бар'єри, що виникають як наслідок неадекватної державної політики, яка не повною мірою враховує потреби осіб з інвалідністю, не спрямована на приєднання до схвалених міжнародних стандартів та стратегічних заходів;

► недорозвиненість сфери послуг, особливо тих, які уможливають життєдіяльність людей з інвалідністю, медико-реабілітаційне обслуговування, санаторно-відновлювальний відпочинок, соціально-психологічна підтримка та допомога;

► організаційна недосконалість обслуговування, що проявляється у відсутності дієвої міжвідомчої координації у житловій, медичній, реабілітаційній, соціально-психологічній, освітній, виробничій, фізкультурно-спортивній сферах; недостатній для якісного надання послуг рівень професійної підготовки персоналу для роботи в інклюзивному середовищі;

► фінансові бар'єри обумовлюють недостатність фінансування витрат національних і місцевих бюджетів на соціальні, адаптивні, медико-реабілітаційні програми;

► фізичні бар'єри як відсутність доступності будинків, споруд, транспорту, туристичних дестинацій, що потребують постійного вдосконалення стандартів доступності та критеріїв універсального дизайну;

► інформаційно-комунікативні бар'єри заважають людям з інвалідністю повноцінно приймати участь у житті суспільства, саме тому види інформаційних потоків, методи та інструментарій комунікацій повинні бути доступними, використовувати технології, що враховують потреби представників різних нозологічних груп інвалідності;

► відсутність залучення до суспільно активних заходів, коли люди з інвалідністю не приймають участь у процесах прийняття рішень з питань, що безпосередньо впливають на їх життєдіяльність;

► відсутність узагальненого досвіду та об'єктивних, достовірних даних для оцінки результатів участі осіб з інвалідністю в політичному та соціальному житті.

З ідеєю соціальної інклюзії нерозривно пов'язана концепція «мейстрімінгу інвалідності», що ґрунтується на визнанні існуючих у суспільстві бар'єрів, які примушені долати люди з інвалідністю задля активної участі у житті громади, суспільства, та на необхідності створювати умови для їх подолання на всіх рівнях суспільного життя. Мейнстрімінг інвалідності – це система просування принципу соціальної рівності осіб з інвалідністю на міжнародному та національному рівнях, тому його можна трактувати як політику, стратегію, метод реалізації соціальної інтеграції. Це дієвий та ефективний підхід до забезпечення недопустимості фактів дискримінації

щодо потреб людей з інвалідністю в сучасному суспільстві, тому що Комітетом ООН визначено основні напрями мейнстрімінгу для оцінки стану дотримання прав осіб з інвалідністю. Серед них:

- ▶ ступінь залучення людей з інвалідністю до суспільного життя віддзеркалює рівень відповідальності державних інституцій, державної системи в цілому;

- ▶ звітування, моніторинг на всіх етапах спостереження потребує обов'язкової участі осіб з інвалідністю ;

- ▶ збір інформації, її аналіз та пошук шляхів рішення спираються тільки на достовірність існуючих проблем;

- ▶ забезпечення необхідними фінансовими та людськими ресурсами реалізацію соціально-політичних програм на всіх рівнях;

- ▶ все, що стосується людей з інвалідністю, повинно робитися за їх безпосередньої участі на всіх етапах прийняття та реалізації рішень;

- ▶ включення закріплене на законодавчому рівні значно підсилює ефект спеціальних соціальних програм для осіб з інвалідністю.

Такий мейнстрімінг широко застосовується в західноєвропейських країнах, зокрема, в Великій Британії його реалізовано завдяки спільному виробництву. Цей підхід означає працювати спільно з особами з інвалідністю як повноправними партнерами на стратегічному і тактичному рівнях, що реалізує доступ і реалізацію їх безпосереднього досвіду у розробці ефективних рішень, створення довірливих стосунків та якісного задоволення потреб клієнтів.

У сфері суспільного життя в діяльності суспільних організацій останніми десятиліттями набуває обертів рух «самостійного (незалежного) життя», прихильники якого, визнаючи права осіб з інвалідністю на активну участь в політичних, економічних і соціальних процесах, акцентують увагу на їх здатності самостійно, незалежно від інших людей, приймати рішення, нести відповідальність за свої вчинки, керувати своїм життям. Вони пов'язують перешкоди до повноцінної соціальної інтеграції не з конкретними функціональними порушеннями у здоров'ї, а з тим, як державні програми і органи використовують ресурси, спрямовані на підтримку людей з інвалідністю. Пропонується персоналізація соціальної допомоги, коли людина отримує певні кошти, то самостійно приймає рішення про якість та набір послуг з догляду, таким чином реалізується контроль за власним життям. Фінансування особистого догляду за такою схемою може здійснюватися двома шляхами: як прямі платежі (уряд перераховує людині з інвалідністю, або тому, хто її представляє, встановлену законодавчо суму), та як персональні бюджети (такий бюд-

жет від соціальних служб урізноманітнює вибір фінансування та видів задоволення конкретних потреб, тобто розпоряджатися їм може сама особа з інвалідністю, а місцеві органи влади надають актуальну інформацію про наявні послуги і консультації, що фінансуються).

Однією з цілей соціально орієнтованого сучасного розвитку є створення інклюзивного суспільства, тобто «суспільства для всіх». Згідно Копенгагенської декларації про соціальний розвиток (1995р.) країни – члени ООН домовились сприяти соціальній інтеграції осіб з інвалідністю, створюючи справедливе, безпечне, стабільне, гуманне інклюзивне суспільство, де поважають людське різноманіття, рівні права і можливості. Соціальна справедливість та згуртованість, права і основні демократичні свободи в такому суспільстві спрямовують на ліквідацію багатьох бар'єрів соціалізації на індивідуальному рівні. Такими бар'єрами можуть стати не тільки обмежені функціональні можливості осіб, а і розлучення, неповна сім'я, непристосованість громади, соціальна ізоляція, втрата батьківських прав на виховання дітей, потрапляння людей в екстремальні ситуації, втрата роботи як фінансового джерела, недоступність повноцінного відпочинку та розвитку, відновлення здоров'я.

На рівні суспільства потреба у соціалізації осіб з обмеженими функціональними можливостями формується також за умов, коли випускники закладів професійної або вищої освіти отримують менш оплачувану роботу, не мають перспектив кар'єрного зростання, чи залишаються безробітними через відсутність адаптованих робочих місць на ринку праці. Нерівність у доступі до наскрізної інклюзивної освіти, до працевлаштування, до якісного відпочинку і саморозвитку, відсутність або низька результативність державних програм належного піклування про осіб з інвалідністю як критерії соціалізації в сучасній соціальній політиці України повинні стати наріжними питаннями, що потребують термінового вирішення на особистісному та суспільному рівнях.

Сучасне інклюзивне суспільство повинно ґрунтуватися на загальнолюдських фундаментальних цінностях, таких як:

- ▶ забезпечення прав і свобод членів суспільства, верховенство закону і права;
- ▶ екологічна безпека та життя людства є першочерговими цілями державної політики;
- ▶ створення мотивацій для членів суспільства щодо активної їх участі у соціальній, громадській, економічній і політичній діяльності на макро- і мікрорівнях;
- ▶ активна участь громадян у формуванні і реалізації політики відкри-

тості, відповідальності, прозорості можлива тільки за існування розвинутого, сильного громадського суспільства;

► доступність всіх, без виключень, громадян до суспільної інфраструктури: громадських центрів, соціальних служб, дитячих садочків, шкіл, закладів освіти, лікарень, місць відпочинку, рекреаційних регіонів, послуг транспортування, і також до інформації.

Формування інклюзивного суспільства як процес – це не стільки ліквідація бар'єрів та перешкод на шляху залучення осіб з інвалідністю до суспільного життя, а комплексна зміна концепції соціальної політики держави, яка переорієнтовується на утвердження ідеї соціальної рівності, підвищення рівня самосвідомості суспільства, соціальної мобільності і рівних можливостей. Соціальна інклюзія на макрорівні потребує такого соціального середовища, де кожен повинен замислюватися над тим, чим він готовий поступитися, чому запобігти, що зробити, щоб особа з інвалідністю відчувала атмосферу доступності і комфорту. В інклюзивно орієнтованому суспільстві розширюються межі суспільних поваги та терпіння, воно набуває ознак дружності, рівноправної доступності в умовах сталого розвитку, неупередженості до унікальних, суб'єктивних особливостей кожного свого громадянина. Слід очікувати такі негативні наслідки за умов відмови від принципів інклюзивного суспільства, як прояви насильства та дискримінації, соціальне виключення зростаючого прошарку населення, нерівні умови праці та конкуренції на ринку праці, психологічний тиск і значно обмежена доступність до туристичних послуг, оздоровлення та реабілітації. Саме тому процес втілення принципів соціальної інклюзії в українське сьогодення повинен охопити всі сфери життєдіяльності суспільства і громадян – правове регулювання, економічний, соціальний розвиток, сфери охорони здоров'я, рекреації, освіти, транспорту, будівництва та архітектури, наднаціональні інтеграційні вектори і стратегічні цілі.

Необхідно безпосередньо залучати людей з інвалідністю до формування державної політики, стратегічних програм рішення проблем соціальної інклюзії з метою не тільки широкого представництва щодо різних функціональних порушень, різного віку, статі, соціального статусу, але й врахування найбільш широкого кола потреб та причин, що заважають їх задоволенню, забезпечення дії чинних законів, норм, стандартів та правил. Результативність участі людей з інвалідністю на первинних етапах, у дискусіях на визначену тему, залежить від формату та стилю проведення інтеграційних заходів. Вибір щодо круглого столу, презентацій, воркшопів, опитувань або фокус груп

як способу забезпечення повномасштабної та широко представленої участі осіб з інвалідністю слід доповнити гнучкими підходами до організації заходу, такими як, вільні, спонтанні за учасниками дискусії та можливість використовувати додатковий час для обговорення. Перешкодою ефективному залученню осіб з інвалідністю до соціальної активності на рівні діяльності громад часто виступає відсутність співпраці та єдності між їх об'єднаннями та організаціями, які мають різні можливості та відмінні рівні експертних знань при, як правило, спільних цілях. Саме тому слід розглядати нагальність розвитку партнерства, яке базується на взаємодоповнюваності між громадськими організаціями у процесах формування і досягнення інклюзивних цілей. Партнерство сприяє підвищенню потенціалу громадських організацій та приносить швидший ефект, спрямований на тих, заради кого вони працюють.

Прикладом втілення принципу партнерства на державному рівні є співпраця у створенні безбар'єрного середовища в Україні між Національною Асамблеєю інвалідів України (НАІУ) і чисельними громадськими організаціями, яка втілилася у дієве лобіювання прийняття Постанови КМУ «Про затвердження програми забезпечення безперешкодного доступу людей з обмеженими фізичними можливостями до об'єктів житлового та громадського призначення» (2003р.) та інших нормативних актів, що закріпили вимоги щодо реалізації принципів доступності у всі сфери життєдіяльності громадян з інвалідністю та маломобільних груп населення на законодавчому рівні. Як результат цього партнерства і громадського впливу вважається створення дорадчо-консультативних органів на місцях – Комітетів доступності, з метою сприяння виконанню багатьох консультаційних, організаційних, моніторингових функцій на макро- і мікрорівнях.

Набутий досвід у розширенні участі людей з інвалідністю, їх організацій та органів в процесах соціалізації на національному та регіональному, місцевому рівнях дозволив виокремити пріоритети спільної діяльності. Серед них, нагальність першочергового забезпечення:

- ▶ доступності наскрізної інклюзивної освіти;
- ▶ права на соціальний захист завдяки встановленню пільг та соціальних послуг, підтримки людей з інвалідністю, створенню умов незалежного життя;
- ▶ доступу до інформативних потоків особам з порушеннями зору та слуху завдяки спеціальним комп'ютерним програмам та технічним засобам;

► принципів універсального дизайну в будівництві, архітектурі, на транспорті;

► соціальної активності громадян з інвалідністю;

► адаптації ринку праці до зростання кількості робочих місць та створення відповідних умов праці для осіб з інвалідністю;

► розвитку інклюзивного туризму.

Таким чином участь осіб з інвалідністю у всіх сферах суспільного життя підвищує ефективність державних та місцевих програм, заходів, сприяючи розвитку демократичного, відкритого, гуманного, відповідального суспільства, в якому користь отримують не тільки люди з обмеженими можливостями, а і економіка та суспільство в цілому. Так, універсальний дизайн як архітектурно-будівельна доктрина зв'язаний зі зменшенням несприятливих умов, перепон для всіх членів суспільства; посилюється контроль, вплив, відповідальність громадськості та підзвітність посадовців; стає необмеженим особистий внесок кожного громадянина у суспільну розбудову; підвищується якість послуг; бази даних поповнюються корисною, професійною та експертною інформацією; зростає поінформованість членів суспільства про права та можливості їх реалізації щодо осіб з інвалідністю - все це призводить до формування сучасного інклюзивного суспільства.

Багатофакторний аналіз соціального стану інвалідності дозволяє зробити наступні висновки:

1) з економічної точки зору інвалідність - це обмеженість і залежність, яка впливає зі слабкої працездатності або з непрацездатності;

2) з медичної точки зору інвалідність - це тривалий стан організму, що обмежує або блокує виконання ним звичайних функцій;

3) з правової точки зору - це статус, який дає право на компенсаційні виплати, інші заходи соціальної підтримки, які регламентуються нормами національного або регіонального законодавства;

4) з професійної точки зору інвалідність - це стан ускладненої, обмеженої можливості працевлаштування (або стан повної непрацездатності);

5) з психологічної точки зору - це, з одного боку, поведінковий синдром, з іншого боку, стан емоційного стресу;

6) з соціологічної точки зору інвалідність - це втрата колишніх соціальних ролей, неможливість брати участь в реалізації стандартної для даного суспільства сукупності соціальних ролей, а також стигматизація, наклеювання ярлика, обмежене соціальне функціонування.

1.3. ЗАКОНОДАВЧО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ В СФЕРІ ІНКЛЮЗІЇ (ІНКЛЮЗИВНОГО ТУРИЗМУ)

Всесвітня Декларація прав людини, 1948 р. Рух назустріч інклюзії включає в себе ряд змін на рівні цілого суспільства та малої громади, які супроводжуються розробкою правових норм на міжнародному рівні. Вперше інклюзія була підтримана Всесвітньою декларацією прав людини у 1948 р. і знаходить відображення у всіх міжнародних документах.

Декларація прав дитини, 1959 р.

Принцип 5. Дитина, яка є неповноцінною у фізичному, психічному або соціальному відношенні, повинна забезпечуватися спеціальним режимом, освітою і піклуванням, необхідним зважаючи на її особливий стан.

Принцип 10. Дитина має бути захищена від практики, яка може заохочувати расову, релігійну або будь-яку іншу форму дискримінації. Вона повинна виховуватися в дусі взаєморозуміння, терпимості, дружби між народами, миру й загального братерства, а також у повному усвідомленні, що її енергія та здібності мають бути присвячені служінню на користь інших людей.

Конвенція ООН «Про права дитини», 1989 р., ратифікована Україною у 1991 р.

Стаття 23. Держави-учасниці визнають, що неповносправна в розумовому або фізичному відношенні дитина має вести повноцінне й достойне життя в умовах, які забезпечують її гідність, сприяють почуттю впевненості в собі й полегшують її активну участь у житті суспільства.

Стандартні правила ООН щодо зрівняння можливостей інвалідів, 1993 р. та Саламанська Декларація, 1994 р.

Містять заклик до урядів всіх країн затвердити на законодавчому рівні принцип інклюзивного суспільства.

Дакарська Декларація, 2000 р. та Конвенція ООН щодо осіб з особливими потребами 2005 р.

Відстоюють права людей з особливими потребами на життя без будь-якої дискримінації.

Міжнародні організації, що формують політику в галузі інклюзивного суспільства.

Важливим рушієм поширення інклюзії є міжнародні організації, які проводять дослідження, розробляють рекомендації для урядів різних країн, сприяють розвиткові інклюзивної політики. Такими організаціями, насамперед, є:

► **Організація Об'єднаних Націй (ООН).** Ряд керівних документів ООН спрямовано на розгортання та підтримку інклюзивного суспільства.

► **ЮНЕСКО.** Зусиллями ЮНЕСКО було організовано кілька Всесвітніх конференцій для людей з інвалідністю.

Грунтовними пропозиціями насичені рішення конференцій в Дакарі у 2000р., у Литві (Шауляйській університет) у 2004р., в Україні на базі Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна» у 2000-2019рр. (На тему: «Актуальні проблеми навчання та виховання осіб в інтегрованому освітньому середовищі в світлі реалізації конвенції ООН про права інвалідів»).

Організація Економічної Співпраці та Розвитку (OECD) тісно співпрацює з ЮНЕСКО і EUROSTAT і є найбільшим статистичним центром Європейського Союзу. Одним з її операційних підрозділів є Центр освітніх досліджень та інновацій, який ініціює дослідження та втілення проєктів, що мають на меті впровадження реформ в рамках інклюзивного суспільства.

Вперше в Україні про специфіку забезпечення інклюзивного простору згадується в Указі Президента України № 900/2005 **“Про першочергові заходи щодо створення сприятливих умов життєдіяльності осіб з обмеженими фізичними можливостями”**. З метою забезпечення безперешкодного доступу осіб з обмеженими фізичними можливостями до об'єктів соціальної інфраструктури, а також ураховуючи Стандартні правила забезпечення однакових можливостей для інвалідів (Резолюція Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй від 20 грудня 1993 року № 48/96)

У грудні 2015 року Україна ратифікувала основні міжнародні документи у сфері забезпечення прав людини згідно зі світовими стандартами освіти, соціального захисту та охорони здоров'я. Передусім йдеться про статтю 30 Конвенції ООН про права людей з інвалідністю, де зазначається що люди з інвалідністю мають право брати участь нарівні з іншими в культурному житті, проведенні дозвілля і відпочинку. У пункті 5 даної статті йдеться про те, що «щоб надати інвалідам можливість брати участь на рівні з іншими в проведенні дозвілля і відпочинку та у спортивних заходах, держави-учасниці вживають належних заходів для забезпечення того, щоб інваліди мали доступ до спортивних, рекреаційних і туристичних об'єктів», а також «для забезпечення того, щоб інваліди мали доступ до послуг тих, хто займається організацією дозвілля, туризму, відпочинку і спортивних заходів».

У травні 2016 року в Україні була створена та зареєстрована Асоціація «Інклюзивного Реабілітаційно - Соціального Туризму», засновника-

ми якої стали: КЗ «Черкаський обласний центр медико-соціальної експертизи ЧОР», Громадська спілка «Всеукраїнське науково-практичне об'єднання Інклюзивного туризму інвалідів і чорнобильців України», Благодійний фонд «Підтримки програм соціального захисту осіб постраждалих від аварії на ЧАЕС та інвалідів», Громадська організація «Гу-адеамус» при Університеті «Україна».

Восени 2016 року в м. Умань Черкаської області був проведений перший міжнародний науково-практичний симпозіум на тему «Актуальні проблеми впровадження Інклюзивного реабілітаційно-соціального туризму в Україні», в резолюцію якого було внесено створення науково-дослідного Інституту Інклюзивного реабілітаційно-соціального туризму та Національного комітету України з Інклюзивного туризму.

Результатом проведення Симпозіуму стала прийнята Резолюція, яка є основою для затвердження координаційним комітетом обласної державної адміністрації з питань реабілітації інвалідів та громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи (розпорядження Черкаської ОДА від 17 листопада 2014 р. № 466 – Протокол № 7 засідання від 11 листопада 2016 р.), практичного плану дій для впровадження Інклюзивного реабілітаційно-соціального туризму в Україні як соціальної та реабілітаційної послуги та проведення його апробації в Черкаській області як пілотному регіоні в рамках виконання Національного плану дій з реалізації Конвенції ООН про права людей з інвалідністю.

У ході виконання практичного плану дій, а саме п.16 «Започаткувати проведення Всеукраїнських реабілітаційно-соціальних ігор (конкурсів, фестивалів тощо) для осіб з обмеженими можливостями за різними напрямками та видам інклюзивного реабілітаційно-соціального туризму разом з заповідниками різних напрямів діяльності національного, державного та місцевого значення в різних областях України» – за ініціативи Асоціації «Інклюзивного реабілітаційно-соціального туризму» та факультету соціальної та психологічної освіти Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини 25 квітня 2017 р. відбувся Перший студентський конкурс наукових проектів «Подорожуємо без бар'єрів». Тематику проектів, запропоновану студентами, умовно можливо поділити за напрямками: інклюзивний туризм за кордоном (головною метою цього напрямку роботи є вивчення досвіду зарубіжних країн, визначення основних концепцій створення архітектурної доступності та створення суспільства «для всіх»). Прикладами таких проектів є: Інклюзивний туризм в Іспанії, Інклюзивний туризм в Люблянці; Інклюзивний туризм визначними місцями України (розробка маршрутів інклю-

живного туризму, спрямованого на реабілітацію людей з інвалідністю, що сприятиме знайомству з культурними традиціями українців, розширенню світогляду, гармонізації внутрішнього стану та самореалізації через такі форми роботи, як квести, тренінги, екскурсії, арт-реабілітації, майстер-класи, соціально-психологічні тренінги та ін. Прикладами таких маршрутів інклюзивного туризму є: «Карпати для всіх», Кропивницький дендропарк, Квест-подорож (Національний дендрологічний парк «Софіївка», м. Умань), Туризм для всіх (Державний дендрологічний парк «Олександрія», м. Біла Церква), Акваторії на березі Чорного моря; Подорож до м. Львова людей з вадами слуху та ін.). Унікальність цього конкурсу полягає в тому, що участь у розробці та захисті проєктів також брали студенти з інвалідністю. Це підтверджує, що інклюзивний туризм – це не тільки цікаве та змістовне проведення часу для людей з інвалідністю, а й значна самостійна науково-пошукова робота, пізнавальна діяльність.

Наразі продовжується реалізація програми Центру «Відкриваємо світ разом», основна мета якої – культурно-емоційний розвиток особистості молодшої людини, її становлення на шляху до самовдосконалення. За цим напрямком створено студентське Бюро інклюзивного туризму. Головною метою такого виду діяльності є створення маршрутів інклюзивного туризму Черкащиною. Під час роботи у Бюро студентами розроблено 12 маршрутів інклюзивного туризму, які були поділено за нозологіями: 1) люди з інвалідністю загальних захворювань – маршрути, спрямовані на реабілітацію, екологічний туризм, залучення до майстер-класів, лекцій та тренінгів; 2) маршрути для учасників АТО та їх сімей, які передбачають активний відпочинок, проходження різноманітних квестів, тренінгів, змагань, майстеркласів, спрямовані на ресоціалізацію та адаптацію до нових умов життя; 3) маршрути для людей з інвалідністю, що пересуваються за допомогою візка, або інших допоміжних засобів. Такий вид реабілітації спрямований й на відновлення внутрішніх сил, знайомство з новими формами та методами арт-терапевтичної роботи.

Завдяки діяльності асоціації протягом 2017-2019 років в Черкаській області були проведені декілька Інклюзивних реабілітаційно-соціальних турів у м. Умані, м. Каневі, які ще раз довели актуальність та зацікавленість людей із інвалідністю в розвитку нових видів реабілітації. Також були розроблені 20 різноманітних турів по історичним куточкам Черкащини, в тому числі і для інвалідів-візочників.

При цьому в Україні ще дуже гостро постає питання не лише транспортної доступності та адаптації туристичних маршрутів, а й відсутності

нормативно-правового забезпечення, системи методичного супроводу, системи підготовки фахівців, державного фінансування тощо. Закон «Про реабілітацію інвалідів в Україні», який діє з 2005 року, давно вимагає внесення сучасних змін та доповнень, адже в країні з'явилася нова категорія громадян - це учасники та постраждалі внаслідок АТО, зазвичай молоді, активні люди, які прагнуть до активного способу життя та спілкування, це і стало рушійною силою для розробки та впровадження нових видів реабілітації, а саме інклюзивного реабілітаційно-соціального туризму. Адже, туризм - вид реабілітації, який може реально допомогти відновитись, покращити психологічно самопочуття, перестати фіксуватися на своїх соматичних відчуттях, і, залучаючись до ритму розпорядку, вийти з важкої стресової ситуації, пов'язаної з травмами і наслідками лікування.

Одним з прогресивних напрямків соціальної доступності в Україні може бути екологічний туризм. Проаналізувавши основні напрями розвитку екологічного туризму у світі, а також зважаючи на основні положення концепції «сталого розвитку», можемо сформулювати висновок, що екотуризм – це туристська діяльність, метою якої є ознайомлення з особливостями мало змінених природних і традиційних культурних ландшафтів за умови збереження ландшафтного різноманіття.

На території України достатньо сприятливі умови та ресурси для розвитку екотуризму, але, щоб він став пріоритетним напрямом національного туризму, основою його розвитку має бути розробка спеціальної державної, регіональних та місцевих програм з розвитку екотуризму, а також свідоме ставлення кожного з нас до довкілля. Розробка доступних малих еко-турів по Україні з врахуванням потреб інклюзивного туриста може бути економічно та соціально вигідним продуктом на ринку туристичних послуг сучасної України.

РОЗДІЛ 2. ІНКЛЮЗИВНО-РЕАБІЛІТАЦІЙНИЙ ТУРИЗМ: НЕДИСКРИМІНАЦІЙНІСТЬ, БЕЗБАР'ЄРНІСТЬ ТА ДОСТУПНІСТЬ ТУРИСТИЧНИХ ПОСЛУГ

2.1. СУТНІСТЬ ТА ЗМІСТ ІНКЛЮЗИВНОГО ТУРИЗМУ ЯК ЗАСОБУ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ЛЮДИНИ У СУЧАСНОМУ СВІТІ

Сучасна туристична індустрія є однією з найбільших високоприбуткових і найбільш динамічно розвиваються галузей світового господарства. За даними Всесвітньої туристської організації та Міжнародного валютного фонду, туризм з кінця 90-х років вийшов на перше місце і займає лідируюче положення в світовому експорті товарів і послуг.

Одним з сегментів туристичного ринку, що найбільш динамічно розвивається є доступний туризм або, як його часто називають - інклюзивний туризм.

Інклюзивний туризм - це форма туризму, яка включає в себе процес співпраці між різними учасниками у сфері туризму та передбачає надання людям з інвалідністю доступності, включаючи мобільну, візуальну, слухову і когнітивну складові доступності, надає право функціонувати незалежно, на рівних умовах з почуттям власної гідності через надання універсальних туристичних продуктів, послуг і середовища.

Крім «інклюзивного туризму» в різних джерелах можна зустріти і такі поняття:

- ▶ туризм для всіх / tourism for all;
- ▶ безбар'єрний туризм / tourism without barriers;
- ▶ доступний туризм / accessible tourism.

В контексті розвитку сучасного світу останні дослідження в сфері інклюзивного суспільства доводять, що «інклюзивність» або «інклюзія», це такий принцип організації життя в суспільстві, який дозволяє брати участь в її різних аспектах (повсякденне життя, освіта, культура і мистецтво) всім людям, незалежно від їх зовнішності, походження, гендеру, стану здоров'я.

З розвитком інклюзивного туризму подорожувати стає простіше всім. Такий вид туризму є актуальним:

- ▶ людям з інвалідністю (із захворюваннями зору, слуху, опорно-рухового апарату);

- багатодітним родинам, вагітним жінкам;
- літнім людям;
- мандрівникам, які не знають іноземної мови [20];
- мандрівникам з важким багажем.

Інклюзивний туризм (фр. inclusif-який включає в себе, лат.include-по-близьку висновку, включаю) – процес розвитку туризму, який має на увазі доступність туризму для всіх, в плані пристосування інфраструктури туристичних центрів і об'єктів туристського показу до різних потреб усіх людей, в тому числі, інвалідів, людей похилого віку, їх опікунів і членів сімей, людей з тимчасовими обмеженими можливостями, сімей з маленькими дітьми. А враховуючи військові дії на сході України, до загального списку людей з фізичними вадами додаються військові, а також мирне населення, діти, які зазнали психологічних травм, так звані переселенці. На сьогоднішній день, перспективними напрямками розвитку інклюзивного туризму є: лікувально-оздоровчий, культурно-пізнавальний, сімейно-молодіжний, професійно-трудоий.

Основна мета такого туризму – забезпечити всім членам суспільства можливість рекреації. Хоча на початку розвитку йшлося радше про доступ до реабілітації. Саме про реабілітацію в основному пишуть українські науковці Л.Ю.Науменко, В.В. Лепський, С. В. Макаренко, І. С. Борисова, О.В.Семененко, поєднуючи інклюзивний та соціально-реабілітаційний туризм, що, наприклад, добре показав симпозіум, проведений у м. Умань.

У світі величезна кількість людей з обмеженими можливостями. І ніхто з них не хоче відчувати себе самотнім і позбавленим життєвих радостей. Безумовно, хворобу або каліцтво накладають часом певні обмеження на їх спосіб життя. Однак пізнавати світ і здобувати нові враження - природне бажання кожного, і інвалідне крісло не повинно в цьому сковувати.

Створення доступного середовища для інвалідів дозволить їм реалізовувати свої права і основні свободи, що буде сприяти їх повноцінній участі в житті країни.

Інвалідність є соціальним феноменом у світі, уникнути якого не може жодне суспільство і кожна держава, відповідно до рівня свого розвитку, пріоритетів та можливостей, формує соціальну та економічну політику щодо інвалідів. Особливістю останніх 3 років є тенденція значного зростання чисельності інвалідів у світі, яка наближається до 10 млн. чоловік (близько 7% населення світу) і продовжує зростати.

Найбільша проблема в соціальній реабілітації та адаптації людей з обмеженими можливостями в нашій країні полягає в середовищі, практично абсолютно непристосованому для життя таких людей.

І, мабуть, одне з найбільш важливих і складних завдань - це інтегрувати інвалідів, дітей-інвалідів у суспільство. Щоб їх присутність на масових, групових, інших заходах, в поїздках, на зустрічах стало нормою.

Соціальний підхід до вирішення проблем інвалідів безпосереднім чином стимулює їх самостійну активність і пробуджує самих інвалідів включатися в нормальне життя суспільства. Це сприяє подальшому розвитку соціокультурної реабілітації інвалідів.

Підписання Міжнародної Конвенції фактично затвердило принципи, на яких повинна будуватися політика держави щодо інвалідів.

У зв'язку з цим сьогодні соціокультурна реабілітація інвалідів і людей похилого віку розглядається, як комплекс заходів, спрямованих на надання допомоги цій категорії громадян в досягненні і підтримці оптимального ступеня їх участі у взаємодії і комунікації з суспільством. Це найбільш повно інтегрує їх в суспільство, забезпечуючи тим самим позитивні зміни в способі життя.

Згідно з Конвенцією держави-учасниці повинні вживати належних заходів для забезпечення інвалідам нарівні з іншими громадянами доступу до фізичного оточення (будівлі і споруди, які оточують людину в повсякденному житті), транспорту, інформації та зв'язку, а також інших об'єктів і послуг, які відкриті або надаються для населення. Ці заходи, які включають виявлення й усунення перешкод і бар'єрів, що заважають доступності, повинні поширюватися, зокрема:

- ▶ на будівлі, дороги, транспорт та інші об'єкти, включаючи школи, житлові будинки, медичні установи та робочі місця;
- ▶ на інформаційні, комунікаційні та інші служби, включаючи електронні та екстрені служби.

З урахуванням вимог Конвенції, а також положень Міжнародної класифікації функціонування, обмежень життєдіяльності та здоров'я доступне середовище може визначатися як фізичне оточення, об'єкти транспорту, інформації та зв'язку, дообладнати з метою усунення перешкод і бар'єрів, що виникають у індивіда чи групи людей з урахуванням їх особливих потреб. Доступність середовища визначається рівнем її можливого використання відповідної групою населення.

Створення доступного середовища для інвалідів дозволить їм реалізовувати свої права і основні свободи, що буде сприяти їх повноцінній участі в житті країни.

Розвиток соціального туризму, розробка туристських програм з урахуванням їх доступності для людей зі спеціальними потребами - все це дозволить створити рівні можливості для здійснення права обмежено дієздатних громадян на відпочинок та залучення їх до культурних цінностей.

Враховуючи стрімке збільшення кількості людей, які підпадають під класифікацію інклюзивних, особливо військові зони АТО, ООС (схід України), тимчасово переміщені особи з окупованих територій, які зазнали психоемоційних травм, інваліди внаслідок військових дій та роботи на виробництвах, актуальним постає питання розробки та впровадження загальнодержавної Програми всебічної реабілітації людей інклюзивних категорій на рівні психологічної, рекреаційної, оздоровчої і професійної медичної допомоги. Безумовно, що така Програма буде мати спочатку затратний економічний ефект, але згодом ті громадяни, які отримали своєчасну кваліфіковану та комплексну допомогу, зможуть поповнити ряди працездатного населення (навіть інваліди з різними нозологіями). Окрім того, представники інклюзивних груп зможуть поповнити загальну туристів як внутрішнього спрямування, так і зовнішнього (міжнародного). Як результат на майбутнє, це буде мати позитивний економічний ефект і додаткові надходження в бюджет країни.

Враховуючи те, що в Державі з'явилась нова категорія інвалідів - учасники та постраждалі внаслідок АТО, інклюзивний туризм може стати для них потужним засобом реабілітації, можливістю оздоровлення, спілкування з людьми, ліквідації наявних психологічних бар'єрів, отримання психологічного задоволення від занять руховою активністю і праці та відчуття себе активним, потрібним, відчуття жагу до життя.

Комунальний заклад «Черкаський обласний центр медико-соціальної експертизи Черкаської обласної ради» спільно з обласними громадськими організаціями інвалідів провів анкетування серед осіб з інвалідністю щодо розвитку інклюзивному туризму, як одного із видів реабіліта-

ції. В анкеті було запропоновано десять питань, на які дали відповідь 2883 особи з інвалідністю.

На питання «Чи вважаєте Ви активні види реабілітації корисними?», позитивно відповіли 88,6% респондентів.

На питання «Чи є у Вас бажання займатися активними видами реабілітації?», позитивно відповіли 89,6% респондентів.

На питання «Чи хотіли Ви б займатися різними видами туризму, що мають оздоровчо-соціально-реабілітаційний характер?», позитивно відповіли 96,6% респондентів.

На питання «Чи вважаєте Ви за необхідне включити до індивідуальної програми реабілітації інваліда (ІПР) інклюзивний туризм, як один з видів соціально-психологічної та фізичної реабілітації?», позитивно відповіли 75% респондентів.

Згідно даного анкетування встановлено, що особи з інвалідністю, в переважній більшості, бажають активно займатися даними видами туризму з урахуванням розвитку та впровадження - інклюзивного реабілітаційно-соціального туризму, як одного з активних видів реабілітації та бажають включення його до індивідуальної програми реабілітації (ІПР). Висновки щодо доцільності включення Інклюзивного туризму до ІПР інваліда надали директор Інституту спеціальної педагогіки Національної академії педагогічних наук України доктор пед. наук, професор, член-кореспондент НАПН України Засенко В.В. та директор Державної установи «Український державний науково-дослідний інститут медико-соціальних проблем інвалідності МОЗ України» доктор мед. наук, професор, заслужений лікар України Іпатов А.В.

2.2. РОЗВИТОК ІНФРАСТРУКТУРИ ТА ІНФОРМАЦІЙНА ДОСТУПНІСТЬ ЯК ОСНОВНИЙ ФАКТОР СТВОРЕННЯ БЕЗБАР'ЄРНОГО СЕРЕДОВИЩА

Інфраструктура туризму – одне з найслабших місць України, другим слабким місцем є доступність туристичних об'єктів та міського середовища для людей з обмеженими фізичними можливостями. Водночас, однією з світових тенденцій сучасної архітектури міського середовища є створення простору, зручного для всіх. Україна ж, через її прагнення увійти до Євросоюзу, має відповідати стандартам та нормам, прийнятним для сучасності, через що в українських містах з'являються елементи простору “зручного для всіх” (пандуси, підйомники, з'їзди з бордюрів, розмітка для незрячих, озвучені світлофори).

Проблема полягає в тому, що таке тлумачення звужує зміст цього поняття. Показово, що для країн Західної Європи інклюзивний туризм сприймається не як благодійна допомога, а як реалізація права на подорож, яке мають всі, у тому числі і люди з обмеженими фізичними можливостями. Показово, що UNWTO протягом останніх років раз по раз акцентує саме *“accessible tourism”*, видаючи рекомендації і пропонуючи свої рішення проблем адаптації міського середовища до потреб людей з обмеженими фізичними можливостями [15], навіть присвятивши цій темі останній День туризму [15,16].

Економічна складова питання загалом є досить цікавою: за різними підрахунками у сучасних суспільствах є від 15 до 19 % людей з різними психічними та фізичними вадами [19]. До цих людей також долучаються члени їх сімей. Іншими словами, пристосування простору до потреб інвалідів, є можливістю збільшення туристичних потоків щонайменше на 15 відсотків, а насправді і більше, бо люди з обмеженими фізичними можливостями часто подорожують у супроводі родичів та знайомих.

Розвиток інклюзивного туризму, або ж туризму для всіх в Україні відбувається досить повільно. Багато в чому завдячуючи нерозвиненій інфраструктурі, зокрема – відсутності підйомників у метро, театрах, кінотеатрах, непридатності транспортних засобів для самостійного пересування інвалідів на візках, відсутності пандусів (або ж наявності таких пандусів, якими неможливо пересуватись), відсутності обладнаних номерів у готелях у ціновому сегменті, доступному для українських інвалідів.

Проте відсутність відповідної інфраструктури є лише наслідком проблеми, яка лежить набагато глибше – в українському суспільстві люди з інвалідністю знаходяться за межами основного поля соціальної взаємодії. Іншими словами – інвалідність є проблемою особи, її найближчого оточення, та, якоюсь мірою, держави, але не суспільства в цілому. А тому при плануванні діяльності будь-якого конкретного підприємства індустрії, підприємця або його менеджери враховують потреби людей з обмеженими можливостями під час пересування у просторі лише у двох випадках: тоді, коли мають досвід особистих зустрічей з ними, і тоді, коли мають виконати приписи міжнародних стандартів.

На території України панує ментальність сприйняття інвалідності як чогось, що виключає особу з соціуму, повністю або частково. Інвалідність – стан обмеженості. Інвалід – той, хто потребує особливих умов праці, особливих умов медичного обслуговування, особливого ставлення у соціальному просторі. Власне, законодавство говорить про необхідність створення спеціальних умов, які трактуються наступним

чином: “комплекс заходів, що забезпечують необхідні для інваліда умови та режим праці: значно скорочений робочий день з наданням рекомендованих видів праці, індивідуальні норми вироблення, введення додаткових перерв у процесі виконання роботи, суворе дотримання санітарно-гігієнічних норм, систематичне медичне спостереження, можливість повністю або частково працювати вдома та інші особливості в умовах праці. Працевлаштування інвалідів у спеціально створених умовах здійснюється на спеціальних робочих місцях, у спеціальних цехах, спеціальних дільницях, на спеціалізованих підприємствах, що призначені для праці інвалідів, в умовах роботи вдома” [6].

Така позиція сама по собі видається позитивною, але практика української реальності показує, що створення спеціальних умов для інвалідів у місцях роботи та проживання вважається настільки обтяжливим, що набагато простішим є ігнорування їх наявності, або формальне прийняття інваліда на роботу задля виконання приписів.

Подібною ще донедавна була ситуація в інших країнах світу. Інваліди переважно ізолювались від суспільства у місця, де для них було створено “спеціальні умови”, іншими словами, відбувалась своєрідна геттоїзація людей з обмеженими можливостями. Певні зміни відбулись завдяки оздоровчому сегменту релігійного туризму. Практично у кожній країні Європи є місця, які або ще з Середніх віків, або вже в сучасності стали центрами паломництва з оздоровчою метою.

Найвідомішим з них є Лурд у Франції. Лурд – відоме місце об’явлень Пресвятої Діви Марії дівчині Бернардетті Субіру у лютому 1858 року. Одразу ж джерело почали вважати цілющим, тисячі паломників приїжджали у цю місцевість у пошуках звільнення від хвороб, тож обладнати його для прийому людей з обмеженими фізичними можливостями стало необхідністю, посиленою вимогою виконання заповіді “любити ближнього”. Для сімейного відпочинку пропонуються також парки відпочинку, рафтинг, каякінг, зоопарк, музеї, тощо. За розвиненістю інфраструктури Лурд у Франції вважається 2-м після Парижа [19].

Історія XX ст. дає нам кілька подібних прикладів розвитку інфраструктури прикладів іншої філософії. Зупинимось лише на кількох постатях, завдяки яким змінилось ставлення до інвалідності та інвалідів. Перший з них – Генрі Форд, геніальний винахідник, один з класиків сучасного менеджменту. Його ставлення до людей з обмеженими можливостями на початку XX ст. було революційним. Генрі Форд першим сказав наступне: якщо існує людина з тими чи іншими фізичними вадами, то, будемо об’єктивними, існує певна кількість виробничих процедур, для

виконання яких не потрібно мати всі кінцівки, зір або слух. Люди – різні, а тому нема причин таврувати особливим чином ту чи іншу інаковість, необхідно пристосувати виробництво до цієї різності. І таким чином сувора на перший погляд ідея Г. Форда по суті відкрила багатьом інвалідам шлях до соціалізації, надала можливість бути повносправним членом спільноти, а не кимось, кого треба утримувати. Іншими словами, Г. Форд відкрив явище “робота для всіх”.

Практично у той самий час аналогічні ідеї розвинулись у Польщі. Єлизавета Роза Чацька – унікальна особистість, жінка, яка, втративши зір, спромоглась не лише впоратись з цим, але допомогти тисячам інших незрячих у Польщі та по всьому світі стати активними членами соціуму. Її життя починається на українських землях – у м. Біла Церква (1876 р.), у віці 22 років вона осліпла, пережила духовну кризу, але вже у 1910 році відкрила у Варшаві перший будинок для сліпих дівчат, а у 1918 році заснувала нове чернецьке згромадження – Сестер Францисканок Службниць Хреста, покликанням якого було служіння незрячим. Лейтмотивом діяльності згромадження стало подолання ізольованості незрячих від соціуму. Мета центрів роботи з незрячими, створених під патронатом цього чернечого громадження – навчити незрячих опікуватись собою, працювати, усвідомити власну гідність, цінність себе як особи. Другий напрямок роботи – навчання батьків та членів сімей того, як вони мають поводитись у ситуації, в яку потрапили. В основі Справи - співпраця сестер-монахинь з незрячими і мирянами [19].

Розгляд теми буде неповним, якщо не згадати діяльність італійця о. Карла Ньюккі, який не лише звернув увагу на дітей-інвалідів війни, але й зробив роботу з ними більшою за звичайну благодійність. У 1951 році о. Карло Ньюккі заснував фундацію «Fondazione Pro Juventute per minori e invalidi di guerra», мета діяльності якої – не лише забезпечувати базові потреби людини, але й допомогти дітям-інвалідам війни духовно, емоційно та інтелектуально дозріти. У будинках, які відкривав Дон Карло, медицина була нерозривною з милосердям та справедливістю, полегшення фізичних страждань супроводжувалось відновленням людської гідності.

Внаслідок реалізації концепцій нового урбанізму місто стає “людяним” і більше не асоціюється з індустріальним “промисловим монстром”. У цьому просторі добросусідства проблеми однієї людини перестають бути лише її проблемами, зникає “знеособлення” людини. Людина набуває можливості віднайдення себе наново у комунікації з іншими.

Повертаючись до України, варто процитувати інтерв’ю з призером останньої Параолімпіади у Ріо-де-Жанейро Геннадієм Бойко: “Найгір-

ше було, коли в будинку ламався ліфт. А живу я на восьмому поверсі, – розповідає паралімпієць. – Доводилося спускатися сходами буквально на «п'ятій точці». Однією рукою тримався за перила, в іншій ніс складений візок. Щоб брюки не бруднити, обмотував їх чим-небудь. Але тренувань не пропускав». Певно, ці слова найкращим чином описують домінуючу у суспільстві ментальність, яка породжує відсутність пандусів або встановлення пандусів, якими неможливо користуватись, відсутність озвучених переходів через дороги, відсутність спеціальної озвучки та підписів на ліцензованих кінострічках, непридатний для самостійного пересування інвалідів транспорт, непридатні умови у багатоквартирних будинках, складнощі у пересуванні по місту або здобутті до офіційних установ. Все це лише є наслідком абсолютного делегування державі обов'язку турбуватись про людину, результатом чого стає абстрагування суспільства від потреб людей, які його ж складають.

Як показує практика країн Заходу, міська інфраструктура розвивається відповідно до вимог суспільства і стає зручною для використання всіма його членами саме унаслідок трансформацій ментальності.

Концепція нового урбанізму стає певним узагальненням поступу XX сторіччя. Показовим є відхід від концепції “зробити простір зручним для інвалідів”, до концепції “створити простір зручним для всіх”. Очевидно, що ті елементи інфраструктури, які роблять об'єкти доступними для людей з обмеженими можливостями, роблять простір зручним і для інших людей: пристосування для вільного пересування містом інвалідів на візках є ідеальними і для матерів з малими дітьми, пенсіонерів та тинейджерів на роликах та скейтбордах.

В Україні протягом останніх років можна побачити певну боротьбу кількох тенденцій. Перша з них – продовження геттоїзації людей з обмеженими фізичними можливостями, супроводжуване позорними соціальними пільгами. Друга – переобладнання інфраструктури для потреб інвалідів (у багатьох випадках це переобладнання є позірним – занадто великий кут нахилу у пандусів, незручні зали відпочинку на вокзалах, зачинені двері вокзалу, до яких веде розмітка для незрячих, тощо). Третя ж тенденція розвивається водночас у релігійних та нерелігійних спільнотах і є втіленням ідей XXI ст. - повноцінної інтеграції інвалідів у соціальний простір.

Перешкода для інваліда має не тільки просторову, але і інформаційну форму. Спочатку, в рішенні проблеми доступності здавалося, що найголовніше - це побудувати пандуси, ліфти, туалети та інше, тобто створити фізичну доступність, але насправді цього недостатньо. Мало побудува-

ти будинок фізично доступним, потрібно про це розповісти інваліду – показати за допомогою покажчиків та інших елементів навігації, де що для нього знаходиться. Тобто забезпечити не тільки фізичну доступність будівель, але і приділяти належну увагу інформаційної доступності, за відсутності якої будівля або споруда не може вважатися доступним для інвалідів, незважаючи на всі наявні пристосування.

В Україні, на жаль, ефект від такої роботи є набагато менше помітним – внутрішня переміна людей, які більше не вважають себе тягарем для родини і суспільства або об'єктом благодійності, дуже важко вимірюється. Але у Польщі, де осередки працюють вже понад сто років результат видно наочно – і у розвиненій інфраструктурі міст, і в інформаційному середовищі.

Прикладом реалізації такої філософії, але вже для інвалідів з вадами опоро-рухового апарату, у Польщі став масовий рух за пристосування соціального простору під потреби людей, які пересуваються на колясках: існує два основних інтернет-портали для туристів з особливими потребами та безліч додаткових, переобладнано пляжі у курортних містах, обладнуються особливі дитячі майданчики, громадські туалети. У Карконошах створено перший у Польщі туристичний маршрут, повністю обладнаний і для сліпих, і для тих, хто пересувається на візках. У Пенінах, Татрах та Столових горах проводяться традиційні табори для людей з вадами розуму. Більше того, мотузкові парки Польщі роблять спеціальні траси для людей з обмеженими фізичними можливостями.

На сьогоднішній день інформаційної доступності в Україні приділяється все більша увага, вже створено кілька як загальноукраїнських карт доступності для інвалідів, так і окремих карт по містах. «Одна з цілей проекту - привернути увагу аудиторії до паралімпійського руху і змінити ставлення до інвалідів в Україні, а це більше 8 мільйонів чоловік. Завдяки «Карті доступності» люди зможуть знайти об'єкти безбар'єрного середовища - пандуси, опорні поручні, протиковзкі покриття. На сайті будуть позначені об'єкти інфраструктури, а також ступінь їх доступності. Картою зможуть скористатися всі жителі України зазначає Н. Белоусова [23].

Унікальність проекту «Карта доступності» в тому, що це буде перша в Україні карта установ і об'єктів безбар'єрного середовища, яка буде складена на підставі даних, що надійшли від жителів українських міст. Таким чином, кожен зможе підтримати людей з інвалідністю, допомогти змінити ставлення в країні до них, дозволивши їм жити повним життям без бар'єрів і стереотипів.

2.3. МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД РОЗВИТКУ ІНКЛЮЗИВНОГО ТУРИЗМУ

Довідник з туризму для осіб з фізичними вадами, який було випущено у Німеччині у 1993 році, налічує близько 1500 фірм по всьому світі, які надають послуги для інвалідів в сфері туризму. Європа та світова спільнота давно вже стали на шлях активного розвитку «інклюзивного туризму для інвалідів», бо розуміє його незрівнянний внесок у процеси соціальної адаптації та соціалізації осіб з особливими потребами у суспільство.

На прикладі ряду цивілізованих країн ми бачимо, що соціальний туризм розвивається у вигляді «асоціативного туризму», організаторами якого є професійні спілки туристичних фірм і асоціації соціального туризму. Основним завданням соціального туризму стала організація дешевих поїздок для людей з низькими доходами. Чималу роль у розвитку соціального туризму зіграли і муніципальні органи влади, створюючи для цього не тільки економічні умови (надання соціально орієнтованому турбізнесу пільг на землю, пільг в частині оподаткування та інши преференції), але й інфраструктурні, в першу чергу, орієнтовані на людей з обмеженими фізичними можливостями. Саме тому, в країнах Європи туризм для цієї категорії громадян - звичайне явище. Свої послуги в цій сфері пропонують безліч турфірм, що мають різноманітні спеціалізовані туристські програми і екскурсії для інвалідів [23, с.11-16].

Економічно вигідним для розвитку соціального туризму є не наявність окремих одиничних інфраструктурних елементів, а створена цільова система, що забезпечує доступ людей до повноцінного відпочинку, а значить і ефективному відновленню фізичних і духовних сил.

Так, наприклад, у Німеччині, до кінця 2015 року, проживало 7,6 мільйона осіб, які мають серйозні фізичні вади. Тому, з метою розвитку культурно-пізнавального туризму, всі місця дозвілля облаштовані з урахуванням потреб маломобільних громадян. У музеях і театрах, як правило, є крісла-коляски, якими можуть скористатися інваліди. Проблема адаптації інвалідів до суспільного середовища була та залишається актуальною.

Головною обговорюваною темою у Німеччини щодо міського транспорту, є першу чергу, обладнання транспорту для вільного доступу усіх можливих пасажирів, включаючи осіб, обмежених у русі та інвалідів зору. Наприклад, у Гамбурзі ще кілька років тому поставили завдання до 2020 року зробити всі станції транспорту й автобуси доступними для інвалідів. Завжди одночасно ремонтуються і тимчасово перекриваються як мінімум 2 чи 3 станції. Такі перекриття зазвичай означають, що че-

рез кілька місяців там з'явиться спеціальний ліфт, а рівень платформи буде піднято так, щоб людина на інвалідному візку змогла без перешкод заїхати до вагону. Щодо автобусів, то в них завжди є одні двері, з яких можна спустити пандус, що зазвичай робить водій. При цьому він одразу ж і питає, на якій станції особливому пасажиру потрібно вийти та на зазначеній зупинці повернутися до входу і спустить пандус.

Велика увага «доступному» культурно-пізнавальному туризму приділяється і в Іспанії. Британські турфірми, які пропонують соціальні тури, провели інспекцію в Барселоні і визнали її одним з кращих туристичних напрямків у світі з цієї точки зору. Нещодавно був створений спеціальний сайт «Доступний туризм», що містить всі відомості про відповідні поїздки в Каталонію. Там можна знайти детальну інформацію про 19 турмаршрутів, на яких створені необхідні умови для прийому інвалідів і людей похилого віку.

У Фінляндії (регіон Порвоо) знаходиться відразу кілька малих фірм, що пропонують послуги з організації водного туризму для інвалідів на прогулянкових судах, куди можуть піднятися люди на інвалідних кріслах.

У Франції, найбільшого поширення набула така форма соціального туризму, як сільський туризм. Асоціація соціального туризму, яка розвиває цей напрямок, володіє об'єктами відпочинку та пропонує їх за невелику плату своїм пайовикам цілий рік, в тому числі й молоді.

В Австрії найбільший розвиток отримав спортивно-розважальний туризм. Гірський курорт Тіроль увійшов в число найбільш пристосованих для інвалідних колясок районів Європи, де можна не просто безперешкодно гуляти по вулицях Тіролю і оглядати визначні пам'ятки, але й підніматися на певні гірські висоти і, що найцінніше, займатися всіма, доступними для них активними видами спорту на базах відпочинку [70].

За даними ЮНВТО (Всесвітня організація в сфері туризму) всесвітній день туризму (27 вересня) 2016 року пройшов під гаслом: "Туризм для всіх - просуваємо всезагальну доступність", за статистикою цієї ж організації цей рік був щедрим на нові винаходи. Багато з них значно полегшують життя мандрівникам з обмеженими можливостями.

Каноемобіль (США). Човен завдовжки майже 8 м, пристосований для потреб інвалідів. У ньому є спеціальні сидіння і механізм для управління. Таким оригінальним способом Служба національних парків США вирішила відзначити свій 100-річний ювілей. Каноемобілі дозволять відвідувачам з обмеженими можливостями досліджувати заповідники зі сторони води, що раніше було недоступним. Пересуватися на них можуть люди різного роду інвалідністю, в тому числі незрячі.

Зона для аутистів в аеропорту (США). Один з найзавантаженіших аеропортів світу Хартсфілд-Джексон (Атланта) вирішив облаштувати спеціальний простір для дітей-аутистів. Басейн з кульками, тактильна панель і водяні колони впливають заспокійливо на особливих пасажирів і роблять поїздку легшою.

Спеціальні туристичні маршрути (Таїланд). У Таїланді розробили 8 туристичних маршрутів для людей з обмеженими можливостями. Вони проходять через найпопулярніші райони країни. Програма покликана популяризувати відпочинок в Таїланді серед мандрівників з особливими потребами та людей, які відмовляються від подорожей через вік. У планах місцевої влади - прокласти мережу подібних маршрутів по всій країні.

Енді Уорхол для незрячих (США). Музей Енді Уорхола в Піттсбурзі запропонував своїм сліпим відвідувачам аудіогід. Художні музеї зі зрозумілих причин не користуються популярністю серед людей з ослабленим зором, але в Музеї Енді Уорхола вирішили змінити цю ситуацію. У листопаді 2016 року тут запустили докладний аудіогід, який направляє незрячих гостей по експозиції завдяки дотикам і звукам. Крім того, у музеї з'явилися тактильні репродукції деяких картин, що також полегшує знайомство з мистецтвом.

Парк для людей, які погано бачать (ПАР). У столиці ПАР Кейптауні з'явився парк, призначений для людей з ослабленим зором. Майданчик згодиться і для здорових дітей, але для тих, хто погано бачать або сліпих тут спеціальний ароматичний сад, в якому ростуть лаванда, розмарин і черемша, а також об'ємна мозаїка із зображеннями природи.

За версією компанії Skys Canner (Unian.ua 06.12.2019) визначена п'ятірка найбільш комфортних європейських міст для туристичних подорожей осіб з низькою чи обмеженою мобільністю. Перше місце зайняв **Амстердам**, де більшість визначних історичних пам'яток архітектурно доступні; відпочивальникам пропонуються компанією Blue Blue Boat подорожі каналами на човнах, обладнаних спеціальними столами, пандусами; користується попитом спеціально оснащена велосипедна екскурсія – на велосипедах Fun 2 Go, де є два сидіння та один комплект педалей, або Firefly – на електричному ручному велосипеді. Друге місто в рейтингу – **Барселона**, де громадський наземний транспорт має пандуси, а метро - спеціальні ліфти; в Готичному кварталі, де знаходяться середньовічні пам'ятки старого міста, відсутня бруківка; доступною є і канатна дорога на Montjuïc; люди на візках можуть потрапити в середину пам'яток – La Sagrada Familia та ринок La Bogueria Market; на широких барселонських пляжах використовуються коляски-амфібії, рампи, а на

піску – спеціальні дерев'яні доріжки. Третє місце - за **Берліном**, який зустрічає широкими та пологими тротуарами і доступним транспортом, офіційний туристичний сайт Visit Berlin має додаток, розрахований на потреби мало мобільних туристів і надає рекомендації щодо доступності готелів, ресторанів, історичних пам'яток. У **Відні**, що розташувався на четвертій сходинці, транспортні вузли укомплектовані пандусами, підйомниками; потяги, трамваї, автобуси мають низьку підлогу для легкого в'їзду людей на візках; вже два десятиліття успішно реалізують міський план ліквідації бар'єрів спрямований на забезпечення доступності багатьох історичних пам'яток, серед них - Державний оперний театр. В **Дубліні**, що на п'ятому місці, турист з обмеженими функціональними потребами може розраховувати на допомогу веб-сайту Irish Rail, де зібрано інформацію про транспортну доступність, більшість культурно-історичних пам'яток зручні, універсальні, а в Академії Гіннеса навіть використовують спеціально прилаштований підйомний кран для потреб мало мобільних людей.

В Україні за останні два роки понад двісті бійців з інвалідністю та члени їх сімей з Житомирщини прийняли участь у туристичній реабілітації завдяки ініціативі Олександра Шевцова – **Житомирський Автобус Героїв «Життя після війни»**. Повернутися до цивільного середовища, адаптуватися до змінених можливостей їм допомогли туристичні поїздки до Парижу, Венеції, Риму, Кракова.

Світовий досвід переконує - масовість загальнодоступного соціального (інклюзивного) туризму перекидає його дешевизну сумарним припливом і швидкою оборотністю живих грошей, що збільшує зайнятість населення, залучає інвестиції у туризм безпосередньо на місцях, а разом з тим і податкові надходження. Завдяки туризму світові держави багатіють, підтримуючи цю сферу законодавчо вивіреної політикою.

В Україні, вкрай рідко порушуються питання, пов'язані з їх життям, побутом, а тим більше - відпочинком. Мало хто вірить, що цей відпочинок може бути активним. Тому, ми розглядаємо туризм, як один з методів соціальної реабілітації в Україні, який може докорінно змінити життя інваліда, наповнити його сенсом, розширити уявлення про навколишній світ, сприяти адаптації людей з інклюзією.

РОЗДІЛ 3. АКТИВНИЙ ВІДПОЧИНОК ТА СУПРОВІД ТУРИСТА З ІНВАЛІДНІСТЮ

3.1 ІСТОРІЯ РЕКРЕАЦІЇ ДЛЯ ЛЮДЕЙ З ІНВАЛІДНІСТЮ В СВІТІ ТА УКРАЇНІ

Історія активного відпочинку і туризму для людей з інвалідністю як масового явища розпочинається з кінця 50-х - початку 60-х років, коли прийшло загальне усвідомлення прав Людини. З цього часу звертається увага на інвалідів, як на повноправних членів суспільства. Розпочався рух до залучення неповносправних у всі галузі суспільного життя, в тому числі і до відпочинку та туризму.

Цей процес трансформації людської свідомості та адаптування навколишнього середовища до потреб інвалідів відбувався з різною швидкістю в різних країнах. Цей розвиток ішов двома паралельними шляхами. Один зі шляхів передбачав розвиток сфери супроводу та опіки над людиною з інвалідністю. Інший шлях напрацьовував розвиток інфраструктури та технічних засобів, які б допомагали неповносправній особі максимально обслуговувати себе без сторонньої допомоги. На сьогодні ми можемо спостерігати розвиток цих двох моделей у Німеччині та Швеції. Німеччина пішла по шляху достосування до потреб інвалідів всіх об'єктів загального користування. Це досить коштовний шлях, і не кожна країна може собі це дозволити. Швеція має надзвичайно добре розвинуту систему соціальної опіки, де кожна потребуюча особа може взяти собі на допомогу до двох осіб, які повинні забезпечити їй комфортне перебування будь-де, в тому числі і на відпочинку.

На даний час у Швеції людина з інвалідністю раз у рік може звернутись до відділу соціального захисту, з проханням дофінансувати її відпочинок та оплатити одного-двох супроводжуючих. Причому вибір місця відпочинку робить сама людина, яка має інвалідність, і це може бути не тільки на території Швеції! Проте тільки на території Швеції держава гарантує дотримання всіх вимог, пов'язаних з комфортом та безпекою перебування.

До цього часу були напрацьовані стандарти до будівель загального користування, доріг, паркувальних майданчиків, національних парків, зон відпочинку. Всі новобудови повинні відповідати стандартам доступності, прийнятим у кожній країні. Шлях до досягнення подібного

рівня доступу неповносправних осіб до відпочинку тривав в розвинутих країнах 30-40 років. Тому досягти їх рівня протягом кількох років ми звичайно ж не зможемо. Але розпочинати цей рух потрібно вже. Для того, щоб не відчувати себе на окраїнах цивілізації, ми можемо констатувати, що в більшості країн, які нас оточують, забезпечення якісним відпочинком інвалідів перебуває на початковому етапі.

А такий вид відпочинку, як сільський (зелений) туризм, навіть у розвинутих Європі практично недоступний. З огляду на це Україна може стати піонером у розвитку цієї галузі. Напрацювавши певні вимоги та стандарти, розробивши курси підготовки власників агроосель до прийому людей з інвалідністю, ми маємо шанс зробити свій внесок до покращення якості життя неповносправних осіб [54].

Інвалідність - соціальне явище, що характеризує особливий соціальний статус певної категорії населення, який обумовлений біологічними, соціальними, економічними, психологічними і фізичними особливостями взаємодії людини і суспільства в умовах обмеженої свободи вибору.

Таким чином, відповідно до міжнародно визнаних критеріїв інвалідність визначається відхиленнями або розладами в наступних сферах: сліпі, глухі, німі люди, люди з дефектами кінцівок, порушеною координацією руху, повністю або частково паралізовані і т.п. визнаються інвалідами в силу очевидних відхилень від нормального фізичного стану людини. Інвалідами визнаються також особи, які не мають зовнішніх відмінностей від звичайних людей, але страждають захворюваннями, які не дозволяють їм функціонувати в різноманітних сферах життєдіяльності так, як це роблять здорові люди.

При цьому більшість інвалідів не потребує ізоляції, вони здатні самостійно (або з деякою допомогою) вести незалежне життя, багато хто з них - працювати на звичайних або пристосованих робочих місцях, мати сім'ї і самостійно утримувати їх.

Соціальні зміни, об'єктивно відбуваються в сучасному суспільстві і це позначається в свідомості людей, виражаються в прагненні розширити зміст термінів «інвалід», «інвалідність».

Так, Всесвітньою організацією охорони здоров'я (ВООЗ) прийнято в якості стандартів для світової спільноти такі ознаки поняття «інвалідність»:

- ▶ Будь-яка втрата або порушення психологічної, фізіологічної або анатомічної структури або функції;
- ▶ Обмеженість або відсутність (через зазначені вище дефекти) здатності виконувати функції так, як вважається нормальним для середньої людини;

► Ускладнення, що випливає із зазначених вище недоліків, яке повністю або частково заважає людині виконувати якусь роль (з огляду на вплив віку, статі та культурної приналежності).

Для чого готелям, турбазам та турфірмам адаптовуватись до потреб людей з інвалідністю.

За загальною світовою статистикою в кожному суспільстві є 8-12 відсотків людей з інвалідністю. З огляду на це, ми можемо констатувати, що в Україні налічується приблизно 5 мільйонів інвалідів. На даний момент, ці люди ще в деякій мірі залучені до всіх видів суспільного життя, відпочинку. Але наші прагнення до цивілізованого громадянського суспільства зобов'язують нас інтегрувати цю верству населення у загальну громаду. В зв'язку з цим, на ринку відпочинкових послуг з'явиться кількомільйонна армія споживачів, які будуть шукати можливості задоволення своїх потреб. Отож чому підготовка технічної інфраструктури та працівників туристичних фірм, готелів, ресторанів, турбаз та відпочинково-рекреаційних зон до прийому нової категорії споживачів є актуальною та терміною.

Опис типів інвалідності та їх особливості

Визначення інвалідності з'явилося у зв'язку з розвитком суспільства й усвідомленням функціональних обмежень, які постали перед багатьма громадянами. Такі речі, як важливість залучення людей з інвалідністю у суспільне життя і зміна ставлення до них здорових людей, змусили сконцентруватися на якості життя і стати другим ключовим пунктом для нового визначення.

ПРИНЦИПИ ЯКОСТІ ЖИТТЯ ЛЮДИНИ З ІНВАЛІДНІСТЮ – ПОРЯД З ВАМИ:

► Якість життя людини з інвалідністю складається з тих самих факторів і взаємин, які важливі для усіх людей.

► Якість життя поліпшується, коли головні потреби людини задоволені, коли він або вона мають такі самі можливості, як і всі решта, у досягненні результатів у повсякденному житті, праці, у трудовому чи шкільному колективах.

► Якість життя – багатофункціональний аспект, який врешті решт підтверджується широким колом людей, котрі представляють різні сторони життя споживачів та їхніх родин.

► Якість життя підвищується, якщо люди беруть участь у рішеннях, що впливають на їхнє життя.

► Якість життя поліпшується при залученні цілковитій інтеграції людей з інвалідністю у місцеві спільноти.

► Якість життя є базовим поняттям, яке використовується для заходів, що охоплюють основні принципи, пов'язані з якістю життя, забезпеченням послугами споживачів, з урахуванням почуттів людей, їхніх задоволення і благополуччя.

ШЛЯХИ ПОЛІПШЕННЯ САМОВИЗНАЧЕННЯ

1. Навчитися ухвалювати рішення, що охоплюють визначення цілей, зваження можливостей, ідентифікацію ресурсів і підтримку в проблем.
2. Забезпечити можливість вибору оточення: шкіл, будинків, колективу.
3. Ідентифікувати і забезпечити індивіда потрібною йому підтримкою.
4. Забезпечити можливість для розвитку та успіху.
5. Навчитися повірити в можливість людини досягнути успіху так само, як і в можливості зазнати невдачі.
6. Дати кожній особі можливість ризикувати.
7. Дати можливість робити помилки, зазнавати невдачі і вчитися на своїх помилках.
8. Створити спеціальні позитивні умови для встановлення самосвідомості, впевненості в собі й самооцінки.
9. Дозволити кожній особі вирішувати самостійно і брати на себе відповідальність за свої вчинки.
10. Забезпечити середовищем, прийнятним для духовного зростання кожної особи та її можливостей.

3.2 ДИСКРИМІНАЦІЯ, БАР'ЄРИ І ДОСТУПНІСТЬ

Мільйони людей з інвалідністю в цілому світі зазнають фізичної і духовної дискримінації уже протягом багатьох років. Ця дискримінація спричинена різними факторами:

1. Суспільство намагається ізолюватися або відмежуватися від людей з інвалідністю;
2. Люди з інвалідністю зазнають як умисної, так і неумисної дискримінації;
3. Дискримінація розповсюджена, існує на всіх рівнях суспільства;
4. Дискримінація проявляється у важливих сферах життя, охоплюючи працевлаштування, господарювання, доступ до державних установ, транспорту, комунікацій та рекреації;

5. Часто немає задовільної юридичної допомоги для людей з інвалідністю, які зазнали дискримінації;

6. Люди з інвалідністю, як звичайно, займають низькі соціальні позиції;

7. Люди з інвалідністю як група людей завжди були безсилі, щоб позбутися цієї соціальної несправедливості.

Дискримінації нелегко позбутися, позаяк вона з'явилася багато століть тому і потрібен час для довгоочікуваних змін. Ізолювання та відмежування стали нормою для людей з вадами і без них. Ізолювання стало прийнятним для багатьох неповносправних людей, які тривалий час жили у, сказати б, ворожій обстановці, що супроводжувалася дискримінацією у суспільстві.

Деякі люди з інвалідністю відчували умисну чи невмисну дискримінацію так довго, що самостійно обрали шлях ізолювання і відмежування. Деякі змушені сидіти вдома і не займатися своїми улюбленими справами власне через існуючу дискримінацію у суспільстві.

Необхідна доступність означає, що людина або зустрічається з усіма типами вимог для того, щоб бути залученою у певну діяльність, або з усіма необхідними вимогами щодо свого комфортного перебування. Інакше кажучи, коли пристосування зроблено, люди з інвалідністю стають такими самими учасниками тієї чи іншої діяльності. Такі вимоги залучення людей у певний вид діяльності повинні стосуватися усіх без винятку і неможуть позбавляти його певних її учасників, особливо людей з інвалідністю.

5 ПРИНЦИПІВ КОМФОРТНОСТІ

1. Зміна способів діяльності, правил і процедур.

Це може охоплювати зміну правил використання території і обладнання (наприклад, надання незрячому, для якого тварина є поводителем, винятку з правил, які забороняють тваринам перебувати в рекреаційному центрі), зміну реєстраційних правил (скажімо, дозволити інваліду пройти реєстрацію першому, позачергово), або зміну правил у певному спорті (наприклад, гравці в теніс на інвалідних візках мають право на два удари, тоді як їхній суперник - лише на один).

2. Усунення бар'єрів пересування.

Це може передбачати забезпечення транспортування від дверей до дверей для інвалідів, які не можуть самостійно прибути до парку або в місця відпочинку, здійснення домашніх візитів для доставки інвалідам відповідних матеріалів для їхньої діяльності.

3. Забезпечення допоміжними засобами та службами.

Це може, наприклад, передбачати, (але не обмежується!) забезпечення перекладами позбавлених слуху, звуковими допоміжними системами, текстовими телефонами для людей з вадами слуху, спеціальними брошурами з випуклим шрифтом Брайля, кваліфікованими читачами для людей з вадами зору та незрячих.

4. Усунення архітектурних бар'єрів.

Це може бути створення доріжки між ігровим майданчиком та зоною відпочинку, влаштування схилу біля входних дверей, встановлення ліфта поряд із басейнами.

5. Усунення структурних комунікаційних бар'єрів.

Воно може передбачати встановлення візуальної сигналізації у рекреаційному центрі, що дасть змогу людям з інвалідністю самостійно, у разі відсутності інших людей, отримати, скажімо, повідомлення про пожежу.

ПРОБЛЕМИ ТРАНСПОРТУВАННЯ

Обмежені можливості транспортування є основним фактором, що обмежує доступ людей з інвалідністю до участі у відновлювальних програмах. Більшість із загальнодоступних систем пересування є непридатними для користування ними людям з інвалідністю. Деякі інваліди не мають достатньо розвинутих можливостей чи матеріальних ресурсів, щоб користуватися громадським транспортом. Спеціалізовані системи часто доступні лишень при замовленні заздалегідь або використовуються лише як засоби утримання життєдіяльності (медична, соціальна допомога). Багато рекреаційних аґентств, які мають транспортні ресурси, обмежують їх, забезпечуючи ними лишень окремі програми.

Всі ці фактори можуть співвідноситися з проблемами транспортування, які треба буде вирішувати вам для того, щоб неповносправні могли взяти участь у вашій програмі. Логічним питанням є те, чи повинен організатор рекреаційних програм розв'язувати проблему транспортування. Таке завдання може і не бути в описі завдань. Однак як частина загальнодоступного туристичного аґентства ви маєте бути готовими та бажати виділити на це більше часу та зусиль, якщо це приведе до участі у програмі особи, яка б в іншому випадку не змогла б того зробити.

Врахуйте такі запитання, на які треба знайти відповідь:

1. Які є транспортні ресурси та політика аґентства щодо них?

Треба з'ясувати, чи автобуси, мікроавтобуси або авто є придатними для перевезення ними інвалідів. Також треба перевірити можливості

замовлення транспорту. Якщо такі ресурси є доступні, то з'ясуйте, чи транспортування може бути передбачене для кожної програми, чи тільки для окремих із них.

2. Якщо можливості транспортування обмежуються до спеціальних програм, то чи можна внести якісь зміни для уможливлення участі неповносправних в будь-яких програмах.

Очевидно, адміністративний, медичний чи інший персонал, що працює з особливими групами населення, буде змушений шукати шляхи для розширення доступу до загальних програм. Агенції, що забезпечують транспортування груп неповносправних для зборів лише на спеціалізовані програми, можуть мимоволі унеможливлувати пересування неповносправних в неспеціалізованих програмах.

3. Чи є ви компетентні щодо загальних транспортних ресурсів та наявності спеціалізованого транспорту для неповносправних?

- Зв'яжіться з організаціями, що надають транспортні послуги, та приватними агенціями, аби визначити, які види сервісу є доступні, про їхні вартість та можливості пристосування графіку. Ви повинні враховувати розклад надання таких послуг транспортування при визначенні занять для вашої програми, маючи на меті забезпечення рівних можливостей участі особам, які користуються громадськими засобами для пересування. Усі можливості транспортування із наявних ресурсів могли б бути відображені у спеціальних брошурах, що додаються до ваших матеріалів.

- Для того, щоб зібрати інформацію про спеціалізований транспорт, зв'яжіться безпосередньо з людиною з інвалідністю, або особами, котрі працюють з ними. Вам треба зібрати інформацію про вартість, графік і про те, чи такі організації зможуть перевозити людей на рекреаційні програми.

4. Чи мають потенційні учасники фізичну можливість незалежно користуватися громадськими засобами для пересування? Чи мають вони достатні фінансові можливості для того, щоб дозволити собі такий вид пересування.

- Деякі люди з інвалідністю не будуть мати таких можливостей, але могли б їх засвоїти. Треба провести коротку роботу з цими особами, щоб допомогти їм розвинути такі можливості. Для того можна залучити спеціальних учителів, добровольців, батьків. Вони можуть надати інформацію про способи подання цього матеріалу окремим особам, або ж самі матимуть бажання допомогти їм.

- Якщо проблемою є фінансові ресурси потенційних учасників, можна спробувати заснувати фонд чи залучити внески меценатів для покриття витрат на перевезення.

5. Які є ще інші можливі ресурси для перевезення неповносправних осіб?

- Домовтеся з іншими учасниками програми, волонтерами, батьками та особами, які є власниками транспортних засобів. Крім того, організації, які мають свій транспорт для перевезення працівників, могли б виділити його в ті години, коли не потребують його безпосередньо.

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Відповідальність є причиною того, що рекреаційні (туристичні) агенції часто пропонують неоднакові умови для осіб із певними обмеженнями. Загальна тенденція іде в бік того, щоб зменшити можливості участі у програмах людям із вадами, адже вони більше схильні до отримування травм чи пошкоджень і тому є підвищеним правовим ризиком для агентства. Однак викреслювання прізвища людини з інвалідністю із списку через імовірний правовий наслідок є порушенням моралі, якщо не букви закону.

Таку відповідальність треба розглядати не як спробу раціоналізації і правовий захист проти вилучення зі списку людей з інвалідністю, а як потенційну перешкоду для включення їх у список.

Перед визнанням відповідальності причиною вилучення когось із програми зверніть увагу на питання та проблеми, пов'язані з нею. Як впливає пропозиція доступу до програми на правову відповідальність агентства? Які заходи може вжити агентство для забезпечення безпечного доступу до програм та заходів?

Ось деякі особливі питання та проблеми, що їх треба врахувати та деяка основна інформація, яка може допомогти при вирішенні питань відповідальності:

1. Чи маєте ви досвід розв'язання проблем забезпечення правової відповідальності та необережності?

Юридична відповідальність та недбалість є складними поняттями, які не можна розтлумачити коротко. Якщо вам незнайомі ці терміни, перегляньте визначення далі, де одним джерелом інформації є керуючий персонал у рекреаційних агентствах.

I. Юридична відповідальність означає взаємовідповідальність між партнерами, котру визнають суди. Для громадського управлінця правова відповідальність звичайно виливається у матеріальну відповідальність або в рішення суду про відшкодування шкоди за пошкодження, отримані в парку чи громадському місці або під час участі у програмі агентства.

II. Недбалість - нездатність особи діяти так, як відповідальна та уважна особа повинна діяти за подібних обставин, щоб запобігти піддаванню інших небезпеці. Особа, яка прагне відшкодування шкоди - позивач, який повинен ствердити чотири складові, щоби недбалість було доведеною: 1) окреслити коло обов'язків відповідача; 2) наявність порушення прийнятого стандарту; 3) наявність самої дії та причинного зв'язку між недбалістю та ушкодженням; 4) наявність реальної шкоди, завданої особі позивача та його майну, а не такої, яка могла б бути спрямована позивачем на суто спекулятивні цілі.

2. Чи насправді ви берете на себе більшу відповідальність за людей з інвалідністю, які беруть участь у вашій програмі?

- Чотири елементи, описані раніше, мусять бути доведені в кожному випадку, незалежно від характеристик позивача. Ключовим моментом є те, що стандарт належного піклування є об'єктивним критерієм, який ґрунтується на загальноприйнятих стандартах дій добросовісних осіб. А спосіб піклування та управління можуть відрізнятися залежно від обставин. Вищий стандарт піклування вимагається, коли особа з обмеженнями (дитина, старша особа чи інвалід) є задіяна в певних активних заняттях.

3. При усвідомленні того, що вам треба проявити найвищий стандарт піклування до деяких людей з інвалідністю, чи можете ви визначити, які дії вам належить вчиняти для того?

- Загалом ваші дії повинні ґрунтуватися на стандарті *розсудливої особи*. Розсудливою особою є той, хто попередить чи передбачить можливість потенційної небезпеки отримання травми чи настання нещасного випадку в цих обставинах і буде вчиняти дії, щоб якомога більше зменшити фактори, що можуть спричинити до того.

- Трьома основними обов'язками розсудливих професіоналів є:

- 1) забезпечення адекватного нагляду;
- 2) вироблення відповідних висновків;
- 3) забезпечення правильних інструкцій.

- У багатьох випадках залучення людей з інвалідністю до активних занять, пропонованих вами, не викличе потреби застосування якихось вищих стандартів. Коли особа, яка користується інвалідним візком зголошується на малювання по склі, чи особа з вадами слуху - на участь у футбольній команді, потрібні лише невеличкі пристосування. Ніяких додаткових обов'язків для вас як *розсудливої особи* не вимагається.

- Ваш стандарт піклування може зачіпатися у деяких випадках, залежно від виду діяльності, що його обирає особа та від її навичок й умінь. У деяких випадках участь людей з інвалідністю потребуватиме від вас деяких

дій, щоби відповідати виправданим стандартам. Для прикладу, якщо дитина з вадою зору (повною сліпотою) записується на заняття з плавання для початківців, ви повинні застосувати певні заходи безпеки. Треба запитати себе, якими ж є потенційні ризики небезпеки і як можна їх позбутися.

I. Визначіть деякі з ризиків, наприклад:

- дитина може впасти в басейн, позаяк не бачить його краю;
- вона може заплисти у глибоку частину басейну під час перебування у воді;
- дитина може вдаритися об край басейну або об іншого плавця.

II. Ліквідуйте ці загрози, вживаючи такі заходи:

- ознайомте дитину з обладнанням;
- якщо край басейну має іншу структуру, покажіть його дитині;
- розпаруйте дітей по двоє у басейні й поза ним;
- відмежуйте глибоку частину басейну, щоб запобігти випадковому запливанню туди дітей;
- залучіть волонтера для роботи з дітьми;
- розташуйте плавців у воді так, щоби вони мали достатньо простору і не вдарились об когось іншого.

III. Подумайте, які із запобіжних заходів ви застосуєте, щоб відвести потенційний ризик.

Ви можете й не знати про всі з них, якщо вони зв'язані з участю особи в кожному конкретному занятті і є різними. У такому разі проконсультуйтеся із професіоналами. І найважливіше є провести зустріч із людьми з інвалідністю, щоб з'ясувати більше про їхні можливості та обмеження, про потенційну небезпеку, на яку вони наражаються та про те, що можна зробити для її зменшення.

► Стандарт розсудливої особи не робить організатора рекреаційної програми абсолютним ґарантом безпечності учасників, які не зменшують відповідальності учасника і його обов'язку проявляти обережність.

► Якщо організатор діяв так, як діяла б розсудлива та добросовісна особа за подібних обставин, а учасник усе-таки отримав травму, то організатор не повинен за це відповідати.

► Важливо є усвідомити, що професіонал із відновлення є експертом у місці, призначеному для подібних процедур. У таких випадках розсудлива особа є освіченим організатором із досвідом та відповідними для нього навиками. Цей стандарт наділяє професіонала відповідальністю за слідування за новими стандартами безпеки, напрямками у плануванні таких заходів тощо. Практика і стандарти в цій професії є спільними та мають бути використані для того, щоб допомогти визначити,

чи такі активні дії є відповідними і чи залучені особи не діяли недбало.

4. Що робити, якщо я не маю змоги забезпечити стандарт піклування, необхідний для безпечного доступу?

► Можливо, не кожна особа зможе брати участь кожній із запропонованих програм. Однак ви не можете відкидати можливості участі, яка ґрунтувалася б лишень на ваших припущеннях.

► Дізнайтеся про обмеження і доступність окремої особи до певних дій, в яких вона виявляє бажання узяти участь. Критерієм для участі в активних діях має бути суто здатність особи проявляти певні навички та вміння, які потрібні для здійснення таких дій, а не наявність чи відсутність певних вад.

► Перед тим, як унеможливити участь особи у програмі, проведіть з нею роботу, щоби розвинути в неї відповідні уміння для участі у програмі. Можна запропонувати особі підготовчі дії, які розвинули б в неї потрібні навички для виконання основної роботи. Якщо у вас немає таких передбачених дій, ви можете ввести їх у програму, розширюючи її.

► У ситуації, коли ви з певних причин не можете забезпечити стандарту піклування, потрібного для безпечного доступу, узгодьте це питання з юристом у вашому агентстві. Юрист може посприяти у ствердженні того, що забезпечено рівні можливості і що немає дискримінації.

ВИМОГИ ДО ТЕХНІЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ ГОТЕЛІВ, ТУРБАЗ, МОТЕЛІВ ТА СІЛЬСЬКИХ ОСЕЛЬ З ОГЛЯДУ НА ДОСТУПНІСТЬ ДЛЯ ЛЮДЕЙ З ІНВАЛІДНІСТЮ

Будівельні норми (додаток 2): при розробці туристичного пакету для інклюзивного туриста слід керуватись ДБН В.2.2-17:2006 «Будинки і споруди. Доступність будинків і споруд для маломобільних груп населення».

Ознаки доступності об'єктів для користування людьми з особливими потребами

Ознаки доступності об'єктів для користування людьми з особливими потребами:

1. Безпроблемне пересування по прилеглий території:
 - тротуари шириною не менше 1,50м -1,80м; відсутність сходів на тротуарах;
 - пандуси в місцях переходу через проїжджу частину.
2. Наявність визначених місць для паркування автомобілів інвалідів найближче до входу у будинок.
3. Входи/виходи, двері.

4. Доступний заїзд у приміщення, сходи/пандуси.
5. Відсутність порогів, широкі двері, широкі коридори.
6. Доступність до усіх поверхів у приміщенні (ліфти, ескалатори, пандуси тощо).
7. Наявність доступного і пристосованого для неповносправних туалету.
8. Доступні для людей у візках таксофони.
9. Означення місцезнаходження (підтографи).

РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ПЕРСОНАЛУ ГОТЕЛІВ, ТУРБАЗ І т.ін., А ТАКОЖ ТУРИСТИЧНИХ ФІРМ

Уся інформація про роботу тієї або іншої фірми, яка надає туристичні послуги, повинна бути досяжна для незрячих і слабозорих:

а) реклама на телебаченні має бути дубльована голосом, телефони й текст рядка, що „біжить“, зазначені графічно.

б) інтернет-сайти повинні бути адаптовані й мати текстову версію або текстове маркування усіх зображень, а також, уся інформація мусить бути доступна для тих, хто для одержання інформації використовує програму екранного доступу jaws або аналогічні їй.

в) персонал фірми, яка надає туристичні послуги, має бути підготовлений теоретично й повинен уміти, працювати з інвалідами: надавати їм необхідну інформацію (тут є специфіка запитань і найчастіше працівники не розуміють, що в них намагаються запитати).

г) туристична організація повинна подбати про надання у літаках, автобусах, поїздах, місць зручних для клієнта. Так, наприклад, для незрячого зручні в поїзді два купе - перше й останнє.

Готелі.

► Персонал повинен пройти перепідготовку або підвищення кваліфікації й також, які «надання першої допомоги», він повинен знати й уміти дати інформацію незрячому або слабозорому клієнту.

► Також персонал має при в'їзді клієнта в готель з'ясувати, чи потрібен незрячому супровідник для ознайомлення з місцевістю готельного комплексу.

► Працівники готельного комплексу повинні надати в номер клієнта всю інформацію шрифтом Брайля: розклад режиму дня, довідкову інформацію про готельний комплекс, прейскурант додаткових послуг, телефонний довідник внутрішніх телефонів готелю і т.ін.

► Номер для людей з фізичними обмеженнями має бути близько до ліфта, сходів, пожежного виходу, тобто повинен бути розміщений так,

щоб незрячий легко увійшов у номер і вийшов з нього за будь-якої штатної чи позаштатної ситуації

Кафе, ресторани.

► У готельних комплексах мають бути зарезервовані місця для осіб із фізичними обмеженнями. Столики повинні стояти недалеко від входу й підходи до нього не можна чим-небудь перекривати.

► Незрячий має самостійно без помилок і перешкод для інших відпочиваючих зайняти своє місце за столиком, а також безперешкодно покинути його.

Офіціанти повинні:

а) особливо уважно спостерігати за таким столиком, тому що незрячий не може „виловити“ офіціанта самостійно;

б) із зміною страв офіціант повинен попереджати й коментувати (за методикою) усі свої дії: що прибрано, що принесено, які зміни на столі й т.ін.;

в) під кришку столу можна вмонтувати кнопку викликів офіціанта, тому що умовними жестами не завжди зручно привертати до себе увагу.

Територія.

Територія готельного комплексу має бути пристосована для переміщення по ній незрячої людини:

а) ніяких навісів і дашків, що стирчать, труб і т.ін.;

б) на доріжках повинні бути рельєфні мітки (перед сходами, на перехрестях тощо);

в) кожна будівля повинна мати біля входу, навіть „чорного“ й непрацюючого, брайлівську мітку з назвою, функціональністю входу, режимом роботи й т.ін.;

г) готельному комплексу треба мати в себе для безкоштовного надання незрячому клієнтові брайлівського плану (карти) території та найближчих околиць.

3.3 МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ РОЗРОБКИ ТУРИСТИЧНИХ МАРШРУТІВ ДЛЯ КАТЕГОРІЇ ТУРИСТІВ З ІНВАЛІДНІСТЮ

У сучасній Україні розвиток соціального туризму можливо поки тільки через державне регулювання, поставивши на чільне місце загальнодоступність туризму всередині країни.

Сьогодні розвиток соціального туризму в країні та її регіонах стримує-

ся практично повною відсутністю правового забезпечення даної сфери. Очевидна необхідність реорганізації та вдосконалення системи управління соціальним туризмом, як на федеральному, так і регіональному рівнях.

Практично відсутня теоретична розробка форм надання соціального туризму в нових економічних умовах. Теорія і форми соціального туризму, напрацьовані в рамках радянської системи, застаріли і не придатні для застосування у цій соціально-економічній ситуації. Вони вимагають докорінної переробки і осмислення для вироблення методів, адекватно відповідних новій моделі суспільного та державного ладу.

Практика проведення соціальних турів в Україні й за кордоном показує, що їх організація має свою специфіку. Особливо це виражається в роботі з обмежено дієздатними особами, в тому числі з інвалідами. Ефективність цієї роботи безпосередньо залежить від наявності та розвитку відповідної інфраструктури. Треба визнати, що в Україні інфраструктура для організації інвалідного туризму відсутня. Наявні в деяких громадських місцях пандуси не знімають проблему дискомфорту, а частіше неможливого, переміщення людей, наприклад, з порушеннями опорно-рухового апарату. В результаті порушуються конституційні права та інтереси цих людей в їх бажанні подорожувати і пізнавати Батьківщину.

Інша проблема - спеціалізовані кадри. Тут позначився багаторічний «простий» в підготовці фахівців у сфері соціального туризму, що природним чином призвело до дефіциту професійного туристського досвіду, як приклад - обслуговування туристів і екскурсантів з дефектами зору або слуху.

Звернувшись до світового досвіду, ми бачимо демонстрацію прикладів турботи про громадян в задоволенні їхніх духовних потреб. Люди завжди прагнуть побачити, дізнатися рідний край, свою країну. Вони хочуть, щоб це стало доступно, щоб подорожі духовно їх збагачували, радували, наповнювали яскравими враженнями. Це - нормальна загальна потреба, і вона повинна бути соціально задоволена.

Розвиток соціального туризму - один з найбільш потужних важелів для створення реального безбар'єрного середовища у транспорті, розвитку доступності у всій інфраструктурі, залучення інвалідів в активне соціальне життя суспільства. Соціальний туризм відкриває доступ людям до історичних, духовних, культурних цінностей України і світу. Крім того, розвиток соціального туризму веде до розвитку туризму в місті та країні в цілому, робить його привабливим для іноземних туристів-інвалідів. Це безпосередньо пов'язано з економічними вигодами і з підвищенням авторитету на міжнародному рівні.

ЯК ПРОВЕСТИ ІНКЛЮЗИВНИЙ ЗАХІД З МЕТОЮ ПРОСУВАННЯ НОВОГО ТУРИСТИЧНОГО ПРОДУКТУ, ОРІЄНТОВАНОГО НА СПОЖИВАЧА З ІНВАЛІДНІСТЮ:

КРОК 1.

ВИБІР МІСЦЯ ПРОВЕДЕННЯ ПРЕЗЕНТАЦІЇ

Обрана локація повинна відповідати вимогам фізичної доступності, тобто забезпечено можливість для учасників самостійно потрапити на потрібний поверх, доступність до туалетів, оптимальне освітлення та акустика, інформація подається в форматах, що ураховують особливі потреби. Основна вимога – учасники мають почуватися зручно, а в ході самого заходу формуватися відчуття впевненості, поваги, діалогу та партнерства. Тому персонал опановує надання відповідної допомоги при проведенні заходу: допомога особам на візках; підготовлений матеріал викладено великими літерами та контрастними кольорами; забезпечення доступності для учасників з проблемами слуху – участь дактилолога або наявність системи підсилення звуку. Якщо наявних ресурсів, відповідних вимогам інклюзії не вистачає, то з метою оптимізації витрат слід розглядати оренду приміщення у повністю архітектурно і транспортно доступному місці.

КРОК 2.

УЧАСНИКИ ІНКЛЮЗИВНОГО ЗАХОДУ

Для визначення пріоритетних учасників треба урахувати особливості нового туристичного продукту або туристичної дестинації, зосередившись на представленні саме елементів фізичної доступності, урахувати за необхідності участь сурдоперекладача. Також потрібно розглянути альтернативні форми участі, наприклад, інтернет конференції.

КРОК 3.

ПІДГОТОВКА ДОСТУПНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ МАТЕРІАЛІВ

Щоб оформлені інформаційні матеріали для заходу досягли мети потрібно урахувати наступне: чи наявна можливість підготовки якісних потрібних роздаткових носіїв власними силами, або потрібно делегувати цю функцію фахівцям (наприклад, виготовлення текстів шрифтом Брайля); чи володіють працівники якісною жестовою мовою, або треба залучати посередника; чи потрібно викладення матеріалу легкою, спрощеною, доступною мовою; чи потрібно залучати партнерів, які працюють з людьми з інвалідністю, або вже є досвід підготовки і проведення інклюзивних заходів.

КРОК 4. ПЛАНУВАННЯ ЗАХОДУ

Для зростання результативності зустрічі або заходу потрібно визначитись з модератором події, з колом питань, які потребують обговорення в малих групах та які рішення будуть мати узагальнюючий характер, призначити фасилітаторів для спрямування роботи в малих групах. Програма проведення заходу повинна включати чітко окреслену мету, хронологію подій, форму результативного підсумку. Серед ефективних способів залучення людей з інвалідністю до роботи за порядком денним заходу слід урахувати: необхідність підготувати запитання для бесіди, дискусії, які підтримують хід спілкування (такі питання починають словами « яким чином», «в який спосіб», «як», «де»); передбачення процесів фіксації аргументів, пропозицій, рекомендацій та рішень; стимулювання активної взаємодії учасників рольовими іграми, використанням різних видів мистецтва, музики; можливості віддаленої інтерактивної взаємодії (веб-камера, Skype).

КРОК 5. ОРГАНІЗАЦІЯ КАВИ-БРЕЙК, ОБІДІВ

Заздалегідь, на етапі інформування про подію потрібно анкетувати майбутніх учасників, зокрема, про переваги та обмеження в їжі (вегетаріанська, халяльна дієти; продукти без вмісту цукру, лактози; страви, обумовлені національними або релігійними традиціями). Умови та форми харчування учасників передбачають або використання існуючих у приміщенні доступних кафе, ресторанів, або звернення до кейтерингової компанії виїзного ресторанного обслуговування.

КРОК 6. ТРАНСПОРТУВАННЯ УЧАСНИКІВ

Залежно від місця проведення заходу та географії залучених учасників слід обрати оптимальні за видами транспорту та способами відшкодування витрат на переїзди логістичні схеми. Питання про доступність громадського транспорту, про нагальність використання таксі або спеціалізованих мікроавтобусів, про використання власного транспорту організаторами та учасниками потребують індивідуальних підходів. А відповідні способи та розміри компенсації транспортних витрат, закладених у кошторис, похідні від масштабів заходу.

КРОК 7.

ОРГАНІЗАЦІЯ ІНДИВІДУАЛЬНОГО СУПРОВОДУ УЧАСНИКА З ІНВАЛІДНІСТЮ (ЗА ПОТРЕБИ)

Якщо хтось із учасників розраховує на особистісний супровід, то необхідно запланувати декілька варіантів: участь у заході асистентів-помічників учасників з інвалідністю; наявність організаторів заходу, які здатні забезпечити надання послуги-супроводу під час заходу; окреслити межі опікування потребами учасників.

КРОК 8.

КОМУНІКАТИВНІ ПОТРЕБИ УЧАСНИКІВ

Універсальний дизайн у інформаційно-комунікативній сфері запорука легкого і у різний спосіб реалізованого отримання інформації. Тому треба вживати просту, зрозумілу учасникам мову, уникати вживання аббревіатур, професійного жаргону, технічних скорочень. Окрім того, мова повинна бути ввічливою, нейтральною, відображати толерантне ставлення до проблеми і учасників. В дискусіях потрібно проявляти гідність та повагу, уникати негативних соціальних аналогій та стереотипів. При використанні образів осіб з інвалідністю в презентаціях та сюжетах необхідно підкреслювати відсутність соціальної ізоляції у побутових обставинах, в робочому середовищі, в громадській активності. Врахування індивідуальних комунікативних потреб учасника передбачає: аналіз видів необхідної підтримки; оцінку якості послуг перекладача з мови жестів.

КРОК 9.

ВИКОРИСТАННЯ ДОПОМОГИ ВОЛОНТЕРІВ.

Якщо в складі організаторів інклюзивного заходу відсутні працівники з навичками супроводу маломобільних груп населення, або ніхто не володіє жестовою мовою, не супроводжували незрячих учасників, то рекомендується використовувати посередницькі послуги волонтерського корпусу. Зокрема, студенти-волонтери Університету «Україна» опановують навчки супроводу осіб з обмеженими потребами завдяки роботі постійно діючих практичних семінарів інституту соціальних технологій.

КРОК 10.

СПІЛЬНЕ ВИРІШЕННЯ СУПЕРЕЧЛИВИХ ПРОБЛЕМ

При проведенні інклюзивних заходів можуть виникати потенційно складні ситуації, коли задоволення потреб осіб з інвалідністю усклад-

нують активність інших учасників. Такими можуть стати: умова додаткового часу для обговорення і неможливість чіткого регламенту події; або вимога сильного освітлення не прийнятна для інших; різний ритм і швидкість у сприйнятті інформації заважають результативному обговоренню. Ці можливі конфлікти інтересів, якщо ураховані альтернативні варіанти їх нівелювання, мають рішення тільки в атмосфері загальної зацікавленості і обов'язково за участі людей з інвалідністю.

Таким чином проведення успішного інклюзивного заходу потребує додаткових ресурсів для задоволення потреб всіх учасників, залучення альтернативних варіантів рішення проблем, ретельного вивчення не тільки індивідуальних особливих потреб учасників, але й компромісних підходів до досягнення мети заходу.

ЛЮДСЬКІ РЕСУРСИ. ВИКОРИСТАННЯ ПРАЦІ ВОЛОНТЕРІВ

У деяких випадках проведення певних активних занять буде пов'язане з потребою збільшення кількості людей, залучених у програмі. Першим розв'язанням цієї проблеми є клопотання про надання більших фінансових ресурсів, щоби бути в змозі найняти й оплачувати роботу більшої кількості людей, які працювали б на постійній чи тимчасовій основі.

Деколи така схема спрацьовує. Але здебільшого - ні! Негативна відповідь на запит про надання більших коштів не повинна бути причиною відмови особам в участі у програмі. Існують альтернативи оплачуваній роботі. Волонтери можуть бути важливим ресурсом для агенції, завдяки ним може забезпечуватись доступ усім людям. Вони можуть допомагати принаймні двома способами.

По-перше, виконувати рутинні завдання, які зазвичай є обов'язком персоналу, цим самим дозволяючи персоналу надавати допомогу людям, які потребують асистування для того, щоби мати спроможність брати участь в активних заняттях. Волонтери також можуть і самі бути асистентами, якщо з ними провести відповідний тренінг. Більший досвід як для учасника, так і для волонтера може бути здобутий через добру програму тренінгу волонтерів.

По-друге, волонтери поліпшують репутацію агентства в суспільстві. Добре спланований тренінг для волонтерів є особливо фінансово виправданий. Він може допомогти вам розширити вашу діяльність на всіх учасників соціальної групи із залученням малих витрат або їх відсутністю узагалі. Також він залучає саму групу до збільшення кількості занять, зміни їх природи та якості.

РОЗГЛЯНЬТЕ ІНШІ ЗАПИТАННЯ,
НА ЯКІ ТРЕБА ЗНАЙТИ ВІДПОВІДЬ:

1. Яку допомогу можуть надавати волонтери людям з особливими потребами під час участі у відновлювальних програмах?

- Особливі завдання волонтера, залученого до забезпечення загального доступу людям із вадами мають охоплювати таке:

- 1) допомога учасникам під час реєстрації;
- 2) роз'яснення своїм повносправним ровесникам природи вад, наявних в учасників, якщо це є необхідним;
- 3) розв'язання проблем із поведінкою, якщо такі трапляються;
- 4) регулювання взаємин між учасниками;
- 5) фізична допомога учасникам при виконанні ними завдань (напр. допомога особі з поганою координацією рухів згинатися і доторкатися до своїх пальців на ногах під час виконання вправ, або допомога у визначенні кольорів особам із вадами зору);
- 6) аналізування завдань і роз'яснення їх учасникові;
- 7) слідкування за участю у завданнях кожного із членів групи;
- 8) надання допомоги при транспортуванні учасників на і з місця здійснення програми;
- 9) допомога при пересуванні протягом усього шляху (напр., штовхання візків, підтримування учасників, якщо це необхідно);
- 10) асистування у всіх місцях, де потрібно учасникові або керівникові.

Примітка. *Очевидно, найважливішою роллю волонтера є забезпечення доступу особі з обмеженими можливостями пересування, бути для неї компаньйоном, другом, учителем, та товаришем. Такий тип волонтера забезпечує людині з інвалідністю підтримку та допомагає долати бар'єри.*

- Волонтер має можливість оцінити можливості учасника, наголосити на його подібності до колег, подолати стереотип поганого ставлення до нього, допомогти розвинути клімат взаємосприймання. Волонтер повинен допомогти учасникові зламати бар'єр, який він має поміж ним та повносправними людьми та замінити його нормальними взаєминами. Компаньйон може забезпечити допомогу кожній особі окремо. Така додаткова допомога дає можливість нормальному ритму програми залишатися непорушеним.

2. Де можна набирати волонтерів?

- У вашій організації має бути координатор роботи з волонтерами, або якась інша особа, відповідальна за набір волонтерів. Якщо така особа є, повідомте їй про вимоги, які ви ставите до волонтерів. Якщо ж

такої особи нема, ви повинні набрати волонтерів самі. Батьки, брат/сестра, друг, однокласник, сусід неповносправної особи можуть розглядатися як можливі волонтери. Крім того, численні молодіжні організації часто самі шукають подібні акції, де їхні члени могли би стати волонтерами. Можливо, і деякі коледжі та університети зобов'язують студентів працювати в цій сфері. Деякі підприємства формують ресурс добровольців, які брали би участь у рекреаційних програмах чи спеціальних подіях за участю людей з інвалідністю.

3. Як треба набирати й утримувати волонтерів?

- Є три основні дії, якими можна набрати й утримувати волонтерів:

1) Створіть формуляр, в якому описано обов'язки волонтера й особливі вимоги до нього. Такий опис має містити таке:

- заголовок;
- опис виконуваних обов'язків;
- дні, в які повинна виконуватись робота;
- години, тривалість програми, адреса програми;
- керівник;
- особливі вимоги (напр. володіння мовою жестів);
- опис учасників та їхніх особливостей;
- інші особливості.

2) Набирайте потенційних волонтерів у великих колективах: школах, молодіжних організаціях, підприємствах і тому подібне. Методи набору волонтерів охоплюють такі способи:

- оголошення у громадських місцях та спеціалізованих виданнях;
- поширення відповідної інформації у випусках новин по радіо й телебаченню;
- створення інформаційного бюро, яке складалося б із батьків та помічників, для інформування різноманітних агенцій та організацій;
- реєстрація рекреаційного відділу та громадських центрів.

3) Забезпечте волонтерам можливість орієнтації у ситуації та тренінги відразу ж після їхнього відбору та реєстрації. Переважно вашим волонтерам треба буде зрозуміти загальну мету й політику вашої програми та бути здатними ефективно виконувати завдання, які ви їм даєте. Добре спланований тренінг та ознайомчі програми допоможуть волонтерам почуватися комфортно, впевнено та компетентно. Важливо скласти всі плани ознайомчих програм перед тим, як волонтерів уже безпосередньо набрано, позаяк після набору волонтерів може не вистачити часу для цих програм. Найкраще скласти детальні плани

раніше, вони повинні охоплювати визначення загальної теми, яка мусить бути висвітлена, те, скільки занять буде потрібно, хто буде їх проводити, де і як часто вони їх будуть проводити. Після того адаптуйте ці заняття до особливих потреб ваших волонтерів.

4. Що треба ввести в ознайомчу програму?

- Ознайомча програма має на меті дозволити волонтерам зрозуміти загальну політику вашої організації і те, як ваша програма для волонтерів „вписується” у загальну картину. Вона повинна дати волонтерам чітке уявлення про процес проходження занять, обладнання, наявне у вашому аґентстві, та дати широку картину її структури й мети. Ви можете проаналізувати ті речі, які ви хотіли б донести до волонтерів щодо діяльності вашого аґентства. Ось коротко про деякі з них:

1) Процедури:

- де запаркувати автомобіль;
- де зняти верхній одяг;
- як реєструватися на вході й виході;
- з ким контактувати в разі потреби тимчасово їх замінити;
- як розв'язувати проблеми з дисципліною;
- що робити при надзвичайних ситуаціях (нещасні випадки/хвороби);
- дії у разі пожежі;
- як дотримуватися правил надання першої допомоги, правил безпеки, як поповнювати необхідні запаси та як реєструватися на участь у програмі.

2) Правила:

- правила, які стосуються одягання, харчування, куріння;
- вільні години та відпустки;
- що очікується (тривалість роботи, час);
- що вимагається (медичні довідки, страховки);
- правила користування мобільним телефоном;
- функції учасників;
- вимоги при реєстрації.

3) Обладнання:

- розміщення туалетів, місць для відпочинку, їдалень, місць безпечного зберігання цінних речей, виходи;
- розміщення адміністративних приміщень, кабінетів.

4) Загальна інформація:

- організаційна структура;
- історія аґентства;

- його філософія і мета діяльності.
- Доброю ідеєю буде розповсюдження спеціальної брошури, яка містила б основні орієнтуючі теми. Тоді волонтери будуть мати що забрати із собою додому і нагадати собі важливу інформацію у разі потреби. Така брошура повинна містити мапу приміщень, копію розкладу руху громадського транспорту, календар важливих подій для агентства, важливі телефонні номери та адреси й іншу потрібну інформацію.

5. Що повинно входити у програму тренінгу?

► Волонтери потребують тренінгів для сприяння виконання особливих завдань, що їх вони здійснюватимуть для вашої агенції. Крім того, їм буде корисно дізнатися про те, наскільки завдання, які вони виконуватимуть, вписуються у загальні рамки політики агентства. Першим кроком є вивчення опису роботи волонтера. Визначіть, які характеристики волонтера потрібні для виконання цієї роботи. Далі визначіть наявний рівень компетентності щодо цих характеристик у волонтерів і те, наскільки багато треба з ними працювати, щоб заповнити прогалину між їхніми існуючими навиками і потрібними. Тренінг може проводитися трьома етапами: перед роботою, під час неї та відразу ж після неї.

► Тренінг перед роботою забезпечує волонтерів інформацією про необхідні навики у праці, яку їм треба буде виконувати. Як звичайно, це є формальний тренінг, який проводять перед тим, як волонтер почне безпосередньо виконувати роботу. Тренінг, у роботі забезпечує волонтерам можливість відпрацьовувати новоздобуті навики для закріплення тих, які здобуті перед тим. Це має бути неформальний тип тренінгу, який не замінює тренінг перед початком роботи.

► Тренінг у часі здійснення обов'язків дає змогу повторити попередньо набуті навики та уміння, обмінятися думками, обговорити проблеми, поліпшити знання та освоїти нову техніку. Це є формальний та дуже корисний тренінг, тому ви маєте бути впевнені в компетентності осіб, які його проводять. Ніколи не доручайте проведення тренінгу будь-кому! Оберіть особу, яка проводить таку роботу найкраще [70].

РОЗДІЛ 4. ЗЕЛЕНИЙ (ЕКОЛОГІЧНИЙ) ТУРИЗМ ЯК ВИД ТУРИЗМУ ДЛЯ ЛЮДЕЙ З ІНВАЛІДНІСТЮ: КОМУНІКАЦІЇ, БЕЗПЕКА, ДОСЯЖНІСТЬ, УЖИТКОВІСТЬ

4.1. ЕКОТУРИЗМ ЯК ВАЖЛИВА СКЛАДОВА СТРАТЕГІЇ СТАЛОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

Для кожної країни туризм відіграє суттєву роль у стимулюванні економічного розвитку не тільки безпосередньо туристичної галузі, але й суміжних галузей, а також інших галузей економіки. Зростання туризму позитивно впливає на рівень зайнятості населення, на споживчий попит та рівень валютних надходжень. Сучасний етап економічного розвитку України визначається реалізацією економічної політики, спрямованої на зближення з ЄС, у тому числі щодо забезпечення розвитку рекреаційно-туристичної діяльності між країнами. На цьому етапі розвитку економічних відносин розвиток туристично-рекреаційної галузі є одним із найбільш важливих процесів, що потребує достатньої уваги. Це, насамперед, зумовлено глобалізацією економік країн, підвищенням стандартів життя саме в економічно розвинених країнах, а також великими інвестиціями в привабливі туристичні регіони, підвищенням мобільності населення. Тобто, стрімкий розвиток туризму обґрунтований значним соціально-економічним впливом галузі, який за ефективної державної політики набуває позитивних ознак.

Зелений, або екологічний туризм, – це особливий напрям відпочинку для людей, перевантажених повсякденними проблемами, побутом і урбаністичним оточенням. Цей вид відпочинку спрямований на усамітнення та спілкування з природою, проживання в сільському середовищі або інших екологічних територіях. Головна мета зеленого туризму – абстрагуватися від шуму мегаполіса, зануритися у той світ, у якому жили наші предки.

На сьогоднішній день похід у гори або проживання в наметі в лісовій гушавині для людини, котра звикла до автоматичних систем, комп'ютерних технологій, транспорту й елементарних побутових умов, що забезпечують комфорт, – справжній подвиг. Небагато хто готовий залишити все це і самостійно прожити певний час у горах або лісі, однак зелений туризм в Україні нині набуває популярності. З метою безпеки, підстрахування і складання ефективного маршруту наймають організаторів, котрі займаються подібним видом туризму [42].

Екологічний (зелений, природно-пізнавальний) туризм. Екотуризм являє собою напрямок, що активно розвивається, в індустрії туризму, і не завжди однаково розуміється в різних країнах, його форми динамічні, тому обмежувати його занадто строгими рамками й одним єдиною вірним визначенням неможливо. Розвиток цього виду туризму пов'язаний з прийняттям Концепції переходу суспільства до стійкого розвитку, яка була прийнята ще в 1992 р. у Ріо-де-Жанейро в ході конференції ООН з навколишнього середовища й розвитку. Екотуризм це свідоме використання навколишнього середовища на засадах й принципах стійкого розвитку.

Термін «екологічний туризм» був запропонований у 1980 р. мексиканським економістом – екологом Гектором Цебаллос – Ласкурейном (Geballos Lascurain). На його думку, екологічний туризм означає поєднання подорожі з дбайливим ставленням до природи та дозволяє об'єднати радість знайомства та вивчення зразків флори та фауни з можливістю сприяти їхньому захисту.

Термін «екологічний туризм» і більш розповсюджена його скорочена форма «*екотуризм*» являють собою буквальний переклад з англійської «*ecological tourism*» та «*ecotourism*». Епітет «екологічний» застосовується в англомовній літературі та в літературі багатьох інших країн для позначення нових напрямків у туризмі, що були сформовані протягом останніх десятиліть в результаті впливу ідей «зеленого руху» та розвитку екологічного світогляду. Широкого розповсюдження також набуло вживання синонімічних термінів – «стійкий», «зелений», «природний», «біотуризм», що передбачає туризм із застосуванням технологій, які здійснюють мінімальний вплив на навколишнє середовище. При цьому екологічні технології можуть використовуватися на різних стадіях створення туристського продукту та наданні туристських послуг.

Екотуризм можна розглядати у широкому та вузькому значенні. У широкому розуміння екотуризм позиціонується як нова галузь туризму, що забезпечує мінімальний вплив людини на відвідуванні ландшафти. Причому найбільш ранньою концепцією екологічно безпечного туризму є німецька концепція «м'якого» туризму, використовувана в німецькомовних державах. На відміну від «твердого» туризму, націленого на одержання максимальної вигоди від подорожей, у пріоритет «м'якого» туризму входить не тільки успішний бізнес, але й дбайливе відношення до природного й соціокультурного середовища приймаючих туристів регіону, яке мінімізує вплив на навколишнє середовище.

У вузькому значенні під екологічним туризмом розуміється вид подорожей, які здійснюються невеликими групами по маршрутах, прокла-

дених серед охоронюваних природних ландшафтів, у ході яких туристи знайомляться з унікальними об'єктами, явищами й мешканцями природи з метою екологічного виховання й природоохоронної освіти.

Всесвітня туристська організація (ЮНВТО) використовує термін «пригодницький туризм» як більш широке поняття, яке містить у собі екологічний туризм. Однак екологічний туризм не завжди містить пригодницький компонент, так само як не усі пригодницькі тури містять у собі екологічну складову. Терміни «пригодницький туризм» та «екологічний туризм» мають багато спільного, але перше не поглинає друге.

Усе популярнішим стає агротуризм або агроекологічний туризм. Це туризм в сільській місцевості, де туристи під час свого відпочинку ведуть сільський спосіб життя на фермах і хуторах. Розвиток такого виду туризму найбільш актуальний для країн Західної Європи з невеликим відсотком природних ландшафтів та високим рівнем сільськогосподарської освоєності території. Орієнтуючись на перевагу тієї чи іншої складової в межах екологічного (зеленого) туризму можна виділити природний та агро (сільський) туризм.

Об'єктами природного екологічного туризму можуть бути екзотичні рослинні співтовариства, біоценози, наприклад, тропічні ліси, квітучі літня тундра та весняна пустеля. Але частіше екотуристів залучують в унікальні ландшафти в цілому. Також популярні піші походи, спостереження за тваринним світом (екосафарі), відео- та фотозйомка, з проживанням в наметових містечках, альпінізм, водний туризм, ботанічні екскурсії, археологічний та палеонтологічний туризм, спелеотуризм та ін.

Відповідно екоподорожі здебільшого здійснюються в межах особливо охоронюваних природних територій: національні природні парки, біосферні резервати, заповідники, регіональні ландшафтні парки, пам'ятки природи, дендрологічні парки, зоопарки, ботанічні сади, пам'ятки природи в межах яких створені відповідні умови для прийому і обслуговування туристів – прокладені спеціальні туристські маршрути (екологічні тропи), наявні елементи рекреаційної інфраструктури, надаються послуги кваліфікованого туристського супроводу (екскурсоводи, провідники, рейнджери).

Туризм як багатостороннє явище поєднує економічні, соціальні, екологічні та культурні аспекти. Туристична галузь має колосальний потенціал для сталого розвитку, тісно взаємодіє з іншими галузями народного господарства, є однією з найбільш перспективних, динамічних та прибуткових в світовій економіці. Питома вага туризму у світовому ВВП

складає близько 10%, на долю міжнародного туризму припадає 6% загального обсягу світового експорту та близько 30% світового експорту послуг. Кожне 11 робоче місце у світі припадає на сферу туризму. За даними Всесвітньої туристичної організації ООН (UNWTO), якщо у 1950 році кількість міжнародних туристів у всьому світі становила 25 млн, то в 2015 році чисельність міжнародних туристів перевищила 1,18 млрд осіб. У найближчі десятиліття цей показник зростатиме, і за прогнозами UNWTO до 2030 року очікується збільшення міжнародних туристичних прибутків до 1,8 млрд [15].

Одним із перспективних секторів туристичної індустрії є екотуризм. Внаслідок загострення екологічної ситуації та зростання популярності ідей охорони навколишнього середовища серед масових туристів виник попит на так звані «зелені» подорожі. За офіційними статистичними даними ВТО, вони займають сьогодні від 7-20% загальних поїздок. Темпи росту зеленого туризму оцінюються від 10% до 30% в рік, а його частка в доходах міжнародного туризму сягає 10-15%. Згідно з прогнозами ВТО, екологічний туризм входить до п'яти основних стратегічних напрямків розвитку туризму на період до 2020 року, саме тому дослідження тенденцій розвитку екотуризму в Україні набуває важливого значення та актуальності.

За останні роки туристична галузь в Україні почала розвиватись, разом з тим, розвиток сфери туризму призвів до негативного впливу на стан навколишнього середовища. Саме тому останнім часом багато науковців у світі стало звертати увагу на проблеми сталого розвитку. Україна має стати державою з сильною економікою та з передовими інноваціями. До десяти країн світу, які мають найкращі позиції за індексом сталого розвитку, належать Фінляндія, Ісландія, Швеція, Норвегія, Швейцарія, Люксембург, Данія, Канада, Ірландія та Австралія. Умови сьогодення характеризують економіку України за індексом сталого розвитку як таку, що потребує активізації інноваційно-інвестиційного розвитку усіх галузей народного господарства. За сукупним показником національна економіка України займає 45 місце у світі серед 233 країн [45].

Екотуризм, основною ідеєю якого є гармонізація стосунків людини з навколишнім природним середовищем, турбота про збереження довкілля, що використовується в туристичних цілях та підвищення екологічної свідомості суспільства, є популярним і перспективним напрямком індустрії туризму. Аналізування літературних джерел за проблемою свідчить про існування значного різноманіття трактувань дефініції «екологічний туризм».

Україна має великий потенціал для розвитку екотуризму. Площа рекреаційних територій в Україні становить 12,8% території країни і розподіляється відповідно до природних особливостей регіонів: Карпатський, Придністровський, Донецько-Приазовський, Поліський, Причорноморський, Кримський. Головними засадами розвитку екологічного туризму в Україні є 6737 спеціально відведених територій та об'єктів природного заповідного фонду, їх загальна площа перевищує 2,8 млн га, що становить понад 3,9% всієї площі держави [14].

В Україні нараховується 39 заповідників та природних і національних парків, розташованих на площі 559, 2 тис. га, і з них: біосферні – 4 (137, 2 тис. га): Асканія Нова, Карпатський, Дунайський, Чорноморський; природні заповідники – 17 (160,1 тис. га): Горгани, Дніпровсько-Орільський, Єланецький степ, Казантипський, Канівський, Карадазький, Кримський, Луганський, Медобори, Мис Март'ян, Опукський, Поліський, Рівненський, Розточчя, Український степовий, Черемський, Ялтинський-гірськолісовий; національні природні парки – 18 (261, 9 тис.га): Азово-Сиваський, Великий Луг, Вижницький, Галицький, Голосіївський, Гомільшанські ліси, Гуцульщина, Деснянсько-Старогуцький, Ічнянський, Карпатський, Мезинський, Подільські Товтри, Святі гори, Синевир, Сколівські Бескиди, Ужанський, Шацький, Яворівський; 45 регіональних ландшафтних парків; 3078 пам'яток природи, 2729 заказників, 616 ботанічних, зоологічних садів, дендропарків, та парків пам'яток садово-паркового мистецтва, 793 заповідних урочища [70]. На території природнозаповідного фонду найбільш цікавими видами рекреаційно-туристичної діяльності є: подорожі туристичними маршрутами та екологічними стежками; організація пляжно-купального відпочинку; створення та забезпечення функціонування візит-центрів і музеїв природи; організація спостережень за птахами; аматорська та професійна фото-, відеозйомка.

Сьогодні у світі існує близько 350 біосферних заповідників і чотири з них розташовані на території України. Біосферний заповідник Асканія Нова – одне з 7 природних чудес України, входить в сотню найбільш відомих заповідних територій планети (33,3 тис. га, 500 видів вищих рослин, більше 3 000 видів тварин). Це найбільший на півдні України (Херсонська область) екологоосвітній центр. Зараз чисельність екотуристів складає 140 тисяч на рік. Серед екскурсійних маршрутів найбільшою популярністю користується «фотосафарі» у кінному екіпажі або на спеціально обладнаних машинах до стад копитних тварин, які пасуться напіввільно в заповідному степу. В 1984 році заповідник включено до Міжнарод-

ної мережі біосферних резерватів ЮНЕСКО. Привабливим для туристів є Карпатський біосферний заповідник (загальна площа 57 880 га), який входить до мережі біосферних резерватів ЮНЕСКО (Закарпатська область: Тячівський, Хустський, Виноградівський райони) – налічує 64 види рослин і 72 види тварин, занесених до Червоної книги України. Великою популярністю користуються Дунайський (Одеська область) біосферний заповідник, загальною площею 50253 га (563 види різних рослин, більше 200 видів птахів, близько 120 видів водоплаваючих птахів, 100 видів риб) та Чорноморський біосферний заповідник (знаходиться на території Херсонської і Миколаївської області), загальною площею 100 га (близько 700 видів рослин, 309 видів птахів, 83 види риб).

Головною ідеєю екологічного туризму є насамперед турбота про навколишнє природне середовище, що використовується в туристичних цілях. Екотуризм сприяє мінімізації шкідливого впливу туризму на навколишнє середовище, сприяє охороні природних, культурних та історичних цінностей, сільських теренів, які повинні служити людству. Основними функціями екологічного туризму є [56]: отримання туристами загально-культурних та наукових екологічних знань; соціалізація світогляду туристів шляхом формування їх екологічної культури, формування толерантного ставлення до незнайомих раніше культур та етносів, до їх традицій; збільшення інвестицій в охорону природи; розвиток ремесел. На основі аналізування літературних джерел можна виділити принципи екологічного туризму: екологічний; геоекоекологічний; екостабілізуючий; інтелектуально-освітній; соціально-етичний; етноекологічний; економіко-розвиваючий. На думку авторів, доцільно доповнити перелік принципами адаптивності та мобільності, цілеспрямованості, системності, збалансованості, раціональності та економічного ефекту, інноваційності та розвитку.

Екотуризм передбачає відпочинок в екологічно чистих регіонах. В Україні таких регіонів багато, що робить країну екологічно привабливою для любителів екотуризму. Основним центром є Карпатський регіон, що включає чотири області – Івано-Франківську, Закарпатську, Львівську та Чернівецьку, займає площу 56,6 тис. кв. км., де проживає 6,5 млн. чол. Карпатський регіон межує з Румунією, Угорщиною, Словаччиною та Польщею. В Карпатському регіоні існують хороші передумови для розвитку туризму: вдале географічне положення (близькість до ринків Центральної і Західної Європи; розвинена транспортна мережа, природні багатства (мінеральні води, гори, ріки, озера, водоспади); історико-культурна спадщина (замки та палаци, старовинні міста з бага-

тою історичною спадщиною; збережені традиції та самобутнє народнє мистецтво (вишивка, гончарство, гаптування, писанкарство, різьба, ткацтво, плетіння, кошикарство); розмаїття національних кухонь (приготування і дегустація місцевих страв і напоїв), копченостей, консервування ягід, фруктів, овочів і грибів, домашня місцева випічка); порівняно висока екологічна безпека; соціально-економічна специфіка гірських територій, можливість спілкування з природою (екскурсії, походи, кінні прогулянки, полювання, риболовля, прогулянки на санях чи на возах, плавзасобах, фотополювання, збирання, заготівля квітів, трав, відпочинок в гамаку, на пляжі біля водойми чи в саду), можливість заняття спортом (теніс, плавання, волейбол, міні-гольф, міні-баскетбол, стрільба з лука, їзда на велосипедах, мотоциклах чи квадроциклах).

В Карпатському регіоні налічується близько 800 джерел мінеральної води практично всіх бальнеологічних типів. Найбільшу привабливість цього регіону становлять Карпати. Під час зимового відпочинку туристів приваблює катання на гірських лижах, участь у різноманітних традиційних народних обрядах та святкуваннях. У літку відпочинок у цьому регіоні – це незвичайні ландшафти, смерекові ліси, чисте повітря, гірські річки, кінний туризм, водний туризм (рафтинг), велотуризм, винно-дегустаційний туризм. Урізноманітнити відпочинок можна збиранням лісових ягід і грибів, екскурсійними походами в гори та полонини, виступами народних музикантів, відвідуванням унікальних дерев'яних церков та природних пам'яток, догляданням за свійськими тваринами, бджолами, навчанню народних промислів, заняттям спортом, риболовлею, участю у житті селянської родини і села. Найпопулярніші центри зеленого туризму в Карпатах – Яремче, Буковель, Ворохта, Яблунниця, Ясеня, Татарів, Верховина, Славське, Косів, Рахів та інші. Заповідна горбиста місцевість – Розточчя на Львівщині приваблює туристів пам'ятками архітектури, відомими місцями, мальовничими скелями і гротами.

Розточчя розташоване у транскордонному регіоні України та Польщі і має важливе екологічне значення не лише для двох сусідніх країн, але й для Центрально-Східної Європи. В межах України його довжина становить 75 км, а ширина коливається від 15-17 км (район Рава-Руська-Немирів) до 40 км (район Жовква-Новояворівськ). Регіон є надзвичайно цінним з точки зору біологічного та ландшафтного різноманіття. Добре збережена природа, мальовничі ландшафти, каскади озер, сприятливий мікроклімат, добре сполучення сприяли розвитку Розточчя як популярної рекреаційної місцевості. На сьогодні на Українському Розточчі функціонує понад 20 природнозаповідних об'єктів, серед яких природний заповідник Розточчя

(2084 га), Яворівський національний природний парк (7108 га), регіональні ландшафтні парки «Равське Розточчя» та «Знесіння», а також ряд заказників (Завадівський, Гряда, Потолицький, Чолгинський), заповідних урочищ (Немирів, Майдан, Шкло), пам'яток природи (Василіанський монастир св. Миколая у Крехові (17-18 століття), Троїцький костел з дзвіницею (1714 р.) та церква Вознесіння Господнього (1831 р.) – у смт. Івано-Франкове, Успенська церква у с. Лелехівка (1739р.), печерний комплекс на Страдецькій горі та церква Успення Пресвятої Богородиці (18 ст.) у с. Страдч; пам'ятки сакральної архітектури; бальнеологічні курорти Шкло і Немирів з мінеральними водами типу «Нафтуся» та лікувальними грязями. Основними осередками екотуризму на українському Розточчі є території ПЗФ, на яких максимально збереглась недоторканість природного середовища, серед них – Яворівський національний парк, основним завданням якого є охорона довкілля та створення умов для організованого відпочинку населення. На території парку функціонує три комплексні автобусно-пішохідні маршрути: «Від Янова до Крехова», «Страдч – Чорні озера», «Яворівський військовий полігон – минуле і сучасність»; створена та розширюється мережа екологічних стежок, мета яких ознайомлення з унікальними і типовими природними комплексами Розточчя, характерними представниками флори і фауни, екологічно орієнтований відпочинок; на сьогодні їх п'ять: «Лелехівка», «Голуби», «Верециця», «Стежка Івана Франка». Північний регіон, до якого входять Волинська, Рівненська, Житомирська, Київська, Чернігівська та Сумська області, також володіє всіма необхідними ресурсами для розвитку зеленого туризму. Однією з найважливіших особливостей є те, що цей район густо залісений, що дає змогу розвивати такі види дозвілля як полювання, збирання грибів, ягід, прогулянки по лісу.

У Волинській області велику кількість туристів приваблюють Шацькі озера (нараховується до 30 прісноводних озер). Київська та Чернігівська області привабливі не лише природними ресурсами, а й багатьма історико-культурними пам'ятками (місто-музей у Переяслові-Хмельницькому, музей українського села під відкритим небом у Пирогово, історико-археологічний комплекс поселень трипільської культури у Кагарлицькому районі, Київський Софіївський собор (1018 р.), Києво-Печерська лавра (1051 р.).

Великим потенціалом для розвитку екотуризму володіє Українське Поділля, до якого належать Тернопільська, Вінницька і Хмельницька області. Ця місцевість приваблива своїми ландшафтами, сформованими невеликими горами – Кременецькими, Вороняками, Гологороми, Товарами, Опіллям, а також мальовничими каньйонами Дністра та Пів-

денного Бугу з їх притоками; пам'ятками оборонної архітектури (Кам'янець-Подільська, Хотинська фортеці). Центральний регіон, що складається з Кіровоградської, Черкаської, Полтавської, Дніпропетровської та Запорізької областей, також володіє чудовими туристичним ресурсами для розвитку сільського зеленого туризму. Цікавими для відвідування є ландшафтний парк Диканський, садиба Кочубеїв, скіфське городище у Полтавській області. Дніпропетровська та Запорізька області є батьківщиною українського козацтва. У Дніпропетровській області знаходяться залишки давньої фортеці, козацькі церкви, Орільський природний заповідник. Черкаська область вважається батьківщиною Т.Г. Шевченка та осередком українського козацтва. Краєвиди долини річки Рось, особливо біля м. Корсунь-Шевченківський, створюють чудові умови для відпочинку на селі, збору лікарських рослин, риболовлі.

Миколаївська область приваблює чудовими ландшафтами, живописною місцевістю берегів Південного Бугу. Відомий природний парк «Гранітно-Степове Побужжя» приваблює багатством флори і фауни, скельними ділянками каньйону річки. Також вражаючи ландшафти Ізмаїльського району (Одеська область), де знаходиться біосферний заповідник Дунайський, система озер, де можна ознайомитися з культурою та звичаями різних націй, природа ландшафтного парку «Кінбурнська коса» (Очаківський район), де можна організувати відпочинок з елементами екзотики. У Херсонській області знаходяться два біосферні заповідники: Чорноморський і Асканія Нова.

Потенційні можливості для розвитку екотуризму існують в Сколівському районі, в якому є пам'ятки архітектури місцевого та державного значення (старовинні дерев'яні церкви, каплиці та дзвіниці); найбільший в Україні центр гірськолижного спорту – селище міського типу Славське; понад 35 заповідних об'єктів, серед яких Урицькі скелі, залишки давньоруської фортеці «Тустань» – XI-XIV ст.; водоспади поблизу с. Дубна і с. Корчин, родовища мінеральних вод. Гірськолижні траси прокладені на г. Високий Верх (Писана) (1241 м), Тростян (1235 м), Менчіл (1072 м), Погар (857 м). Тепер в Тисовці проходять ще й змагання з фрістайлу та показові виступи сноубордистів. Сколе – один з історичних центрів Бойківщини, занесений до Списку історичних населених місць України, є добрим вихідним пунктом цілого ряду туристичних маршрутів – на гору Парашку, в с. Тухлю, на хребет Зелемін і гору Магуру. На правому березі Опору, через автомобільний міст, облаштовано рекреаційну зону «Павлів потік», у складі якої – дві турбази («Гуцулка» і «Пролісок»), озеро з пляжами, реліктові смерекові масиви лісу, джерело «залізної» води, криниця «Оксана», з водою типу «Нафтуся» (сірководневі

джерела), також є води содові, йодо-бромозалісти, вуглекислі мінеральні та мінеральні води без специфічних компонентів. Цікавим для туризму є Музей бойківської та гуцульської Глобальні та національні проблеми економіки 127 культур на території гірськолижного курорту «Плай» у с. Плав'є. У 2010 р. тут було освячено дерев'яну церкву св. Архистратига Михаїла. Гористий рельєф сприяє розвитку гірського та спортивного туризму. Крім Плав'є, осередками гірськолижного відпочинку є такі населені пункти як Славське, Волосянка, Орявчик, Тисовець. Заповідний куточок Східних Карпат – Національний парк «Сколівські Бескиди», створений в 1983 р. з метою охорони корінних ялицево-букових і букових лісів. На території парку розташована гора Парашка, до неї прокладена маркована стежка до водоспаду «Гуркало» на Великій Річці. На південному заході хребет Сколівських Бескидів межує з хребтом Парашки, з найвищою точкою (гора Парашка) 1268 м. Внутрішня частина Сколівських Бескидів межує з Стийсько-Сянською верховиною. На території парку на річці Велика Ріка розташований водоспад Гуркало. Популярним місцем гірськолижного відпочинку є гора Тростян (1232 м) у селищі Славському, звідки піднімаються і на мальовничу гору Писанка (1245 м). На території парку знаходиться державний історико-культурний заповідник «Тустань» та Східницьке родовище мінеральних вод. До парку повністю або частково увійшли кілька раніше створених заповідних територій: лісовий заказник загальнодержавного значення «Сколівський», ландшафтні заказники загальнодержавного значення «Зелемінь» (частково) та місцевого значення «Майдан», заповідні урочища «Дубинське», «Сопіт», «Журавлине».

Сьогодні екотуризм в Україні найрозвинутіший у національних природних парках (НПП). Проаналізувавши діяльність українських НПП, можна виділити види екотуризму, які сьогодні в них існують: екскурсії екологічними стежками (Карпатський НПП і НПП «Святі гори»); науково-пізнавальний туризм (Карпатський, Яворівський НПП); піший, спортивно-оздоровчий екотуризм (НПП Вижницький і Ужанський); лижний і гірськолижний екотуризм (НПП Вижницький і «Сколівські Бескиди»); велосипедний екотуризм (НПП «Синевир» і Ужанський НПП); кінний екотуризм (НПП «Синевир» і Шацький НПП); екстремальний екотуризм (НПП «Подільські Товтри», НПП «Сколівські безкиди»); водний та підводний екотуризм (дайвінг) (НПП Вижницький, Шацький, Карпатський НПП і Азово-Сиваський НПП); мисливський екотуризм – НПП «Синевир» і Деснянсько-Старогуцький; аматорське і спортивне рибальство (Кардазький природний заповідник); альпінізм (НПП Вижницький, Карпатський, Сколівські Безкиди); фотосафарі (НПП Вижницький); подорожі

на повітряних кулях (балунінг), дельтапланетаризм (НПП «Синевир», «Подільські товтри»); спелеологічний туризм (НПП Вижницький).

Розвиток туризму на сучасному етапі повинен базуватися на основоположних принципах сталого розвитку, що передбачає раціональне використання та відтворення екологічних ресурсів, а також збереження етнокультурного середовища, відновлення і збереження традиційного способу життя місцевого населення, його культури та етнографічних особливостей [10]. ЄС розробив Стратегію розвитку «Європа 2020», яка ґрунтується на принципах сталого розвитку. До її пріоритетів належать питання енергоефективності, раціонального використання ресурсів, запобігання забрудненню довкілля. За останні 20 років Радою ЄС та Єврокомісією прийнято понад 200 директив, постанов та регламентів, що стосуються питань довкілля. В процесі реалізації стратегії «Європа 2020» інститути ЄС продовжують розвивати і вдосконалювати європейське право, поєднуючи екологічні норми з добровільними інструментами, притаманними моделі циркулярної економіки, як основи для розвитку сталого споживання та виробництва.

Напрямами екологізації туристичної сфери мають бути: планування туристичної діяльності (регулювання кількості відвідувачів, обмеження відвідування особливо цінних об'єктів та екосистем, створення додаткових атракцій: музеїв, екологічних ферм, візит-центрів, тематичних виставок та експозицій); використання екологічно безпечних видів транспорту (автомобілі на електродвигунах чи сонячних батареях) та альтернативних засобів пересування (велосипедів, човнів, кінних візків, в'ючних тварин); встановлення жорстких екологічних вимог до рухомого складу транспорту (стандарт «Зелений автомобіль»); розбудова туристичної інфраструктури (жорсткий контроль застосування технологій по економії електроенергії, встановлення жорсткого контролю за дотриманням вимог облаштування туристичних маршрутів, дотримання протиерозійних вимог при прокладанні доріг, економія площ за рахунок використання наявної інфраструктури замість будівництва нової); застосування альтернативних джерел енергії (сонячної, вітрової, геотермальної); застосування різних приладів для економії тепла, води та електроенергії (лічильники, індивідуальні системи опалення, теплоізоляційні будматеріали, індивідуальні системи опалення), використання екологічно чистих продуктів для приготування їжі; інформування туристів про екологічні заходи. На сьогодні в світі надзвичайно популярною є концепція екологічних готелів, які мають на меті раціонально використовувати природні ресурси, зберігати здоров'я гостей. Такі готелі згідно з європейськими стандартами повинні відповідати наступним вимогам: мати систему екологічного чистого опалення, власні

очисні споруди стічних вод; проводити класифікацію всіх відходів, використовувати електрику, що виробляється за допомогою безпечного для навколишнього середовища палива; для освітлення застосовувати економичні лампи; готувати їжу з екологічно чистих продуктів, інколи навіть вирощених на спеціально відведеній території закладу [53].

4.2. СУЧАСНІ ВИДИ ЕКОТУРИЗМУ ТА ЕКОТУРІВ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ

Поняття «*екотуризм*» (*екологічний туризм*) широко використовується в контексті заповідників і національних парків. Бурхливий розвиток екотуризму у світі протягом останніх десятиліть пояснюється не тільки погіршенням навколишнього середовища, але й дедалі більшим «окультуренням» популярних районів відпочинку – гірських курортів, узбереж теплих морів тощо. Чим же екотуризм відрізняється від звичайного туризму?

Насамперед, *екотуризм* – це подорожі та відвідування належним чином збережених природних територій, представлених у всьому світі зазвичай національними та природними картами, резерватами та іншими типами природних територій, що охороняються.

По-друге, екотуризм передбачає наявність певних жорстких правил поведінки, дотримання яких є принциповою умовою успішного розвитку самої галузі.

По-третє, *екотуризм* відрізняється відносно незначним впливом на природне середовище, тому його ще називають «м'яким туризмом». Саме з цієї причини він став практично єдиним видом використання природних ресурсів у межах більшості ОПТ світу.

По-четверте, *екотуризм* передбачає, що місцеві жителі не тільки працюють як обслуговуючий персонал, але продовжують жити на території, що охороняється, не змінюючи колишній спосіб життя, продовжують займатися традиційними видами господарства, які забезпечують економний режим природокористування. Це приносить певний дохід населенню, сприяє його соціально-економічному розвитку.

До перелічених вище чотирьох ознак екотуризму необхідно додати п'ятий: *екотуризм* (*екотури*) – це «туризм, що поєднує відпочинок та екологічну освіту: вивчення основ екології – наука про відносини рослинних і тваринних організмів і утворюваних ними спільнот між собою та з навколишнім середовищем, закономірності взаємодії суспільства й навколишнього середовища, основи раціонального природокористування, охорону живих організмів і середовища їх проживання».

Особливостями екотуризму є: стимулювання та задоволення від спілкування з природою; ознайомлення з живою природою, а також із місцевими звичаями й культурою; запобігання негативному впливу на природу й культуру; сприяння охороні природи та природних ресурсів; екологічна освіта; участь місцевих жителів й отримання ними доходів від туристичної діяльності; економічна ефективність і забезпечення соціально-економічного розвитку територій; сприяння сталому розвитку відвідуваних регіонів («Україна на СОТ»).

Сталість у туризмі передбачає сприятливий загальний баланс екологічних, соціально-культурних і економічних впливів туризму, а також позитивний вплив відвідувачів один на одного. Таким чином, ті види туристичної діяльності, які мають найвищий сумарний позитивний ефект з точки зору екології, економіки і соціального розвитку, є стійкішими.

Сталий туризм – це туризм, який передбачає необмежено тривале підтримання ресурсів, на яких базується. Це поняття використовується і в ширшому контексті: «Усі типи туризму, основані як на природних, так і штучних ресурсах, сприяють сталому розвитку».

Сучасне розуміння екотуризму, орієнтація на досягнення стійкості як кінцевого результату багато в чому змушують переглянути традиційні уявлення про те, які види подорожей є екотуризмом. При цьому традиційні критерії – мотивація мандрівників та обсяги туристичних потоків – безумовно, важливі, але самі по собі не відіграють визначальної ролі. Основне запитання, яке повинні задати собі організатори подорожей на природі: який вплив на природне і культурне середовище мають ці подорожі.

Очевидно, екотуристичними не можна вважати такі подорожі, у межах яких дотримуються лише окремих принципів екотуризму й безпосереднім результатом яких не є поліпшення охорони природного середовища. Учасники деяких мандрівних турів можуть поглиблювати свої знання про відвідувані природні території, але це не гарантує позитивного впливу від їхніх подорожей. Так, кількість туристів, котрі приїжджають у Гімалаї, з 1965 р. збільшилася у 25 разів. Місцеві мешканці почали активно вирубувати ліс – на опалення для кемпінгів і численних готелів. У результаті на двох найбільших охоронюваних територіях нижня межа лісу змістилася на кілька сотень футів. Хребти, що кілька років тому потопали в заростях рододендронів, перетворилися на безплідні пустелі, стежки засмітилися, скоротилися популяції багатьох звірів і птахів. В іншому районі Непалу місцеві жителі брали участь у туристичній діяльності та отримували дохід. Однак «зворотною стороною» цього процесу стало знищення традиційної культури та сформованої системи зайнятості, соціальне розшаруван-

ня («заможні ставали ще заможнішими, бідні – ще біднішими»). Таким чином, хоча відвідувачі вважали себе екологічними туристами, насправді вони такими не були, оскільки результатом їх відвідування став занепад природного й культурного середовища.

Багато подорожей по заповідниках і національних парках України, які спочатку планувались як екотуристичні, також мають немало серйозних недоліків. Освітній аспект у екотуризмі розвинений недостатньо – частіше екскурсія або тур мають на меті відвідини пам'яток, екзотичних «чудес» і «красот» природи, а не вирішення екологічних проблем та активну участь у їх вирішенні.

Загалом «абсолютно позитивних» прикладів розвитку екотуризму обмаль. Радше можна говорити про успішну реалізацію тих або інших конкретних принципів екотуризму.

НИНІ ІСНУЮТЬ ЧОТИРИ ВИДИ ЕКОТУРИЗМУ ТА ЕКОТУРІВ

1) Науковий туризм. Під час наукових екотурів туристи беруть участь у різноманітних дослідженнях природи, здійснюють польові спостереження. Наприклад, широковідомі екотури, пов'язані з: спостереженням за поведінкою птахів у Латинській Америці, підрахунком чисельності популяцій китів у Тихому океані. Зазвичай туристськими дестинаціями в таких турах є особливо охоронювані природні території (ООПТ): заповідники, заказники, національні парки. До наукового туризму належать і зарубіжні науково-дослідні експедиції, а також польові практики студентів, котрі навчаються на природничо-наукових факультетах університетів та інститутів.

2) Тури історії природи. Це подорожі, пов'язані з пізнанням навколишньої природи й місцевої культури. Переважно такі тури являють собою сукупність навчальних, науково-популярних і тематичних екскурсій, що пролягають по спеціально облаштованих екологічних стежках. Найчастіше організовуються на територіях заповідників і національних парків. Цей вид екотуризму особливо популярний в Німеччині, тому його ще називають «німецькою моделлю розвитку екотуризму».

3) Пригодницький туризм, що об'єднує всі подорожі, пов'язані з активними способами переміщення та відпочинку на природі (outdoor) мета яких – нові відчуття, враження, поліпшення туристом фізичної форми та досягнення спортивних результатів. Це такі види туризму, як альпінізм, скелелазіння, льодолазіння, спелеотуризм, гірський і пішохідний туризм, водний, лижний і гірськолижний туризм, каньйонінг, кінний туризм, маунтбайк, дайвінг, парапланеризм тощо. Багато із цих видів туризму виникли нещодавно і вважаються екстремальними,

оскільки пов'язані зі значним ризиком. Водночас цей вид розвивається найшвидше, є прибутковим, хоча й недешевим. Пригодницький туризм – це «важкий екотуризм» саме тому, що жага туристів до пригод тут переважає над мотивами охорони природи.

4) Подорожі в природні резервати. Висока атрактивність унікальних та екзотичних природних об'єктів і явищ, що розміщені на ООПТ, приваблює безліч туристів. Наприклад, 48% туристів, котрі прибувають у Латинську Америку, мають на меті подорож у природні резервати.

Керівництво багатьох національних парків, заповідників перетворюють екологічні екскурсії на справжнє шоу. Прикладом може слугувати Еллоустонський національний парк у США, де тривалість екскурсій розрахована по хвилинах і пов'язана з періодами активності гейзерів.

Дуже часто показ природних об'єктів, особливо в печерах, супроводжується кольоровою підсвіткою, музикою, театралізованими виставами, що демонструють сцени з життя аборигенів. Цей вид найбільше розвинений в Австралії, тому його ототожнюють з «австралійською моделлю розвитку екотуризму».

Екотур має немало особливостей, які загалом відрізняють його від масового туризму. Подорож у природних територіях здійснюється порівняно невеликими групами. Мотивація туристів – необхідність спілкування з природою, прагнення отримати естетичне та моральне задоволення від неї, побачити унікальні ландшафти. Ще однією особливістю екотуризму є екологічна свідомість мандрівників. Туристи готові на певний час забути про вигоди цивілізації, навіть тимчасово відмовитися від певних звичок заради підтримки середовища в належному стані. Крім того, екотуризм передбачає певну екологічну освіту в комплексі з глибоким пізнанням пам'яток природи, архітектури, культурних особливостей місцевого населення.

Екологічний туризм в Україні почав розвиватися не так давно, але сьогодні багато учасників туристичного ринку пропонують свій продукт з префіксом «еко». Однак, слід визнати, що не кожен усвідомлює класичне розуміння терміна «екотуризм», в основі якого – не тільки відпочинок на природі, а й освітня складова, свідомість туристів і ключова роль місцевої культури. Одним із завдань української асоціації активного та екологічного туризму є формування спільного бачення явищ і процесів українського туристичного середовища учасниками для ефективного співробітництва, поліпшення якості послуг та розвитку галузі.

Україна має немало природно-кліматичних умов і ландшафтів, володіє значною культурно-історичною спадщиною. Зважаючи на це, вона має шанс долучитися до світового туристичного процесу.

В Україні функціонують понад 2 тис. підприємств з надання туристичних послуг, готельний фонд становить 1100 підприємств, які можуть одночасно обслуговувати 125 тис. осіб; налічується близько 50 тис. пам'яток історії та культури.

В Україні прийнятий Закон «Про туризм», згідно з яким «Держава проголошує туризм одним із пріоритетних напрямів розвитку національної культури та економіки і створює сприятливі умови для туристичної діяльності»; створено Державний комітет України з туризму при Кабінеті Міністрів з метою реалізації державної політики в галузі туризму, координації діяльності державних установ приватного та іноземного капіталу, відповідного представництва країни в міжнародних організаціях.

Незважаючи на те, що здійснено серйозні кроки щодо розвитку туризму в Україні, кількість в'їзних та виїзних туристів щороку зменшується.

Зниження платоспроможності населення України і введення деякими європейськими країнами різних обмежень в оформленні віз для громадян призвели до значного зменшення виїзних туристів.

Недосконалість системи оформлення українських віз, їх висока вартість і відсутність чіткої системи реалізації санітарно-курортних послуг зарубіжним туристам спричинили скорочення кількості в'їзних туристів. На жаль, в Україні питання екології не є пріоритетним.

Однак завдяки допомозі закордонних країн деякі спроби вирішити питання екології, які вплинуть і на розвиток туризму в Україні, здійснюються. Наприклад, упроваджується новий підхід до збереження біорізноманіття в Україні.

Існують два основні напрями екологічного туризму. Відповідно до першого з них, головним об'єктом екотуризму є малозмінені природні території. Цей напрям виник у США в середині 80 рр. XX ст. в межах організації туристських мандрівок у найвіддаленіші й неосвоєні регіони світу. Паралельно об'єктами екотуризму в США стали місцеві національні природні парки. Другий напрям розвитку екотуризму, який набув поширення в Європі та в Україні зокрема, спрямований на відвідування малозмінених людською діяльністю природних територій і об'єктів традиційної місцевої культури. У зв'язку із зосередженням уваги на організації відпочинку, насамперед у сільській місцевості, цей напрям екологічного туризму часто називають сільським, або агротуризмом. Саме другий напрям розвитку екотуризму, на нашу думку, є найперспективнішим, зважаючи на стрімке зменшення кількості малозмінених природних ландшафтів, зокрема в Україні.

Проаналізувавши основні напрями розвитку екологічного туризму у світі, а також зважаючи на основні положення концепції «сталого розвитку», можемо сформулювати висновок, що екотуризм – це туристська діяльність, метою якої є ознайомлення з особливостями мало змінених природних і традиційних культурних ландшафтів за умови збереження ландшафтного різноманіття.

В Україні екологічний туризм перебуває на початковій стадії розвитку. Екотуристичні мандрівки організовуються переважно самостійно, комерційна діяльність у цьому напрямі лише зароджується. Однак виділяють два шляхи розвитку екологічного туризму – «американський» та «європейський».

Україна володіє достатніми екотуристичними ресурсами, використання яких, поряд зі зростаючим попитом на туристичні послуги, закономірно сприятиме інтенсифікації розвитку інфраструктури та територіальній організації екотуристичної діяльності.

4.3. МІСЦЯ ПРИРОДНОГО ЕКОТУРИЗМУ В УКРАЇНІ: ВІДПОЧИНОК ТА СТВОРЕННЯ ІНКЛЮЗИВНОГО ПРОСТОРУ

Звернувшись до світового досвіду, ми бачимо демонстрацію прикладів турботи про громадян в задоволенні їхніх духовних потреб. Люди завжди прагнуть побачити, дізнатися рідний край, свою країну. Вони хочуть, щоб це стало доступно, щоб подорожі духовно їх збагачували, радували, наповнювали яскравими враженнями. Це - нормальна загальна потреба, і вона повинна бути соціально задоволена. Незважаючи на те, що в Україні соціальний (інклюзивно-реабілітаційний) туризм нормативно не визначений (проект закону про соціальний туризм відхилений), державне завдання по створенню економічно вигідних умов для роботи туроператорів по формуванню і реалізації загальнодоступних турів на внутрішньому ринку залишається.

Розвиток соціального (інклюзивно-реабілітаційного) туризму - один з найбільш потужних важелів для створення реального безбар'єрного середовища на транспорті, розвитку доступності у всій інфраструктурі, залучення інвалідів в активне соціальне життя суспільства. Соціальний туризм відкриває доступ людям до історичних, духовних, культурних цінностей України і світу.

На думку авторів в Україні найбільш сприятливим та доступним для людей з інвалідністю є природно-пізнавальний (екологічний) туризм,

цей вид туризму дозволяє через короткострокові туристичні маршрути та програми забезпечити реабілітацію через комплекс спортивно-оздоровчих та культурно-пізнавальних факторів врахованих при розробці туристичного продукту вітчизняними операторами.

Даний вид туризму багато вчених виділяють в окремий напрям, проте низку його об'єктів активно використовують в пізнавальному туризмі. Така думка має право на існування, оскільки екологічний (зелений, стійкий) туризм передбачає відхід людини від міського середовища, єднання з природою, насолоду самим фактом перебування в природному середовищі. По суті, основними об'єктами зеленого туризму можна вважати ліси, поля, луки, річки, озера, гори тощо. Природно-пізнавальний туризм має більш вузьку специфіку, і як основні туристські об'єкти розглядає особоохоронювані природні території.

Проаналізуємо та надамо найкращим місцям для природного екотуризму в Україні на основі опитування населення та туристів у соцмережах за допомогою анкетування.

Розтоки – це мальовниче село в Чернівецькій області. Тут можна помилуватися прекрасними водоспадами, швидкими водами річки Смугарів, шумними струмками і прекрасними карпатськими пейзажами.

Село **Орлівщина** розташоване в Дніпропетровській області, на березі річки Самара. Підкорює своєю природою. Тут прекрасний сосновий ліс. Орлівщина має чудовий регіональний ландшафтний парк.

У Черкаській області є село **Водяники**, які стали відомі як гірськолижний курорт. З 2008 року в цьому мальовничому місці був створений гірськолижний розважальний комплекс. Мало хто знає, що це місце цікаве не тільки взимку, але і в інші пори року, так як тут можна чудово провести час і добре відпочити.

В Україні є каньйони. Один з них **Актівський каньйон**, який знаходиться в Миколаївській області. Глибина цього каньйону становить 50 метрів. Через каньйон протікає річка Мертвовод. Прекрасне місце для скелелазів і любителів усамітненого відпочинку.

В Одеській області знаходиться мальовниче містечко **Вилкове**. Його ще називають «українською Венецією». Розташований в місці, де зустрічаються річка Дунай і Чорне море. Вилкове - це містечко на воді, все в каналах. Люди пересуваються переважно човнами.

В наступному підрозділі ми наведемо доступний приклад туристичного продукту, розробленого студентами інституту філології та масових комунікацій Університету «Україна» на базі СННВП, в рамках програм розвитку екотуризму в Україні для людей з інвалідністю.

4.3.1 Туристичний маршрут «Лисогорський форт» без бар'єрів

В підручнику представлено маршрут по Лисогорському форту (Маршрут: ст. метро “Видубичі” – р. Либідь – Лисогорський форт – інститут гідрометеорології. Основні об'єкти маршруту: Лисогорський форт, екологічна стежка по Лисій горі. Довжина пішохідного маршруту – 5 км.), який розроблено для людей з різними нозологіями, враховуючи формат екологічного(природно-пізнавального) туризму, це також приклад розробки туристичного маршруту для людей з інвалідністю в рамках інклюзивного простору.

Нами до уваги бралися наступні типи нозологій людей, які потребують спеціальних та додаткових засобів або технологій для переміщення чи орієнтування:

1. Особи з вадами та ураженнями опорно-рухового апарату (ОРА - спинальні);
2. Особи з вадами зору (незрячі та поганобачачі);
3. Особи з вадами слуху (глухі та поганочуючі);
4. Особи з розумовою відсталістю і психічними хворобами (ментальними вадами).

Екскурсія до «Лисогорського форта» представлена наступними об'єктами:

1. Листвяний гай та дуб Тотлебена.
2. Дренажна система.
3. Патерни (надписи на їх стінах, колючий дріт)
4. Язичницьке капище на Перуновому пагорбі.

Початок екскурсії планується як заїзд на спеціальному автотранспорті зі сторони вулиці Лисогорської. Перша зупинка з виходом: листвяний гай та дуб Тотлебена. Гай розташований в лісі на південно-західних схилах Лисої гори. Складається з дерев листвяних порід, в основному, кленів, дубів та акацій. Велика частина дерев має вік часів побудови Лисогорського форту. Найдавніші представники уже віджили свій вік, але уявити їх колишні розміри можна спостерігаючи за розмірами пнів, які після них залишилися. До сьогодні вражаючі розміри має дуб, який вважають був посажений автором проекту Лисогорського форту - генералом Е. Тотлебенем.

На висоті 1,3 м від землі це дерево має в обхваті 4,5 м. Загальна висота 30 м. Вік дуба оцінюється до 300 років (рис.3.1).

Рис. 3.1. Трьохсотлітній дуб

Заїзд до цього об'єкта дуже зручний для людей з інклюзією, тому що він знаходиться близько від ґрунтової дороги, по якій від початку екскурсії можна під'їхати на автобусі або спеціальному транспорті (рис 3.2).

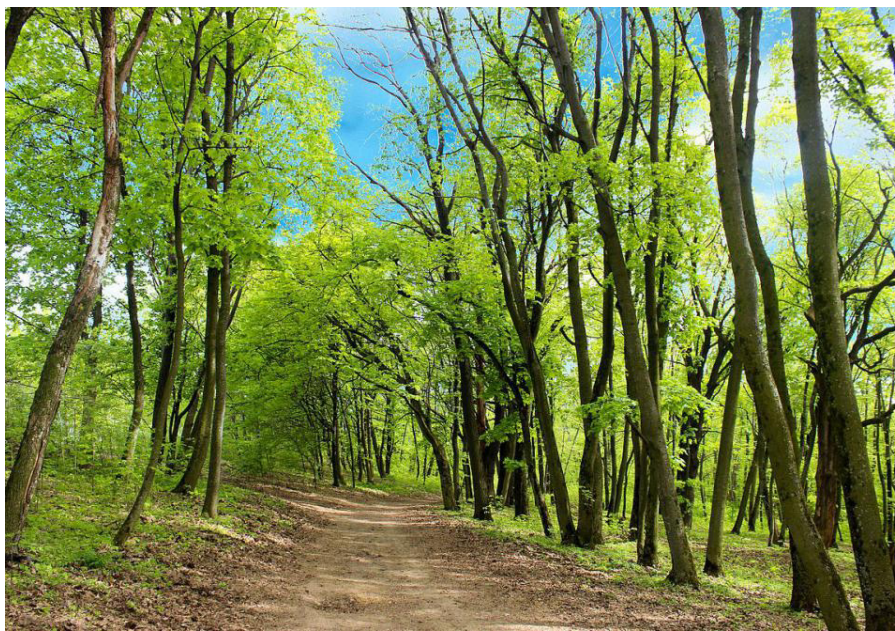

Рис. 3.2. Дорога біля дуба

Люди з ураженням опорно-рухового апарату з допомогою можуть вийти з автотраспорту та під'їхати до дуба, щоб отримати враження від його масштабів, отримати естетичну насолоду від самої території гаю. Це можливо зробити без додаткових засобів, оскільки дорога до об'єкту розчищена та не має ніяких перешкод для пересування. Тому на візках або інших засобах пересування екскурсанти матимуть можливість дістатися на місце призначення. Особливо це місце може бути привабливим для проведення екскурсій навесні, коли цвіте підлісок (рис.3.3) або в пору осені, коли природа гори грає золотими та пурпуровими барвами в гаю та навколишніх пагорбах (рис. 3. 4).

Рис. 3. 3. Серед рослин, які зустрічаються на території парку, є занесені в Червону книгу України

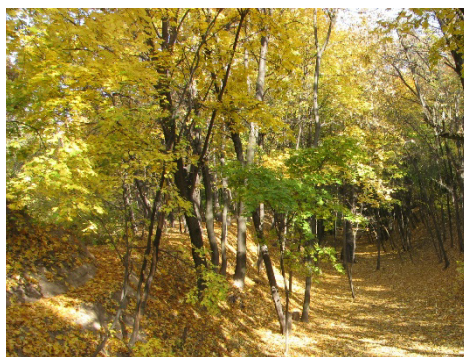

Рис. 3.4. Золота осінь в Лисогорському форті

Для осіб з вадами зору (незрячих та поганобачачих) біля дуба Тотлебена потрібно встановити дошку з поясненнями, виконану шрифтом Брайля, з інформацією про особливості місцезнаходження (рис. 3.5). Екскурсанти матимуть змогу на дотик виміряти розміри цього особливого дерева, а доторкнувшись, відчутти його багатовікову потужність. Вони зможуть дихати пахощами заповідного гаю та відчутти часові масштаби місця за розмірами свідка розбудови форту.

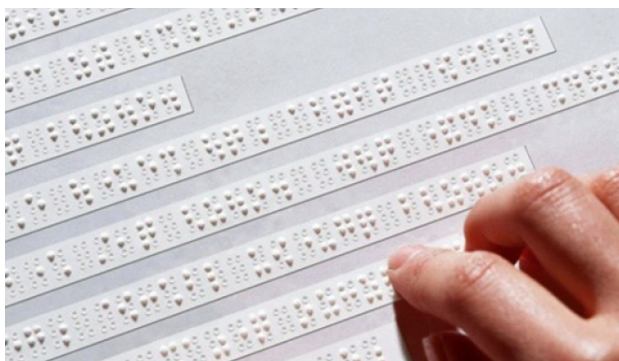

Рис. 3.5. Приклад напису, виконаного шрифтом Брайля

В цій екскурсії, а також біля першого об'єкта маршруту, екскурсанти з вадами слуху матимуть набагато менше, порівняно з попередніми категоріями відвідувачів, перешкод. Для них потрібен супровід сурдоперекладача, який міг би перекласти на мову жестів розповідь екскурсовода або екскурсовод з такою кваліфікацією (рис. 3. 6) .

Рис. 3.6. Мова жестів сурдоперекладача

Екскурсантами можуть стати й люди з розумовою відсталістю або хворобами психіки (ментальними вадами). Для такої категорії екскурсантів потрібна допомога психолога під час екскурсії або спеціальна консультація та підготовка екскурсовода (рис.3.7). Перешкод в русі ця категорія екскурсантів не матиме. Небезпечних місць для їх перебування біля об'єкту немає.

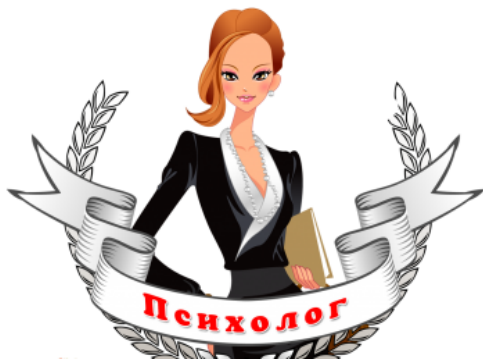

Рис.3.7. Людина для допомоги

Другий об'єкт екскурсії – дренажна система.

Дренажна система Лисогорського форту досить гарно збереглася та представляє собою систему чотирьох тунелів, розташованих горизонтально та з'єднаних між собою колодязями (рис.3.8).

Для того, щоб пройти дренажну систему повністю, в обов'язковому порядку потрібне альпіністське спорядження, тому наша категорія екскурсантів не має такої можливості.

Але перший тунель має овальну форму з розмірами 2х0,8 метра і по ньому можлива прогулянка до першого колодязя (рис. 3.9).

Така прогулянка можлива в повній пропозиції для категорії людей з вадами зору та поганочуючих. Для цього необхідно, з дотриманням правил безпечного пересування на схилах, спуститися вниз від дороги. Для враження від розмірів глибини колодязя дренажної системи, для людей з вадами зору, можна запропонувати дослідження на затримку звука від падаючого камінчика.

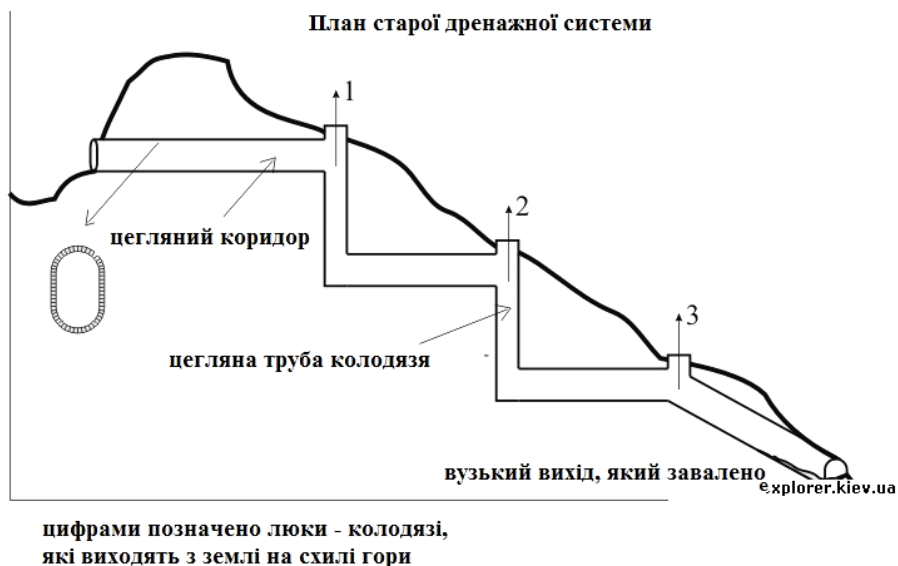

Рис. 3.8. План дренажної системи Лисогорського форту

Для спинальників та екскурсантів з проблемами ОРА пропонується облаштувати безпечну площадку зверху біля самої дороги над першим колодязем.

Для цього необхідно встановити кам'яні обмежувачі, які убезпечать екскурсантів, які зможуть під'їхати до об'єкту на візках. Щоб відвідувачі могли отримати більш повне враження від об'єкту можна запропонувати в цьому місці використати ІТ-окуляри з програмою показу дослідження тунелю. Перегляд необхідно супроводжувати поясненнями екскурсовода.

Для екскурсантів, які мають ментальні вади, необхідно консультиватися з психологом про доцільність відвідування цього об'єкта в повному обсязі. Дренажну систему для такої категорії екскурсантів можна демонструвати і як для екскурсантів категорії з проблемами ОРА.

*Рис.3.9.
Дренажна
система
починається
від верхнього
тунелю*

Рис. 3.10. Вигляд всередині

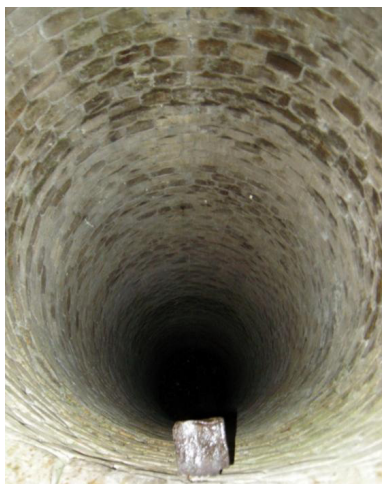
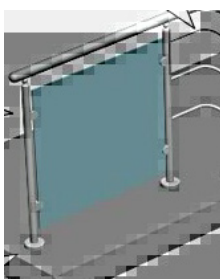

Рис. 3. 11. Сучасний вигляд першого колодязя, який необхідно облаштувати обмежувачами та убезпечити

*Рис. 3.12. Можливий вигляд перил
для спостереження за об'єктом*

ПІСЛЯМОВА

У світі величезна кількість людей з обмеженими можливостями. І ніхто з них не хоче відчувати себе самотнім і позбавленим життєвих радостей. Безумовно, хвороба або каліцтво накладають часом певні обмеження на їх спосіб життя. Однак пізнавати світ і здобувати нові враження - природне бажання кожного, і інвалідне крісло не повинно в цьому сковувати.

В представленій роботі автори запропонували розглянути туризм як метод соціальної реабілітації інвалідів, крізь призму екологічного (природно-пізнавального) туризму, який може стати перспективним напрямом розвитку сучасного туризму в Україні.

Створення доступного середовища для людей з інвалідністю дозволить їм реалізовувати свої права і основні свободи, що буде сприяти їх повноцінній участі в житті країни. В рамках допомоги інклюзивними туристам наведено реальні туристичні маршрути по цікавим містам нашої України. Одним з таких історичних об'єктів є Туристичний маршрут "Лисогорський форт без бар'єрів" на Київщині.

Цей підручник побачив світ за сприяння громадської організації «Зелена Житомирщина», яка виконує проект ПМГ ПРООН-ГЕФ «Розширення можливостей людей з особливими потребами через застосування сучасних інструментів соціальної інклюзії та жіночого лідерства на засадах збалансованого розвитку в Україні», основною метою якого є соціальна інтеграція, особливо розширення прав і можливостей жінок, молоді та людей з особливими потребами, в рамках діяльності з покращення навколишнього середовища та умов життєдіяльності громад, розвитку традиційних знань з екологічно дружньої діяльності. Підхід Програми малих грантів ПРООН-ГЕФ по співпраці з людьми з інвалідністю полягає у демонстрації кращих практик того, як діяльність, пов'язана з питаннями сталого розвитку громад, охорони довкілля, популяризації зеленого туризму та використання немоторизованих транспортних засобів, агроекології, попередження зміни клімату, може активно сприяти участі людей з інвалідністю, та демонструвати конкретні результати соціально-економічної та екологічної співпраці, в тому числі використовуючи інструменти соціального підприємництва.

Команда проекту

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Загальна декларація прав людини, 1948.
2. Конвенція Міжнародної організації праці № 81 1947 року про інспекцію праці у промисловості й торгівлі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_036
3. Конвенція про права дитини, 1989.
4. Стандартні правила забезпечення рівних можливостей для осіб з інвалідністю. Резолюція. Прийнята Генеральною Асамблеєю ООН, 1993.
5. Декларація ООН про права інвалідів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_117
6. Про першочергові заходи щодо створення сприятливих умов життєдіяльності осіб з обмеженими фізичними можливостями: Указ Президента України № 900/2005 від 01.06.2005 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/900/2005>
7. Копенгагенська декларація про соціальний розвиток, 1995.
8. Декларація принципів толерантності. // ЮНЕСКО, 1995 р.
9. Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю 2006
10. Комітет з прав осіб з особливими освітніми потребами ООН: Зауваження загального порядку № 4 (2016) Поширення: Загальне 2 вересня 2016 р.
11. Про реабілітацію інвалідів в Україні: Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2961-15>
12. ДБН В.2.2-17:2006 «Будинки і споруди. Доступність будинків і споруд для маломобільних груп населення».
13. Закон України «Про туризм» від 18 листопада 2003 року - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/324/95-вр>
14. ЮНВТО: Рекомендації ЮНВТО по доступному туризму для всіх <http://www.disright.org/be/source>
15. ЮНВТО: Рекомендації по доступной информации в туризме <http://www.disright.org/be/source>
16. Про схвалення Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 року № 168-р – редакция от 16.03.2017
17. Концепція розвитку туризму до 2022 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws>.

18. Аніщенко А.П., Яріко М.О. Розвиток інфраструктури інклюзивного туризму як результат трансформацій менталітету суспільства (XX – XXI ст.). 2016. URL: [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://socsvit.org/node/61>
19. Борисенко-Клепач Н.М. Інклюзивний туризм: що, як і зачемо?
20. Бавельський А.Д. Доступна среда как фактор развития и безопасности безбарьерного туризма/Бавельський А.Д., Зорин І.В., Сеселкин А.І. // Туризм: право і економіка. – 2012. – № 1. – С. 2–5.
21. Богдан Н.М. Дослідження проблем розвитку інклюзивного туризму: туристська інфраструктура і доступність готельних послуг / Богдан Н.М., Соколенко А.С., Москаленко О.А.//Науковий журнал Приазовський економічний вісник.– 2018. – № 5. – С. 280–287.
22. Белоусова Н.В. Впровадження інклюзивного туризму в соціально-реабілітаційну систему України / Н.В.Белоусова // Науковий журнал «Молодий вчений». – Херсон.: ТОВ «Видавничий дім «Гельветика». – №2 (42) лютий, 2017 р. – С.14-17
23. Бейдик О. О. Унікальна Україна: географія та ресурси туризму : навч. посіб. / О. О. Бейдик, Н. О. Новосад. – К. : Альтерпрес, 2013. – 572 с. 137
24. Водно-болотні угіддя України : довідник / під ред. Г. Б. Марушевського, І. С. Жарук. – К.: Чорноморська програма Ветландс Інтернешнл, 2006. – 312 с.
25. Влащенко Н.М. Проблеми та перспективи розвитку інфраструктури для потреб інклюзивного туризму/ Н.М.Влащенко// БІЗНЕСІНФОРМ.– 2018. – № 9. – С.122-126
26. Геологічні пам'ятки України: у 3-х т. / В. П. Безвинний, С. В. Білецький, О. Б. Бобров [та ін.]; за ред. В. І. Калініна, Д. С. Гурського, І. В. Антакової. – К.: ДІА, 2006. – Т. 1. – 320 с.
27. Грицак Ю.П. Организация самодетельного туризма : учеб. пособие для студ. направления подготовки “Туризм” / Ю. П. Грицак. – Харьков : Экограф, 2008. – 164 с.
28. Гусак Н. Є. Розвиток законодавства України про соціальну реабілітацію / Н. Є. Гусак // Соціальна робота в Україні: теорія і практика. – 2014. – № 1–2. – С. 30–43.
29. Дубовик Б. Досвід міжнародної співпраці в рамках євро регіонів. Перспективи України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.uspishnaukraina.com.ua>
30. Дмитрук О.Ю. Екологічний туризм: сучасні концепції менеджменту і маркетингу: [Електронний ресурс]. – Режим доступу:<http://bib.convdocs.org/ v10943/>

31. Драчева Е.Л., Забаев Ю.В., Исмаев Д.К. Экономика и организация: международный туризм. – 3-е изд., испр. и доп. – М.: КНОРУС, 2007. – 576с.
32. Заповідні території України. Ботанічні сади та дендропарки України / [відп. ред. Т. М. Черевченко, С. С. Волков ; упоряд. В. В. Кваша, О. О. Семєнова, Н. В. Чувікіна]. – К. : [б. в.], 2010. – 293 с.
33. Зорин И.В., Каверина Т.П., Квартальнов В.А. Туризм как вид деятельности. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://tourlib.net/books_tourism/zorin01.htm
34. Кравченко О. О. Соціальна реабілітація осіб з інвалідністю: погляд у минуле та перспективи сьогодення / О. О. Кравченко // *European humanities studies: State and Society*. – 2017. – № 2. – С. 130–142. konferencia (Sladkovico, Slovenska republika, 2017). – Sladkovico, 2017. – С. 31–34.
35. Кузик С.П. Теоретичні проблеми туризму: суспільно-географічний підхід: [Монографія] / С.П. Кузик. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І.Франка, 2010. – 254 с.
36. Кондрова А. Е. Роль международного туризма в мировой экономике на современном этапе / А. Е. Кондрова, Е. Е. Юрченко, С. А. Юрченко // *Туризм і гостинність України: стан, проблеми, тенденції, перспективи розвитку: мат-ли І Міжнар. наук.-прак. конф. (1–2 листопада 2012 р., м. Черкаси)*. – Черкаси: Брама-Україна, 2012. – С. 53–58
37. Крачило М.П. Основы экологии та економіки природокористування: навчальний посібник М.П. Крачило. - К: Крамар, 2016. - 170 с.
38. Кекушев В. П. Основы менеджмента экологического туризма : учеб. пособие / В. П. Кекушев, В. П. Сергеев, В. Б. Степаницкий. – М. : Изд. МНЭПУ, 2001. – 60 с.
39. Любіцева О. О. Туристичні ресурси України : навч. посіб. / О. О. Любіцева, Є. В. Панкова, В. І. Стафійчук. – К.: Альтерпрес, 2007. – 369 с.
40. Мельник О.В. Інтегральний показник туристичної привабливості території: поняття та теоретичні аспекти / О.В.Мельник // *Регіональна економіка*. - 2016. - №4. - С. 197-205.
41. Міщенко О.В. Теоретичні основи визначення сутності екологічного туризму / О.В. Міщенко // *Вісн. Волинського. нац. ун-т ім. Л. Українки. Географія туризму*. – В.: Вид-поліграф. центр «Волинський ун-т», 2010 . – с. 155-160. Рутинський М.Й. Сільський туризм: навч. посіб. / М.Й. Рутинський М.Й., Ю.В. Зінько – К.: Знання, 2006. – 271 с.
42. Макаренко С. В. Інклюзивний реабілітаційно-соціальний туризм – новий вид реабілітації інвалідів в Україні

43. Монастирський В. Організація туризму для осіб з обмеженими можливостями у Львівській області. / В. Монастирський // Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини. – 2012. – № 29. Частина 2. – С. 164–170
44. Мальська М. П. Туристичний бізнес: теорія і практика: навч. посібник / М. П. Мальська, В. В. Худо. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 424 с.
45. Можливості працевлаштування молоді у сфері зеленого туризму: методичні рекомендації щодо започаткування власної справи / [за заг. ред. О. В. Кулініча]. – Харків: Ін-т соціальної політики регіону, 2011. – 124 с.
46. Науменко Л.Ю. Інклюзивний туризм як вид реабілітації: сучасні потреби інвалідів / Л.Ю. Науменко, В. В. Лепський, С. В. Макаренко та ін. // Вісник ВДНЗУ «Українська медична стоматологічна академія». – 2017. – № 1. – С. 134–138.
47. Організація туризму : підручник / І. М. Писаревський, С. О. Погасій, М. М. Покоloodна [та ін.] ; за ред. І. М. Писаревського. – Харків : ХНАМГ, 2008. – 541 с.
48. Організаційно-методичні засади діяльності інклюзивно-ресурсних центрів: навчально-методичний посібник / За заг. ред. М.А. Порошенко та ін. – Київ: 2018. – 252 с.
49. Природно-заповідний фонд Київської області / Василюк О. [та ін.]. – К.: НЕЦУ, 2012. – 338 с.
50. Попович С.І. Туристично-екскурсійні ресурси України: вступ до проблеми / С.І. Попович // Збірник «Туристичні ресурси України». - К.: Тип. ФІГУ, 2016. - 352 с.
51. Саричев В. І. Стан та перспективи світової та національної сфер туризму в контексті людського розвитку / В. І. Саричев // Статистика України. – 2014. – № 2. – С. 80–84.
52. Сварник М., Грибальський Я., Войтюк Ю., Свет Є., Ревіна Т., Любімов А., Стадник О., Волошинський О., Стрельников О., Дубровський І., Федорович О. Посібник з активного відпочинку та туризму для неповносправних. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gcs.org.ua>
53. Спеціальна освіта і соціальна робота: теорія і практика підготовки фахівців: монографія / за заг. ред. Н. Г. Пахомової, В. А. Погребняка. – Полтава: АСМІ, 2017. – 247 с.
54. Сорокіна Г.О. Екологічний туризм : навч. посіб. / Г. О. Сорокіна; Державний заклад “Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка”. – Луганськ: Вид-во ДЗ “ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2013. – 206 с.
55. Таланчук П. М. Супровід навчання студентів з особливими потребами в інтегрованому освітньому просторі : навч.-метод. посіб. / М. П. Таланчук, К. О. Кольченко, Г. Ф. Нікуліна. – К. : Соцінформ, 2004. – 128 с.

- 56.** Туристичне намисто України. Атлас [Карти] / відп. ред. Н. О. Крижова. – К.: ДНВП “Картографія”, 2010. – 136 с.
- 57.** Українське товариство глухих [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uto.org>.
- 58.** Фіторізноманіття заповідників і національних природних парків України. Ч. 1. Біосферні заповідники. Природні заповідники [Електронний ресурс] / колектив авторів під ред. В. А. Онищенка, Т. Л. Андрієнка. – К.: Фітосоціоцентр, 2012. – 406 с. – Режим доступу – http://www.botany.kiev.ua/doc/zap_1.pdf.
- 59.** Фіторізноманіття заповідників і національних природних парків України. Ч. 2. Національні природні парки [Електронний ресурс] / колектив авторів під ред. В. А. Онищенка, Т. Л. Андрієнка. – К.: Фітосоціоцентр, 2012. – 580 с. – Режим доступу – http://www.botany.kiev.ua/doc/zap_2.pdf.
- 60.** Шнайдер С. Л. 500 выдающихся деревьев Украины / С. Л. Шнайдер, В. Е. Борейко, Н. Ф. Стеценко. – К.: КЭКЦ, 2011. – 204 с. I
- 61.** Шевцов А. Г. Сучасні проблеми освіти і професійної реабілітації людей з вадами здоров'я : монографія / А. Г. Шевцов. – К.: Соцінформ, 2004. – 200 с.
- 62.** Шпак Л. О. Інституційне регулювання розвитку туристично-рекреаційного комплексу / Л. О. Шпак // Агросвіт. – 2014. – № 5. – С. 32–35.
- 63.** Школа І.М. Менеджмент туристичної індустрії: навчальний посібник / За ред. проф. І.М.Школи. - Чернівці: ЧТЕІКНТЕУ, 2003. - 306с.
- 64.** Inclusive Tourism Marketing Toolkit. Workbook for collecting key information on Accommodation and Resorts [Electronic resource]. – URL: http://www.keroul.qc.ca/DATA/PRATIQUEDOCUMENT/166_fr.pdf
- 65.** John G. C. Kester. 2011 International Tourism Results and Prospects for 2012 / John G. C. Kester // UNWTO News Conference HQ [Źródło elektroniczne]. – 2012. – 16January-Stiezkadostępu
- 66.** The World Bank Data [Electronic resource]. – Way of access: <http://data.worldbank.org/indicator>. 7. The World Factbook [Electronic resource].
- 67.** UNWTO Tourism Highlights 2015 Edition. [Electronic source]. – Access mode: http://tourlib.net/wto/WTO_highlights_2015.pdf.

ГЛОСАРІЙ

А

Абілітація – система заходів, спрямованих на опанування особою знань та навичок, необхідних для її незалежного проживання в соціальному середовищі: усвідомлення своїх можливостей та обмежень, соціальних ролей, розуміння прав та обов'язків, уміння здійснювати самообслуговування.

Агресія (лат. *aggredi* – *нападати*) – індивідуальна чи групова форма деструктивних дій чи поведінки особистості, яка спрямована на використання сили, нанесення фізичної або психологічної шкоди людям і суперечить нормам існування у соціумі.

Адаптація – пристосування людини або групи людей до нового соціального середовища, а частково і пристосування до них цього середовища з метою співіснування та взаємодії. За своєю сутністю адаптація тісно пов'язана з процесом соціалізації, інтеріоризації норм та цінностей нового соціального середовища, способів предметної діяльності, а також форм соціальної взаємодії, що склалися в ньому. Процес адаптації індивіда за критерієм домінуючої форми адаптивної діяльності можна умовно розділити на три етапи: орієнтаційний, спрямований на ознайомлення адаптантів з соціальним середовищем; оціночний, на якому відбувається диференціація соціального досвіду та способу життя на взаємоприйнятний та взаємовідхилений відбір можливих за нових умов форм та способів діяльності згідно з установками та ціннісними орієнтаціями, які раніше склалися у індивіда; та сумісності, на якому суб'єкт досягає стану адаптованості. Індикатором адаптації вважається соціальний статус індивіда в цьому середовищі, а також його психологічна задоволеність цим середовищем в цілому або його важливими елементами. Важливу роль в процесі соціальної адаптації відіграє адаптаційний потенціал індивіда. Це можливості особистості включатися в нові умови соціального середовища. Він пов'язаний з адаптивною підготовкою особистості, тобто тими вміннями та навичками пристосування, які індивід набуває в процесі життєдіяльності. Соціальна адаптація виступає в двох формах: активній та пасивній. При активній формі індивід прагне активно взаємодіяти з середовищем, впливати на його розвиток, долати труднощі та перепони, вдосконалювати суспільні процеси. При пасивній формі адаптації індивід не прагне до змін оточуючої дійсності, схильний до конформізму, недостатньо мобілізує біологічні та психологічні ресурси до пристосування в соціальному середовищі.

Адаптація соціальна – активне пристосування індивіда до умов середовища і результат цього процесу. Адаптація соціальна має дві форми: активну (індивід прагне вплинути на середовище, змінити його, тобто активно входить у процес соціалізації); пасивну (не взаємодіє із середовищем, не прагне змі-

нити його, пристосуватися до особистих норм, оцінок, засобів діяльності). Показники пасивної соціальної адаптації – перехід в інше соціальне середовище, аномія та різні види порушень у ціннісно-нормативній системі суспільства, відхилення поведінки.

Активність соціальна – свідомо цілеспрямована діяльність людини, орієнтована як на перетворення об'єктивних соціальних умов, так і на формування соціальних якостей власної особистості (активної життєвої позиції); характеристика діяльності, відображена міра реалізації і розвитку соціальних потенцій, можливостей людини (її здібностей, знань, навиків, прагнень). Основними сферами активності соціальної є громадська, політична, трудова діяльність, мораль, управління, дозволя.

Акцентуація (лат. *accentuo* – наголошую) характеру (грец. *charakter* – пуса, особливість) – надмірне вираження окремих рис характеру та їх поєднань, що є крайніми варіантами норми.

Апперцепція – прояв вибіркової сприйнятливості, його залежності від досвіду людини та її спрямованості, загального змісту психічного життя.

Асоціалізація (грец. – префікс, що означає заперечення, і *socialis* – суспільний) – засвоєння особистістю норм, цінностей, негативних ролей, стереотипів поведінки, які спричиняють деформацію суспільних відносин, дисгармонію у взаємодії людини і суспільства.

Афект (лат. *affectus* – настрій, хвилювання, пристрасть) неадекватності (лат. *adaequatus* – прирівняний) – негативний стан, породжений невдачами в діяльності, зіткненням завищеної самооцінки особистості з її реальними можливостями.

Б

Бажання – одна з форм мотиваційного стану, що пов'язана з потребами, потягами. Бажання полягають у прояві потреб, при цьому предмет потягу та можливі шляхи його досягнення конкретизовані. Бажання обумовлене ставленням особистості до предмета потреби. Завдання соціальної роботи – навчити клієнта підпорядковувати бажання усвідомленим соціально-корисним меті та завданням. Бесіда – метод отримання інформації про особистість за допомогою словесного спілкування за спеціально розробленою програмою. Результативність бесіди залежить від дотримання певних вимог: чітко сформульованої мети бесіди, розроблених запитань та їх послідовність, а також додаткових варіантів запитань залежно від реакції співрозмовника, його психологічного контакту з клієнтом; фіксація отриманої інформації. Застосовується з метою вивчення психологічних особливостей людини (її переконань, прагнень, інтересів, ставлення до мікросоціуму тощо), а також умов формування цих особливостей.

Багатодітна сім'я – сім'я, в яких доглядають та виховують трьох або більше дітей віком до 16 років. Законом України «Про державну допомогу сім'ям з діть-

ми» передбачено грошові виплати матері або батькові, а також усиновителям, опікунам та піклувальникам, які доглядають та виховують дітей у багатодітних сім'ях. В Україні майже 400 тисяч сімей, що мають трьох і більше дітей.

Безбар'єрне середовище – середовище, яке пристосоване для вільного пересування людей з функціональними обмеженнями через медичні, вікові, інші причини.

Благодійна діяльність (*charitable activity*) – добровільна безкорислива діяльність благодійних організацій, що не передбачає одержання прибутків від цієї діяльності, в інтересах суспільства або окремих категорій осіб.

Благодійність – альтруїстична діяльність, спрямована на надання фінансової та іншої допомоги тим, хто її потребує, на поліпшення умов функціонування суспільства чи його частини.

Брадіалія (від грецького слова: *bradys* – повільний, *lalia* – мова) – патологічно уповільнений темп мови. Мова надмірно уповільнена, з розтяганням голосних звуків, з млявою, нечіткої артикуляцією. Більшості хворих з такою патологією властива загальна млявість, загальмованість, повільність. Часто відзначається уповільнений темп не тільки зовнішньої, але й внутрішньої мови. У дітей з брадіалією зазвичай бувають і порушення загальної моторики, уваги, пам'яті, мислення.

В

Взаємодія – взаємозалежний обмін діями, організація людьми взаємних дій, спрямованих на реалізацію спільної діяльності.

Взаємодія соціальна – форма соціальної комунікації або спілкування двох осіб чи спільнот, у якій систематично здійснюється взаємодія, реалізується соціальна дія кожного із партнерів. Досягається пристосування дій іншого, спільність у розумінні ситуації і певна узгодженість. Взаємодія соціальна спеціально організовуються під час проведення ділових ігор, які є методом вивчення внутрішньо - і міжорганізаційних взаємодій.

Відповідальність – категорія етики, права, що відображає соціальне і морально-правове ставлення особистості до суспільства (людства в цілому); характеризується виконанням морального обов'язку і правових норм.

Відхилення у поведінці – тенденції поведінки, які визначаються спрямованістю на порушення соціальних, моральних та правових норм. Їх, як правило, пов'язують із негативними вчинками.

Вікові кризи – особливі, перехідні періоди розвитку людини, які характеризуються психологічними змінами і нею переживаються.

Віра – особливий стан психіки, який полягає у повному прийнятті людиною відомостей, подій, явищ або власних уявлень, які можуть бути основою її "Я", визначати вчинки, судження, форми поведінки.

Воля – здатність людини, що проявляється у самодетермінації, саморегуляції нею своєї діяльності і різних психічних процесів.

Вплив – процес і результат зміни людиною поведінки, установок, уявлень іншої людини. Вчинок – специфічний вид розумово-вольової дії, необхідна складова діяльності людини. Вчинок – акт морального самовизначення людини, в якому вона стверджується як особистість у своєму ставленні до іншого, до себе самої, до групи чи спільноти. Вчинок – основна одиниця соціальної поведінки, у ньому проявляється і формується характер людини. Може бути виражений дією чи бездіяльністю, позицією, висловленою словами; ставленням до чогось, оформленому у вигляді жесту, погляду, інтонації голосу, змістовного підтексту; в дії, спрямованій на подолання фізичних перепон і пошук істини.

Вчинок – практична дія, опосередкована процесом взаємодії і спілкування між людьми (вибором, метою діяльності, оцінюванням ситуації, самооцінкою, активністю індивіда, намірами, рівнем домагань, статусно-рольовими характеристиками, ціннісно-сисловою та мотиваційною сферами особистості, нормативним регулюванням у конкретній групі чи суспільстві).

Г

Гендер (англ. *gender* – *під*) – сукупність властивостей (соціально-біологічних характеристик), за допомогою яких люди визначають статеву належність індивіда, дають визначення понять “чоловік” і “жінка”.

Гендерний баланс – фактичний або такий, що планується, стан прав, за яким соціальне, економічне, політичне становище чоловіків та жінок стає рівним. Установлення гендерного балансу спирається на сукупність ключових показників, серед яких найбільше значення мають рівномірний розподіл доходів, представництво на управлінських та політичних посадах, рівень завантаження при веденні домашнього господарства і виконанні громадських справ, досягнутий рівень освіти, існуючий рівень захворюваності і тривалість життя.

Гендерна демократія – система волевиявлення двох статей – жінок і чоловіків у громадянському суспільстві як рівних у правах і можливостях, що законодавчо закріплені й реально забезпеченні в усвідомленні політико-правових принципів, діях, розбудові суспільних державних структур з урахуванням гендерних інтересів та потреб.

Гендерна інтеграція – процес упровадження гендерного компонента в усі галузі життєдіяльності суспільства, з метою забезпечення реалізації гендерної демократії, рівності та справедливості, а також усунення дискримінації з статевою ознакою.

Гендерна культура – сукупність статево-рольових цінностей, відповідних потреб, інтересів і форм діяльності в певному суспільстві, які зумовлені суспільним устроєм та пов'язаними з ними інституціями.

Гендерна рівність – рівність перед законом (включаючи однаковий доступ до людських ресурсів, ресурсів виробництва, а також рівність в отриманні винагороди за рівноцінну працю) і рівність можливостей щодо вираження своїх можливостей своїх інтересів та прийняття рішень незалежно від статі людини.

Гендерні стереотипи – набір загальноприйнятих норм і суджень, які стосуються існуючого становища чоловіків і жінок, норм їхньої поведінки, мотивів і потреб. Гендерні стереотипи закріплюють наявні гендерні розбіжності і стають перепорою до змін стану справ у сфері гендерних відносин.

Гендерна рівноправність – рівне оцінювання суспільством подібностей і відмінностей між жінкою і чоловіком та розрізнення ролей, які вони відіграють.

Гендерна соціалізація – процес засвоєння людиною соціальної ролі, визначеної для неї суспільством від народження, залежно від того, чоловіком чи жінкою вона народилася.

Гендерні ролі – сукупність очікуваних взірців поведінки для чоловіків і жінок.

Групова згуртованість – утворення, розвиток і формування зв'язків у групі, які забезпечують перетворення зовні заданої структури на психологічну спільність людей, психологічний організм, який живе за своїми нормами і законами відповідно до своїх цілей і цінностей.

Групова сумісність – соціально-психологічний показник згуртованості групи, що виражає можливість безконфліктного спілкування і погодження дій індивідів в умовах спільної діяльності.

Групові норми – певні правила, стандарти поведінки, вироблені групою для забезпечення спільної діяльності членів.

Групові процеси – процеси групової динаміки, які відображають весь цикл життєдіяльності групи (від утворення, функціонування – до розпаду).

Групові ролі – типові способи поведінки, які пропонують, очікують і реалізують учасники групового процесу.

Д

Девіантна (лат. *deviatio* – відхилення) поведінка – система вчинків, що відрізняються від загальноприйнятих у суспільстві норм права, культури, моралі.

Депресія (лат. *depressio* – пригнічення) – афективний стан, який характеризується негативізмом, пригніченим емоційним фоном, зміною мотиваційно-когнітивної сфери, загальною пасивністю поведінки.

Десоціалізація (лат. *de* – префікс, що означає віддалення, скасування, і *socialis* – суспільний) – зворотний щодо соціалізації процес, який характеризується відчуженням особистості від основної маси людей, входженням її в асоціальні чи антисоціальні неформальні групи.

Дефект – вада, недолік, пошкодження у фізичному або психічному стані дорослої людини, дитини.

Деформації (лат. *deformo* – перекручую, спотворюю) спілкування – відхилення від норм взаємодії, які прийняті в суспільстві і відповідають світовим стандартам.

Діяльність – специфічний вид активності людини, спрямований на пізнання і творче перетворення навколишнього світу, в тому числі й самої себе, умов і засобів свого існування; цілеспрямований взаємовплив учасників взаємодії.

Дискримінація – дія або поведінка, ґрунтована на упередженні, негативних переконаннях стосовно певної групи людей.

Дисципліна – точне, своєчасне і неухильне додержання встановлених правовими та іншими соціальними нормами правил поведінки у державному і суспільному житті.

Довіра – очікування від людини вчинків, що відповідають моральним мотивам та нормам діяльності, яке будується на знаннях про характер людини, досвіді спілкування з нею, і, відповідно, знаннях про вірогідний характер її вчинків.

Дружба – особлива форма міжособистісної взаємодії, яка характеризується індивідуально-вибірковими стосунками, взаємною прихильністю учасників спілкування, посиленням процесів афіліації, високим рівнем задоволеності міжособистісними контактами, взаємними очікуваннями позитивних почуттів.

Е

Екологічний (зелений, природно-пізнавальний) **туризм** – це особливий напрям відпочинку для людей, перевантажених повсякденними проблемами, побутом і урбаністичним оточенням. Цей вид відпочинку спрямований на усамітнення та спілкування з природою, проживання в сільському середовищі або інших екологічних територіях. Головна мета зеленого туризму – абстрагуватися від шуму мегаполіса, зануритися у той світ, у якому жили наші предки.

Егоїзм (франц. *egoïsme*, від лат. *ego* – я) – ціннісна орієнтація суб'єкта, яка зумовлює домінування в його взаємодії з іншими особистих інтересів і потреб безвідносно до інтересів партнера по спілкуванню.

Егоцентризм (лат. *ego* – я і *centrum* – осередя) – зосередженість індивіда тільки на власних інтересах і переживаннях, що спричинює його нездатність зрозуміти іншу людину як суб'єкта взаємодії та самодостатню особистість.

Екстремальна (лат. *extremum* – край, кінець) ситуація – інтенсивний вплив на індивіда чинника навколишнього середовища (їх сукупності), що робить життєво необхідним включення механізмів адаптації (приспособування, самозахисту) для виживання, максимально можливого за таких обставин психологічного та біологічного комфорту.

Емоції (лат. *emoveo* – хвилюю) – психічне відображення у формі безпосереднього переживання життєвого змісту явищ і ситуацій.

Емоційно-психічні стани – потяги, емоції, почуття, прагнення, бажання, переживання особистості, пов'язані з пізнанням і самопізнанням; воля, яка виникає завдяки потягам та емоціям і зумовлює дії та вчинки людини.

Емпатія (грец. *empathia* – співпереживання, співчуття) – досягнення емоційних станів іншої людини; психічний процес, який дає змогу зрозуміти переживання іншої особистості (механізм пізнання); дія індивіда, що допомагає йому по-особливому вибудувати спілкування (особливий вид уваги до іншої людини); здібність, властивість, здатність проникати в психічний стан іншої людини (характеристика людини, тобто емпатійність).

Ефект (лат. *effectus* – виконання, дія) **ореолу** (лат. *aureolus* – золотий) – тенденція перебільшувати тим, хто сприймає, однорідність особистості співрозмовника, переносити сприятливе (несприятливе) враження про одну якість індивіда на всі інші.

Ж

Життєдіяльність – сутність і здатність людського організму об'єктивно виконувати фізіологічні і фізичні, соціальні та інші функції. Життєдіяльність забезпечується як самою людиною, так і складною системою заходів з боку суспільства і держави.

Життєва мета – форма самопрогнозування, ідеального уявлення бажаного майбутнього.

Життєва перспектива – спосіб усвідомленого, відносно структурованого засвоєння особистістю свого майбутнього.

Життєві плани – спосіб усвідомлення свого ставлення до подій власного життя, підвищення своєї ролі у регулюванні індивідуальної життєдіяльності (під час прийняття життєво важливих рішень).

З

Здібності – індивідуально-психологічні особливості, які зумовлюють успішну діяльність особистості.

І

Інклюзія – лише частина набагато більшої картини, ніж навчання у звичайному класі загальноосвітньої школи. Інклюзія – це бути включеним у життя і брати в ньому участь, використовуючи власні можливості в щоденній діяльності як член громади. Інклюзія – це коли ти є частиною того, що й інші, коли тебе приймають і обіймають, як того, що до них належить. Інклюзія може мати місце у школі, церкві, на ігровому майданчику, на роботі й відпочинку.

Інклюзивний туризм – це форма туризму, яка включає в себе процес співпраці між різними учасниками у сфері туризму та передбачає надання людям з інвалідністю доступності, включаючи мобільну, візуальну, слухову і когнітивну складові доступності, надає право функціонувати незалежно, на рівних умовах з почуттям власної гідності через надання універсальних туристичних продуктів, послуг і середовища.

Ідеал (франц. *ideal*) – узагальнене уявлення про максимально можливий рівень розвитку особистості, реалізації її потенціалу.

Ідентифікація (лат. *identicus* – тотожний) – процес ототожнення (уподібнення) себе з іншим індивідом або групою, основою якого є емоційний зв'язок; набуття, засвоєння цінностей, ролей, моральних якостей іншої людини, особливо батьків; копіювання суб'єктом думок, почуттів, дій іншої людини, яка є моделлю.

Ідентичність (лат. *identicus* – *тотожний*) – збереження і підтримання особистістю власної цілісності, тотожності, неперервності історії свого життя.

Індивідуальність (лат. *individuitas* – *неподільність*) – сукупність своєрідних психічних особливостей і певних властивостей людини, які характеризують її неповторність і виявляються у рисах характеру, у специфіці інтересів, якостей, що відрізняють одну людину від іншої.

Інтеграція – зусилля, спрямовані на введення дітей з особливими освітніми потребами у регулярний освітній простір. Пристосування учня до вимог школи.

Інтеріоризація (лат. *interior* – *внутрішній*) – процес формування внутрішньої структури людської психіки за допомогою засвоєння соціальних норм, цінностей, ідеалів, процес переведення елементів зовнішнього середовища у внутрішнє “Я”.

К

Компетентна (лат. *competens* – *належний, відповідний*) **людина** – індивід, який має досконалі знання у певній професійній сфері.

Комунікативна структура малої групи – відносини індивідів між собою і навколишнім середовищем, які спрямовані на актуалізацію комунікативного потенціалу групи і реалізуються в системі інформаційних зв'язків.

Комунікативний вплив – внутрішня комунікативна установка комунікатора стосовно себе і реципієнта, вербальні і невербальні особливості повідомлення, характеристики комунікативного простору спілкування, складові соціально-психологічного середовища.

Комунікативні бар'єри (франц. *barriere* – *перешкода*) – психологічні перешкоди, що виникають на шляху отримання інформації.

Комунікація (лат. *communico* – *спілкуюсь із кимось*) – спектр зв'язків та взаємодій, що передбачають безпосередні чи опосередковані контакти, реалізацію соціальних відносин, регуляцію соціального процесу, ціннісне ставлення до нього, обмін інформацією, співпереживання, взаєморозуміння, сприймання, відтворення, вплив групи на людину чи однієї людини на іншу.

Конфлікт (лат. *conflictus* – *зіткнення*) – зіткнення значущих, конкуруючих, несумісних чи протилежних поглядів, потреб, інтересів і дій індивідуума.

Конформність – схильність індивіда піддаватися думці групової більшості, реальному чи уявному тиску групи.

Когнітивна (лат. *cognitio* – *знання, пізнання*) сфера особистості – пізнання і перетворення людиною навколишнього світу.

Корекція – система спеціальних заходів, спрямованих на допомогу чи послаблення недоліків розвитку, властивих аномальним дітям.

Культура особистості – сукупність соціальних норм і цінностей, якими індивід керується в процесі практичної діяльності, реалізуючи свої потреби й інтереси у взаємодії із соціальним оточенням.

Культура спілкування – сукупність знань і вмінь, способів і навичок комунікативної взаємодії, а також пов'язаних з нею загальних для конкретного суспільства і конкретних ситуацій етико-психологічних принципів і норм.

Л

Лідер (англ. *leader* – провідник, ведучий, керівник) – наділений найбільшим ціннісним потенціалом індивід, який має провідний вплив у групі.

Лідерство – один з процесів організації й управління малою соціальною групою, який сприяє досягненню групових цілей в оптимальні терміни та з оптимальним ефектом.

М

Мала група – невелика за чисельністю спільність, в якій індивіди безпосередньо контактують між собою, об'єднані спільною метою та завданнями, що є передумовою їх взаємодії, взаємовпливу, спільних норм, процесів та інтересів, міжособистісних відносин і тривалості їх існування.

«Маргінальна» (лат. *marginalis* – той, що перебуває на краю) **особистість** – індивід, який, опинившись на межі двох чи кількох культур, подолав межі спільності, в якій виховувався, однак не зміг увійти або не був прийнятий у нову групу.

Мейнстрімінг – (загальний потік) передбачає розширення соціальних контактів між дітьми з обмеженими можливостями здоров'я та їхніми однолітками.

Міжгрупове сприймання – процеси соціальної перцепції, у яких суб'єктом і об'єктом сприймання є соціальні групи, спільності.

Міжгрупові відносини – сукупність соціально-психологічних явищ, які характеризують суб'єктивне відображення зв'язків між соціальними групами, а також зумовлений ними спосіб взаємодії спільностей.

Міжгрупові конфлікти – конфлікти всередині великих соціальних груп, організацій, сторонами яких є соціальні групи, що переслідують несумісні цілі і перешкоджають одна одній у їх здійсненні.

Міжособистісне спілкування – процес предметної та інформаційної взаємодії між людьми, в якому формуються, конкретизуються, уточнюються і реалізуються їх міжособистісні відносини (взаємовплив, сприйняття одне одного тощо) та виявляються психологічні особливості комунікативного потенціалу кожного індивіда.

Міжособистісний вплив – процес і результат зміни одним індивідом поведінки, установок, намірів, уявлень, оцінок іншого індивіда.

Мотив (лат. *movere* – штовхати, приводити у рух) – спонукання до діяльності, пов'язане із задоволенням потреб; сукупність зовнішніх чи внутрішніх умов, які зумовлюють активність суб'єкта і визначають її спрямованість.

Мотивація – система мотивів, яка визначає конкретні форми діяльності або поведінки людини.

Мотиваційна сфера – складне інтегральне психологічне утворення, основу якого становлять потреби, тобто динамічно-активні стани особистості, які виражають її залежність від конкретних умов існування і породжують діяльність, спрямовану на ліквідацію цієї залежності.

Н

Навіювання, або сугестія (лат. *suggestio* – навіювання) – процес впливу на психічну сферу людини, пов'язаний з істотним зниженням її критичності до інформації, що надходить, відсутністю прагнення перевірити її достовірність, необмеженою довірою до її джерел.

Наслідування – процес орієнтації на певний приклад, взірець, повторення і відтворення однією людиною дій, вчинків, жестів, манер, інтонацій іншої людини, копіювання рис її характеру та стилю життя.

Невербальна (лат. *verbalis*, від *verbum* – слово) поведінка – найрізноманітніші рухи (жести, експресія обличчя, пози, інтонаційно-ритмічні особливості голосу, дотик), які виражають психічні стани людини, її ставлення до партнера, до ситуації спілкування загалом.

Невербальне спілкування – вид спілкування, для якого характерне використання невербальної поведінки і невербальних комунікацій як головного засобу передавання інформації, організації взаємодії, формування образу, думки про партнера, здійснення впливу на іншу людину.

Невербальні комунікації – система відчужених і незалежних від психологічних і соціально-психологічних властивостей людини, наділених чіткими значеннями символів, знаків, жестів, що використовуються для передавання повідомлення.

Недієздатність – наслідок дефекту чи обмежена можливість конкретної людини, що перешкоджає чи обмежує виконання нею повної нормальної ролі, виходячи з вікових, статевих чи соціальних факторів.

О

Обмеження життєдіяльності – неможливість виконувати повсякденну діяльність способом та в об'ємі, звичайних для людини, що створює перешкоди у соціальному середовищі, ставить її в незручне становище порівняно зі здоровими і проявляється частковою або повною втратою здатності до самообслуговування, пересування, орієнтації, спілкування, навчання, контролю за поведінкою, а також значним обмеженням обсягу трудової діяльності, зниженням кваліфікації і призводить до соціальної дезадаптації.

Обмежена можливість – втрата здатності (в наслідок наявності дефекту) виконувати певну діяльність в межах того, що вважається нормою для людини.

Особистість – суб'єкт власної життєдіяльності, суспільна істота, наділена свідомістю і представлена психологічними характеристиками, які є стійки-

ми, соціально зумовленими, виявляються у суспільних зв'язках, відносинах з навколишнім світом, іншими людьми, визначають поведінку людини.

Особливі потреби – новий термін, прийнятий до вживання в останні десять років, пом'якшений на відміну від термінів «інвалід», «дефектність», «відставання». До особливих потреб можуть належати вітальні (життєві) потреби: виживання певної їжі й задоволення потреб у харчуванні та в інших життєвих проявах специфічним чином; особливі пристосування для нормальної життєдіяльності тощо, соціально-психологічні потреби (у конкретних медичних, реабілітаційних, педагогічних, психологічних, соціальних послугах).

П

Переконавання – метод свідомого та організованого впливу на психіку індивіда через звернення до його критичного судження.

Поведінка адаптаційна – поведінка, яка пристосовує організм до умов зовнішнього та внутрішнього середовища.

Психологічна реабілітація – система заходів, спрямованих на відновлення, корекцію психологічних функцій, якостей, властивостей особи, створення сприятливих умов для розвитку та утвердження особистості.

Психологічний захист – система регуляторних механізмів, що спрямовані на усунення або зведення до мінімуму негативних переживань, які травмують особистість, пов'язані із внутрішніми або зовнішніми конфліктами, станами тривоги і дискомфорту.

Психологічний вплив – застосування у міжособистісній взаємодії винятково психологічних засобів з метою впливу на стан, думки, почуття, дії іншої людини.

Правова поведінка – усвідомлена законослухняна діяльність людини у всіх сферах життя, звичка дотримуватися закону.

Р

Референтна (лат. *refero* – повідомляю) група – реальна чи умовна соціальна спільність, з якою індивід співвідносить себе як з еталоном, орієнтуючись у своїх вчинках і самооцінці на її норми та цінності.

Рефлексія (лат. *reflexio* – звернення назад, самопізнання) – усвідомлення індивідом того, як його сприймають і оцінюють інші індивіди або спільності; вид пізнання, у процесі якого суб'єкт стає об'єктом свого спостереження; аналіз власного психічного стану.

Роль – певна соціальна, психологічна характеристика особистості, спосіб поведінки людини залежно від її статусу і позиції у групі, суспільстві, в системі міжособистісних, суспільних відносин.

С

Самовизначення – усвідомлений вибір особистістю позиції у певній життєвій ситуації, підкреслене ставлення до чогось чи когось.

Самоефективність – почуття власної компетентності та ефективності.

Самоконтроль – усвідомлене, вольове управління своїм психічним життям та поведінкою відповідно з “Я-характеристиками”, ментальністю, ціннісно-смісловою, потребово-мотиваційною та когнітивною сферами.

Самооцінка – оцінка особистістю самої себе, своїх якостей, життєвих можливостей, ставлення інших до себе і свого місця серед них.

Самопізнання – процес пізнання суб’єктом себе, своєї діяльності, внутрішнього психічного змісту.

Самосвідомість – здатність людини безпосередньо відтворювати себе, сприймати себе збоку, рефлексувати з приводу своїх можливостей.

Самотність – сукупність емоцій, які виникають у відповідь на дефіцит (кількісний і якісний) соціальних контактів; болісне, гостре переживання, яке виражає певну форму самосвідомості і свідчить про порушення системи відносин і зв’язків особистості із зовнішнім світом.

Соціалізація (лат. *socialis* – *суспільний*) – процес входження індивіда в суспільство, активного засвоєння ним соціального досвіду, соціальних ролей, норм, цінностей, необхідних для успішної життєдіяльності в певному суспільстві.

Соціальна адаптація (лат. *adaptatio* – *приспосовувати*) – вид взаємодії особи із соціальним середовищем, у процесі якого відбувається узгодження вимог та сподівань обох сторін.

Соціальна група – відносно стійка сукупність людей, пов’язаних між собою спільними цінностями, цілями, системою взаємин, взаємовпливів і включених до типових форм діяльності.

Соціальна допомога – система заходів, спрямованих на повернення особи до активного життя та праці, відновлення соціального статусу і формування в особи якостей, установок щодо пристосування до умов нормальної життєдіяльності шляхом правового і матеріального захисту її існування, підготовки до самообслуговування з формуванням здатності до пересування і спілкування, повсякденних життєвих потреб тощо.

Соціальна інклюзія – це забезпечення того, щоб усі діти й дорослі могли брати участь у житті суспільства як вартісні члени, яких поважають і які роблять свій внесок у це суспільство. Вона відображає активний і націлений на розвиток людини підхід до соціального добробуту, який передбачає більше, ніж просто ліквідацію бар’єрів чи ризиків. Вона вимагає інвестицій і дії для того, щоб створити умови для інклюзії. Це комплексна і складна (вимоглива) концепція, яку не можна зводити лише до одного виміру. Соціальна інклюзія виникла як важлива концепція політики в Європі у 1980-х роках у відповідь на

зростаючі соціальні поділи, як наслідок нових умов ринку праці та невідповідності існуючої системи соціального забезпечення, що не могли задовольнити потреб різноманітних верств населення.

Соціальний супровід – вид соціальної роботи, спрямованої на здійснення соціальної опіки, допомоги та патронажу соціально незахищених категорій дітей та молоді з метою подолання життєвих труднощів, збереження, підвищення їх соціального статусу.

Соціальна перцепція (лат. *perceptio* – сприймання, пізнання) – цілісне сприймання суб'єктом соціальних об'єктів (людей, груп, спільностей), яке дає змогу надійніше визначати успішність і перспективи міжособистісної взаємодії.

Соціальна поведінка – відносно узгоджена і послідовна сукупність соціальних значущих вчинків особистості.

Соціальна психологія – наука про взаємозв'язок соціального і психічного, їх взаємодію, взаємозалежність, взаємовпливи на рівні окремої людини, спільності; про соціально-психологічні явища, які виникають у процесі соціальної взаємодії і характеризують індивіда і групу.

Соціальна реабілітація (лат. *re* – префікс, що означає зворотну або поворотну дію, і лат. *habilitas* – придатність, спроможність) – поновлення, включення в нормальний процес соціалізації хворих, осіб, що пережили стрес під час аварій, катастроф, стихійних лих тощо.

Соціальна установка – детермінована минулим досвідом психологічна готовність індивіда до певної поведінки (стосовно конкретних об'єктів, до вироблення його суб'єктивних орієнтацій як члена групи (суспільства) щодо соціальних цінностей, об'єктів тощо).

Соціальне життя – упорядкована система взаємодій індивідів, сукупність видів, форм спільної діяльності людей, спрямованої на забезпечення умов та засобів їх існування, реалізацію інтересів, цінностей, потреб, у тому числі й потреб у спілкуванні, встановленні соціальних контактів.

Соціальний контроль – нормативне регулювання поведінки людей системою засобів впливу суспільства та соціальних груп задля збереження цілісності й стійкості останніх, забезпечення їх позитивного розвитку.

Соціальний тип – узагальнене відображення сукупності істотних соціальних якостей особистостей, що належать до певної соціальної спільності.

Соціальні класи – великі соціальні спільності людей, які різняться місцем в історично зумовленій системі суспільного виробництва, ставленням до засобів виробництва, роллю в суспільній організації праці, а отже способами одержання і розмірами суспільного багатства.

Соціальні норми – еталон, мірило, зразок, з якими особистість співвідносить свої вчинки, на основі яких обґрунтовує свої дії, оцінює поведінку інших.

Соціально-психологічна компетентність особистості – сукупність спеціальних комунікативних, перцептивних та інтерактивних знань, які дають

змогу індивіду орієнтуватися у соціальних ситуаціях, міжособистісних відносинах (взаємодія, відображення соціальних оцінок, регуляція поведінки тощо), приймати правильні рішення та досягати визначених цілей.

Соціально-психологічна реальність – якісно нове утворення, яке виникає на межі соціального та психічного, має суттєві ознаки кожного з них і в якому важливими є закономірності та механізми взаємозв'язку соціального та психічного, їх взаємодія, взаємозалежність і взаємовплив.

Соціально-психологічна стабільність – стан відображення соціально-психологічних явищ, взаємозв'язку спільності й особистості, за якого жоден з них не може істотно змінити соціальні відносини в своїх інтересах.

Соціально-психологічний досвід – єдність комунікативних знань, умінь і навичок, нагромаджених на основі та в процесі безпосередньої взаємодії людей у соціальних групах.

Соціально-психологічний клімат – морально-психологічний настрій, який відтворюється у взаєминах у групі, умови, що створюють ефективний процес навчальної діяльності.

Соціально-психологічний клімат групи – якісний аспект міжособистісних відносин, що виявляється у сукупності внутрішніх (психологічних) умов, які сприяють або перешкоджають продуктивній спільній діяльності і всебічному розвитку особистості у групі.

Соціально-психологічний простір – об'єктивна форма суб'єктивного сприйняття, представленого системою певних оцінок, уявлень та образів; соціальна діяльність людей чи груп, відносини і взаємодія між ними, їхні наміри, позиції і цілі, взаємозв'язки і взаємозалежності.

Соціально-психологічний тип – узагальнене відображення сукупності соціально-психологічних особливостей і якостей особистості, які виявляються в конкретному соціально-психологічному середовищі.

Соціально-психологічні механізми – психологічні впливи або засоби, за допомогою яких здійснюється соціально-психологічне відображення людиною реалій соціального життя, а отже перехід зовнішніх впливів соціального оточення у внутрішні регулятори її поведінки.

Соціально-психологічні явища – феномени, що виникають у результаті взаємодії суб'єктів комунікативного процесу (окремих індивідів і спільностей) у певних умовах, відтворюють соціально-психологічну реальність, спонукають і регулюють поведінку людей, сприяють організації різних форм діяльності та спілкування, здійснюють обмін інформацією і переживаннями.

Спілкування – увесь спектр зв'язків і взаємодій людей у процесі духовного і матеріального виробництва, спосіб формування, розвитку, реалізації та регуляції соціальних відносин і психологічних особливостей окремої людини, що здійснюється через безпосередні чи опосередковані контакти, в які вступають особистості та групи.

Спосіб життя – стійка типова форма життєдіяльності особистості та спільностей, міра їх включення в соціум, типові форми взаємодії індивіда із суспільством, групами, іншими людьми.

Спосіб життя великої соціальної групи – сукупність стійких типових форм життєдіяльності спільності.

Статус (лат. *status* – стан, становище) – місце індивіда в системі міжособистісних відносин у групі, суспільстві, його права, обов'язки і привілеї.

Стереотип (грец. *stereos* – твердий і *typos* – відбиток) – відносно стійкий і спрощений образ соціального об'єкта, формування якого спричинене недостатністю інформації, надмірною прив'язаністю до власного досвіду, некритичним сприйняттям відомостей.

Стереотипізація – процес формування враження про людину на основі вироблених стереотипів; віднесення соціальних об'єктів або форм взаємодії до відомих чи таких, що здаються відомими, явищ, приписування їм знайомих рис з метою прискорення чи полегшення міжособистісного спілкування.

Стрес (англ. *stress* – напруга) – емоційний стан людини, що виникає під дією екстремальних впливів; особливий психічний стан людини на стадії пристосування до нових умов існування, спричинений надмірною психофізіологічною мобілізацією організму.

Сфера соціалізації – середовище дії, в якому відбувається процес розширення та примноження соціальних зв'язків індивіда із зовнішнім світом.

Т

Тактика (грец. *taktika* – мистецтво командування військом) спілкування – система послідовних дій, яка сприяє реалізації обраної стратегії, досягненню поставленої мети.

Темперамент (лат. *temperamentum* – узгодженість, устрій) – стійка характеристика індивіда, яка виявляється в силі, швидкості, напруженості, урівноваженості, перебігу психічної діяльності, у порівняно більшій чи меншій стійкості її настроїв.

У

Упередження – установка, що перешкоджає адекватному сприйманню повідомлення чи дії.

Усамотнення – перебування у самотності, ізолювано, відокремлено, без спілкування з ким-небудь.

Установка – цілісний стан особистості, вироблена на основі досвіду готовність стійко реагувати на передбачувані об'єкти чи ситуації, вибіркова активність, спрямована на задоволення потреби.

Ф

Фасцинація (англ. *fascination* – *зачарування*) – спеціально організований вербальний вплив при передаванні інформації, спрямований на підвищення якості сприймання інформації шляхом впливу на емоційний стан і поведінку реципієнта.

Формальна структура малої групи – взаємини і зв'язки між індивідами в групі, за допомогою яких здійснюються ділові контакти, офіційні відносини, спрямовані на виконання групового завдання.

Х

Характер (грец. *character* – *пуса, особливість*) – сукупність стійких індивідуальних властивостей особистості, що виявляються в типових способах діяльності та спілкування, в типових обставинах і визначаються ставленням особистості до цих обставин.

Ц

Ціннісні орієнтації – спрямованість інтересів і потреб особистості на певну ієрархію життєвих цінностей, схильність надавати перевагу одним цінностям і заперечувати інші, спосіб диференціації особистісних об'єктів і явищ за їх особистісною значущістю.

Ціннісно-сміслова сфера – складне цілісне утворення, представлене передусім ціннісними орієнтаціями, котрі формуються при засвоєнні соціального досвіду, виявляються у цілях, ідеалах, переконаннях, інтересах та слугують важливим чинником соціальної регуляції взаємин людей і поведінки індивіда.

Цінність – феномен, який має для людини велике значення і відповідає її актуальним потребам та ідеалам; опосередковане культурою поняття, яке є етапом належного у досягненні потреб.

Я

«Я-концепція» (лат. *conceptio* – *сприйняття*) – цілісний, хоч і не позбавлений внутрішніх суперечностей образ власного «Я», формування якого відбувається поетапно аж до самосвідомості.

«Я-образ» – остаточне уявлення про себе, результат роботи над пізнанням себе, осмислення своєї ролі на кожному життєвому етапі; особистість у єдності всіх аспектів її буття, відтворених у самосвідомості.

ДОДАТКИ

Додаток 1.

Рекомендації щодо забезпечення інклюзивного простору

Таблиця 3

Перелік рекомендацій щодо облаштування номерів та простору в готелі для людей з інвалідністю

Рекомендації до готельного номеру	Рекомендації до простору готелю та приготельної території
1) Номери, які мають однакову якість та комфортність, інші приміщення. 2) Місце для циркуляції для повороту інвалідного крісла у спальні, їдальні та вітальні, а також окреме місце для для використання інвалідних крісел в іншому місці 3) Контроль температури в приміщенні для різних особистих потреб – від стельових вентиляторів до повної інтегрованої системи управління з автоматичним балансуванням 4) Килимок із низьким ворсом, який не ковзає 5) Вимикач біля ліжка та всі вимикачі із точками потужності на доступній висоті для людини на рівні очей (900–1100 мм) 6) Всі двері та коридори доступні для інвалідних візків, наприклад, внутрішні розсувні двері повинні максимізувати внутрішній простір циркуляції приміщення 10) Цифрові телевізори в спальнях та просторах повинні мати підписи (субтитри) 11) Всі пульси дистанційного керування, область комп'ютера та телефон на висоті столу 12) Послуги пральні доступні та використовуються людьми, які користуються інвалідним візком 13) Опції повинні мати список юрисдикційних локальних ресурсів для людей, щоб вільно користуватися або наймати таксе обладнання як душові стільці і підйомники для ліжок - Ванна кімната: 14) «Рулонний» душ – інвалідна коляска може рухатися в душовій. Цей тип душу також називається «безбар'єрний душ» 15) Рівна підлога ванної кімнати 16) Ручна духова насадка 17) Туалети та душові з решітками	1) Дружній, привітний персонал, який бажає бути винахідливим і навчитися допомогти 2) Нізких сходів до кімнати або всередині приміщень, приміщення на відкритому повітрі 3) Поверхня за межами кімнати рівна 4) Постійні доступні шляхи дозволяють безперервну поїздку інвалідних колясок до і в межах будівлі, що надає доступ до всіх об'єктів - Автостоянка: 5) Автопарковки широкі та безпечні 6) Автостоянки розташовані поруч із кімнатами або апартаментами 7) Наявність ліфтів для інвалідних колясок 8) Автостоянки розташовані на рівному місці, а не на схилі.

Таблиця 4

Рекомендації щодо інформації, що надається турфірмами та готелями, що обслуговують інклюзивних туристів

Рекомендації щодо інформації, що надається турфірмами та готелями, які обслуговують інклюзивних туристів
1) Фотографії є однією з найкращих форм, що передають стиль, якість та доступність вимоги проживання в готелях. Необхідно надати фотографії номерів, житлових приміщень, ванних кімнат і туалетів, звертаючи увагу на окремі елементи, такі як важелі-ручні крани і рейки, прилеглі до туалету, душу й інших зон, такі як ресторан або майданчики та сади. 2) Наявність інформативного тексту, вимірювання критичного значення елементів, особливо пов'язаних із простором і плануванням проживання. Обов'язкове позначення будь-яких потенційних бар'єрів, такі як сходи або верхні рівні, недоступні ліфти. 3) Включення голосових написів та підписів (субтитрів) на відео як альтернативний спосіб спілкування та інформування. 4) Сформуйте політику щодо доступності, що коротко описує ті зручності, що ви пропонуєте. Ця інформація може включати в себе фотографії, розміри планів поверхів та інші допоміжні схеми, рисунки та діаграми. 5) Надання карт та схем для визначення шляху до місцезнаходження номерів і всіх видів сервісу. 6) Опис обробки поверхні від номерів до загальних приміщень та приготельної території. 7) Впровадження голосових активів як доступних елементів керування освітленням та іншими пристроями. 8) Інформація про підйомник або його відсутність у басейні (якщо він є). 9) Інформація про допоміжні послуги для туристів з інвалідністю, яка повинна включати сервіси з ремонту і заміни протезів та обладнання, ветеринарні клініки для собак-поводирів, а також пункти надання спеціалізованої медичної допомоги.

АКТИВ

*Богдан Н.М. Дослідження проблем розвитку інклюзивного туризму: туристська інфраструктура і доступність готельних послуг / Богдан Н.М., Соколенко А.С., Москаленко О.А./Науковий журнал Приазовський економічний вісник. – 2018. – № 5. – С. 280–287.

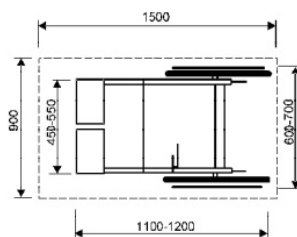
Додаток №2.

ДБН В.2.2-17:2006 «Будинки і споруди.

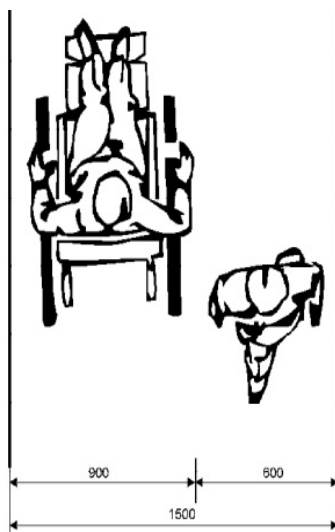
Доступність будинків і споруд для маломобільних груп населення»

Вимоги до технічної інфраструктури готелів, турбаз, мотелів та сільських осель з огляду на доступність для неповносправних

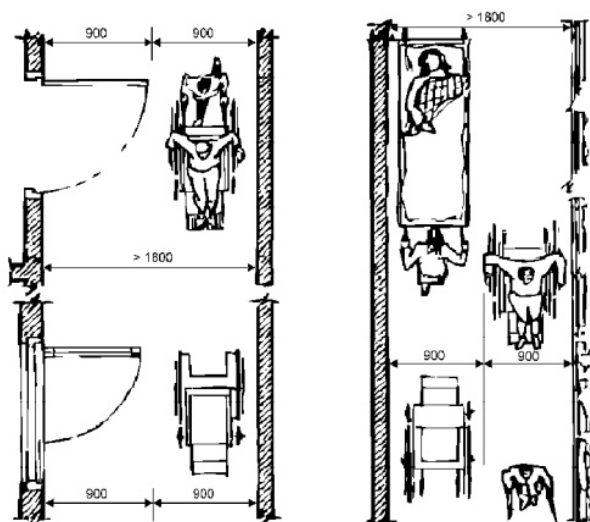
Будівельні норми

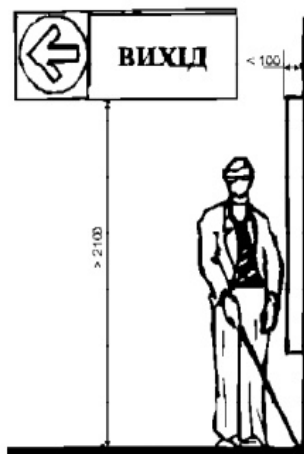
- Г.1. Зона для розташування крісла-візка повинна мати ширину не менше 0,9 м довжину не менше 1,5 м.

- Г.2. Смуга руху в будинках і на ділянці при односторонньому русі повинна мати ширину не менше 1,5 м,

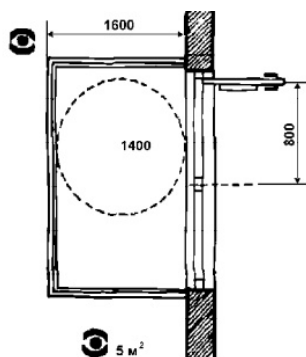
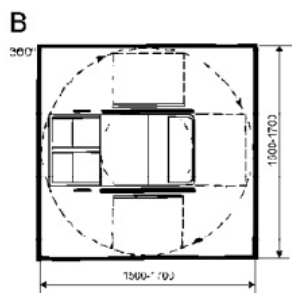
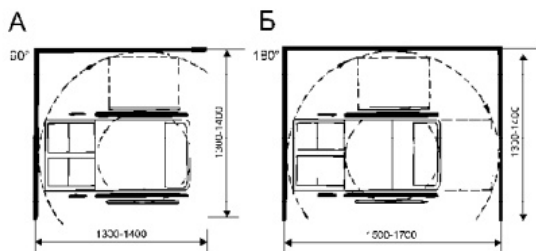
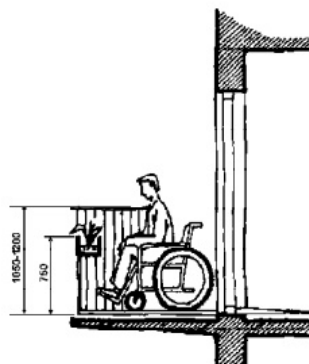

при двосторонньому русі – не менше 1,8 м, оскільки необхідно передбачати розташування на ній інваліда на колясці і іншої особи.

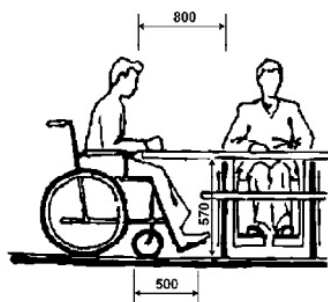
Г.3. Висота проходу до низу конструкцій, що виступають, повинна бути не менше 2,10 м.

Г.4. Розміри площадки для повороту крісла-коляски на 90° повинні бути не менше 1,3 м x 1,3 м. для повороту на 180° - не менше 1,3 м x 1,5 м, для розвороту на 360° потрібна площадка не менше 1,5 м x 1,5 м.

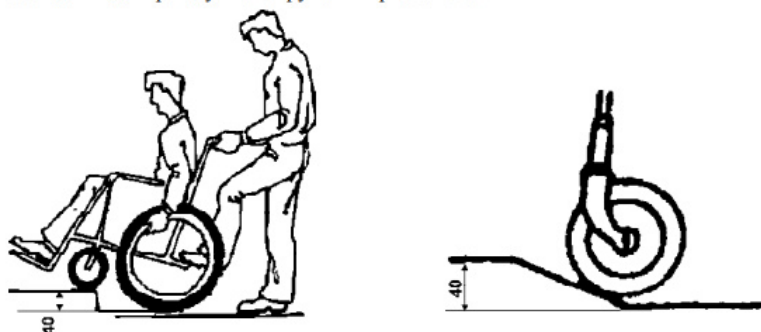

Ширина балконів, лоджій та галерей має бути не менше 1,5 м у просвіті.

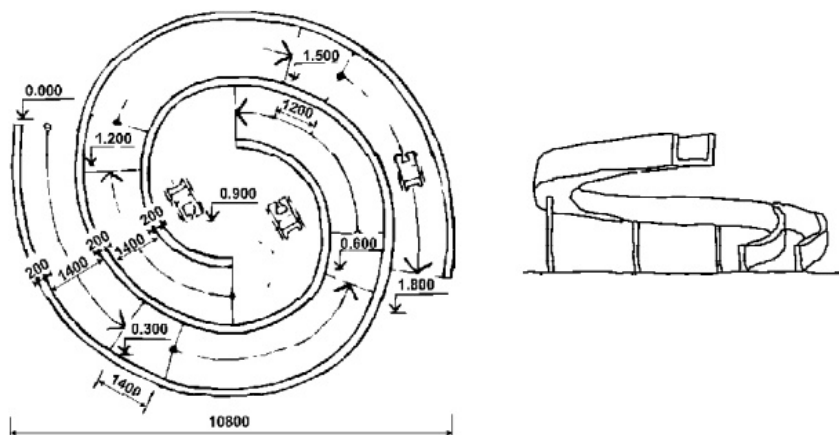
Простір під елементи будівель, обладнання та меблів, що використовується для проїзду крісла-візка, повинен мати ширину по фронту обладнання чи меблів не менше 0,6 м і висоту не менше 0,6 м над рівнем підлоги чи пішохідного шляху.

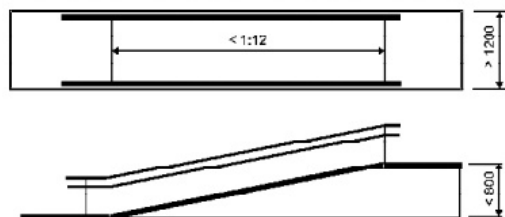
Г.5. Об'єкти і облаштування (поштові скриньки, накриття таксофонів, інформаційні щити і т.п.), що розташовуються на стінах будівель, споруд чи окремих конструкціях, а також елементи, що виступають та частини будівель та споруд не повинні скорочувати простір, необхідний для проїзду і маневрування крісла-візка.

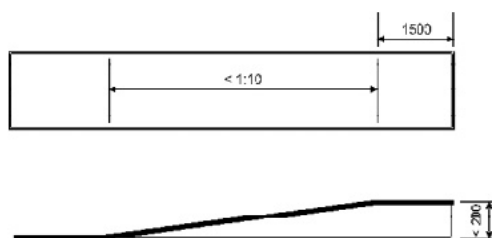
Г.6. В місцях перепаду рівнів, що перевищують 0,04м, між горизонтальними ділянками пішохідних шляхів та підлоги у будівлях та спорудах необхідно передбачати пандуси та сходи.

Як виняток, допускається передбачати гвинтові пандуси, величина внутрішнього радіуса кротого повинна прийматися (застосовуватися) згідно до норм (ВСН 62), але не менше 5,5 м.

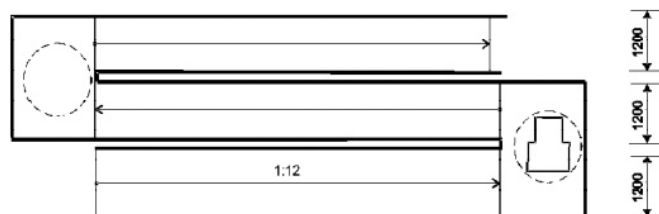
Ухил кожного маршу пандуса в залежності від його довжини необхідно застосовувати згідно до норм (ВСН 62), але він не повинен перевищувати 8 % (1:12).

При перепаді рівнів підлоги на шляху руху менше 0.2 м допускається ухил пандуса не більше 10 % (1:10).

Г.7.

Пандус, що служить шляхом евакуації з другого поверху та вищерозташованих поверхів, повинен бути зв'язаний безпосередньо з виходом назовні з будівлі та споруди.

Г.8.

Ширина пандуса при односторонньому русі повинна бути не менше 1.2 м, при двосторонньому – не менше 1.8 м.

Г.9.

На початку і в кінці кожного підйому пандуса необхідно влаштовувати горизонтальні площадки шириною не менше ширини пандуса та довжиною не менше 1,5 м.

Довжина проміжних горизонтальних площадок гвинтового пандуса по внутрішньому його радіусу повинна бути не менше 2 м.

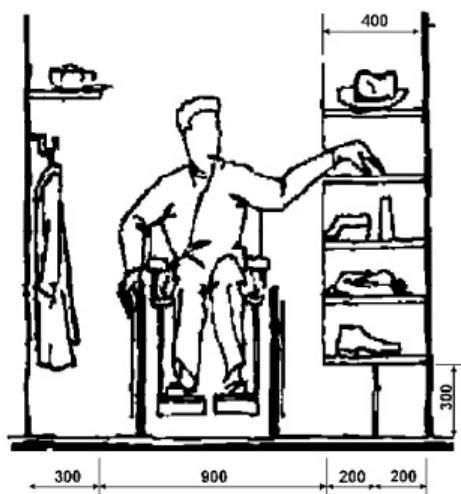
При зміні напрямку пандуса ширина горизонтальної площадки повинна забезпечувати можливість повороту крісла-візка.

Технічне обладнання та пристосування для людей з інвалідністю

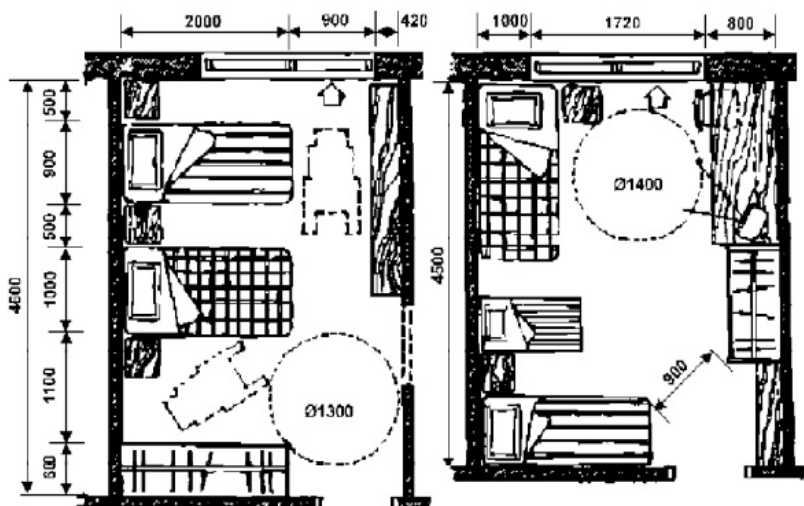
Типи пандусів

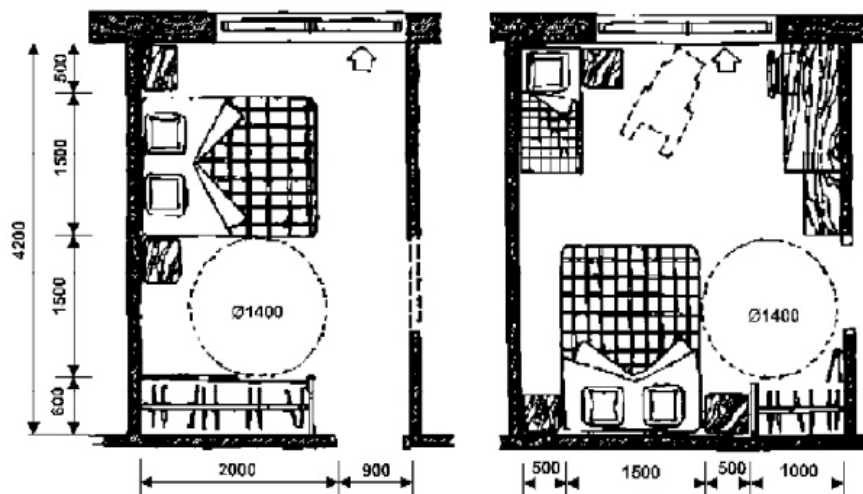

При фронтальному підході зона досяжності повинна бути не вище 1,2 м і не нижче 0,4 м.

Габарити кімнат

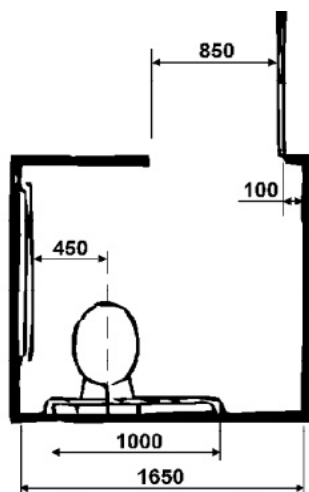

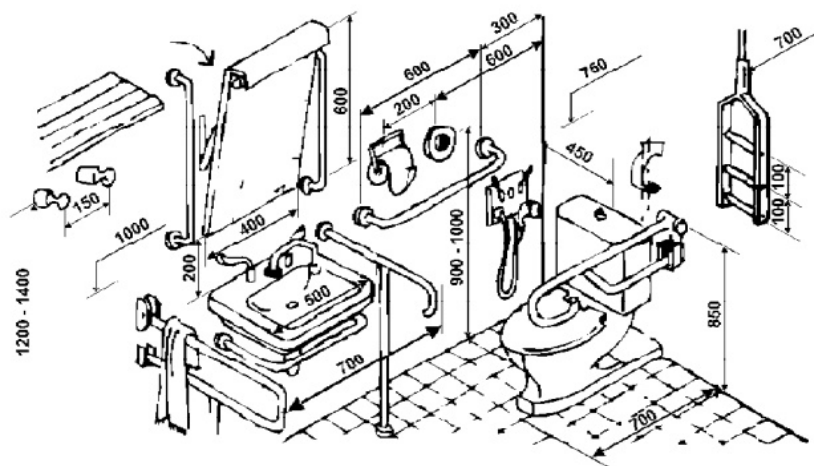

Г.19

Розміри кабін вбиралень для відвідувача на кріслі-візку повинні мати ширину не менше 1.65 м. глибину - 1.8 м.

Двері мають відчинятися назовні.

В санітарно-гігієнічних приміщеннях, призначених для інвалідів, що пересуваються за допомогою крісел-візків, допоміжних засобів або пристосувань, необхідно передбачати встановлення поручнів, штанг, підвісних трапезій або іншого обладнання, а душові кабінки для інвалідів обладнувати стаціонарним або відкидним сидінням.

В призначеній для інвалідів кабінці туалету загального користування необхідно передбачати, крім того, гачки для одягу, милиць та інших речей.

Облаштування ваних кімнат

Г.22. Всі елементи стаціонарного обладнання, призначені для керування інвалідами, повинні бути безпечно та надійно закріплені.

Кріпильні деталі облаштування, регуляторів, електричних вимикачів і т.п. не повинні виступати за площину стін чи елементу, що закріплюється.

Г.23. Ручки, запірні чи інші пристосування на дверях, що ведуть до приміщень, де небезпечно знаходитися людям з повним чи частково втраченим зором, повинні мати одноманітну для таких приміщень розпізнавальну рельєфну та фактурну поверхню.

Г.24. Усі доступні для інвалідів місця загального призначення, будівлі та споруди повинні бути означені знаками та символами, зокрема місця паркування особистого автотранспорту; зупинки громадського транспорту; пристосовані для інвалідів входи в будівлі, споруди та переходи через транспортні комунікації; громадські туалети (вбиральні), лазні і т.п.

Додаток №3.**Моніторинг щодо переваг певних видів туризму**

Таблиця 1

Результати опитування осіб з інвалідністю щодо переваг певних видів туризму

№	Назва виду туризму	Кількість, %
1.	Лікувально-оздоровчий	75,8%
2.	Екологічний	66,3%
3.	Сільський	48,6%
4.	Для осіб похилого віку	58,3%
5.	Сімейний	50,8%
6.	Культурно-пізнавальний	44,9%
7.	Самодіяльний	28,3%

* Богдан Н.М. Дослідження проблем розвитку інклюзивного туризму: туристська інфраструктура і доступність готельних послуг / Богдан Н.М., Соколенко А.С., Москаленко О.А.//Науковий журнал Приазовський економічний вісник. – 2018. – № 5. – С. 280–287.

Додаток №4.

Підходи до визначення дефініцій «екологічний туризм»

* Сорокіна Г.О. Екологічний туризм : навч. посіб. / Г. О. Сорокіна; Державний заклад "Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка". — Луганськ : Вид-во ДЗ "ЛНУ імені Тараса Шевченка", 2013. — 206 с.

№ з/п	Автор, джерело	Трактування поняття
1	Бабкін А.В. [5]	Виділив три основні компоненти екотуризму: пізнання природи; збереження екосистем, повага до інтересів місцевих жителів.
2	Бейдик О.О. [6]	Складова частина рекреаційної діяльності, при якій негативний вплив на природне середовище та його компоненти є мінімальним; передбачає гармонійне єднання людини, засобів рекреації, природного середовища та рекреаційної інфраструктури.
3	Біржаков М.Б.	Строго спеціалізований вид дозвілля з яскраво вираженими науково-пізнавальними цілями; один з різновидів природного туризму, що об'єднує людей, які подорожують з науково-пізнавальною метою.
4	Дмитрук О.Ю. [7]	Форма активного відпочинку з екологічно значущим наповненням – особливий інтегруючий напрямок рекреаційної діяльності людей, що будують свої взаємовідносини з природою та іншими людьми на основі взаємної вигоди, взаємоповаги та взаєморозуміння. Туристи отримують від такого спілкування з природою певний фізичний, психологічний, інтелектуальний та емоційний запас міцності та здоров'я, а природа при цьому зазнає мінімальних оборотних впливів і втрат, місцеві мешканці отримують соціальні та економічні стимули до збереження природи та традиційного природокористування.
5	Смельянов В.Л.	Будь-який вид прибуткової туристичної діяльності, що сприяє формуванню екологічного світосприйняття, приносить користь навколишньому природному середовищу, культурній, культурно-історичній і генетичній спадщині з метою сталого розвитку туристичних регіонів, підвищенню культурного рівня достатку їх населення, в тому числі шляхом відрядування певної частини отриманого прибутку на фінансування проєктів, які спрямовані на досягнення вказаних задач.
6	Кузик С. [8]	Організація туризму на малозміненних людиною ландшафтах без заподіяння шкоди навколишньому середовищу, до яких належать території національних та ландшафтних парків, де здійснюються без шкоди екології тури в природу.
7	Козирев В.М. [9]	Форма подорожей, сприятлива для навколишнього середовища. Виділяють такі форми екотуризму як активний екотуризм (піший, велосипедний, водний, кінний, збиранництво, рибальство, мисливство), фауністичні та флористичні поїздки (орнітологічні поїздки, фото полювання, тематичні поїздки) та культурологічні й етнографічні поїздки.
8	Любіцева О.О., Стащук К.	Напрямок туризму, що базується на максимізації використання природно-рекреаційних благ та ресурсів і спрямований на еколого-просвітницьку рекреаційну діяльність.

9	Майя М.	Екотуризм координує, допомагає і стимулює використання культурних і природних туристських ресурсів, визнаючи важливість зберегання місцевої культурної спадщини і природних ресурсів області (регіону) для місцевого населення і майбутніх туристів.
10	Мальська М.П., Худо В.В. [10]	Всі види туризму, які мінімально або взагалі не впливають на природне довкілля і забезпечують рівновагу між туристом, природною і господарською діяльністю. Такими екологічно безпечними видами в туризмі вважають пішохідні й велосипедні прогулянки дорогами, альпінізм, спостереження за природою, плавання на байдарках та каное, спортивна морська рибалка, лижні мандрівки в горах тощо.
11	Міжнародна організація екотуризму	Відповідальна подорож у природні зони та області з метою збереження навколишнього середовища і підтримання добробуту місцевих жителів.
12	Г. Міллер	Життєздатний туризм, чутливий до навколишнього середовища, що включає вивчення природного і культурного навколишнього середовища і має на меті поліпшення стану в цьому середовищі.
		Такий вид туризму, який ґрунтується на туристському попиті з урахуванням стійкості й рекреаційно-туристської місткості ландшафту, розвивається та функціонує на відносно незмінених господарською діяльністю
14	Спілка екотуризму США	Подорожі з місця з відносно недоторканою природою, які не ведуть до порушення цілісності екосистем, з метою одержати уявлення про природні та культурно-етнографічні особливості цієї території, що створює такі економічні умови, коли охорона природи стає вигідною місцевому населенню.
15	Олійник Я.Б., Гетьман В.І.	Всі види та форми туризму, які розвиваються в межах національних природних парків.
16	Панченко Ю.В.	Широкий спектр подорожей від невеликих пізнавальних турів для школярів до регулярних туристичних програм по національних парках, заповідниках, місцях особливостей національної культури.
17	Рутинський М.Й., Зінько Ю.В. [12]	Пізнавальний і відпочинковий вид туризму, зосереджений на природних (малозмінених людиною) територіях, який передбачає заняття різними формами активної рекреації у природних ландшафтах без заподіяння шкоди навколишньому середовищу. Виділяють такі форми екотуризму: активний екотуризм (піший), велосипедний, водний, кінний, збиральництво, рибальство, мисливство, фауністичні та флористичні поїздки (орнітологічні поїздки, фотополування, тематичні поїздки), культурологічні й етнографічні поїздки.
18	Тарасинюк А.І.	Екотуризм стосується участі відпочивальників у громадських природоохоронних заходах.
19	Храбовченко В.В.	Відповідальні подорожі в природні ареали, при яких не страждає природа і які покращують якість життя місцевого населення; це розумне вивчення нових горизонтів з мінімальним негативним впливом на досліджувані землі та мешканців.

Додаток №5.**Алгоритм проведення інклюзивної презентації туристичного продукту**

Крок	Зміст кроку	Види допомоги	Результат
1	Вибір місця проведення презентації	Місцезнаходження в межах транспортної доступності; відповідність принципам універсального дизайну; супровід осіб на візках	Формування в учасників почуття зручності, поваги, впевненості, готовності до діалогу
2	Підбір учасників інклюзивного заходу	Використання альтернативних форм проведення презентації (відео-чат, інтернет-конференція); участь за потреби перекладача жестової мови	Залучення всіх передбачених представників зацікавлених сторін
3	Підготовка доступних інформаційних матеріалів	Використання, за потреби, шрифту Брайля, великих та насичених шрифтів, контрастних кольорів; послуг перекладача жестової мови; викладення матеріалу легкою мовою	Надання інформації найбільш ефективним способом
4	Планування заходу	Вибір модератора події; визначення кола питань для обговорення; призначення фасилітаторів, якщо передбачена робота в малих групах	Досягнення росту результативності фіксації пропозицій та рішень
5	Організація кава-брейків та обідів	Анкетування учасників щодо переваг або обмежень в їжі на етапі планування; використувати послуги кейтерінгових компаній, якщо кафе недоступне	Забезпечення харчування учасників
6	Транспортування учасників	Обирати оптимальні логістичні рішення; оцінити та вибрати доступні види транспорту	Забезпечення участі у заході всіх запланованих представників
7	Організація індивідуального супроводу	За потреби передбачити участь у заході асистента особи з інвалідністю або перекладача жестової мови, чи волонтера для допомоги особі на візку	Включення учасників заходу до дискусії без обмежень; перелік видів необхідної підтримки у подорожах

Крок	Зміст кроку	Види допомоги	Результат
8	Забезпечення комунікативних потреб	Дотримуватися вимог універсального дизайну в інформаційно-комунікаційній сфері (зрозуміла мова, без аббревіатур, технічних скорочень та професійного сленгу); діалог вести ввічливо, толерантно	Відсутність соціальної ізоляції, створення атмосфери поваги та гідності
9	Використання допомоги волонтерів	За умов відсутності серед організаторів заходу осіб з навичками супроводу маломобільних, або з вадами зору, слуху учасників, знайти суб'єктів волонтерських послуг	Зростання ефекту співучасті
10	Спільне вирішення суперечливих проблем	За участі осіб з інвалідністю виявити альтернативні підходи щодо оптимальності перебігу регламенту події та різного ритму прийняття рішень	Отримання результатів обговорення та компромісних підходів до досягнення мети заходу